

Родне слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

1/2023

(421)

студзень

ISSN 0234-1360

35 гадоў разам

РОДНАЕ СЛОВА № 1/2023

СТУДЗЕНЬ

З ГІСТОРЫ “РОДНАГА СЛОВА”

Родныя цыці...
З гукаў – родныя словы...
А з словаў – песні,
Назкі, паэмы, драмы,
Мышчэ, Радзіма, Народ.

Ніла Гілевічы

2006 г.

Драз рэдакцыю “Роднае слова”
Вітанні усіх прачытальнікаў
роднага слова, рэдкай лінгва-
паэтыкі, а гора галоўным
гаспадарам навітайчыка. Яўнаму
ваша сядра і мае, зорка пратэстанту
Беларускай літаратуры
Іван Шамякіна

1999 г.

Дарэчы ж “Родна-
му слову” маю адрас
з нагоднах 120 вул. Г.
Ім адрас вам і ч
буць да адраснах
дзец свету адрас.
З чыткамі адраснах
Мядз. 1995.

1995 г.

Вітальныя аўтографы
часопісу “Роднае слова”
народнага пісьменніка
Беларусі Івана Шамякіна
і народных паэтаў Беларусі
Ніла Гілевіча і Максіма Танка.

Роднае слова

2023/1
(421)
студзень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец

доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, А. Бадак, І. Булаўкіна,
В. Душэўская, Р. Ільіна, Г. Запартыка,
В. Кажура, А. Карлюкевіч, Л. Лазарчык,

А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
А. Панфіленка, Т. Прадзед, С. Рачэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская, В. Шніп

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры)

Пасведчанне
аб дзяржаўнай рэгістрацыі
сродку масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

“РОДНАМУ СЛОВУ” – 35

Шапран Наталля. У люстэрку еднасці	3
Часопіс вітаюць: Віктар Шніп (4), Андрэй Іванец (6), Алесь Карлюкевіч (9), Валянцін Наваградскі (15), Аляксандр Лакотка (38), Аксана Кніжнікава (42), Валянцін Гінчук (46), Іван Саверчанка (53), Ігар Капылоў (62), Васіль Старычонок (64), Сяргей Важнік (71), Алесь Бельскі (76).	

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Доўнар Ларыса. Прамоцыя беларускай кнігі і кніжнай культуры – дзеля чаго ўсё?	5
Сінькова Людміла. Стыль эпохі і мастацкі дыскус у тэкстах Янкі Купалы 1910–1920-х гг.	8
Шаладонава Жанна. Вобраз дому ў паэзіі Янкі Купалы і Якуба Коласа.	12
Шматкова Ірына. “Тварыць і кахаць”: Творчая індывідуальнасць Канстанцыі Буйло	16
Барткова Марыля. “Мілай Костцы на ўспамін...”: Да 130-годдзя Канстанцыі Буйло	21
Жыбуль Віктар. “Сталіца светлых дум”: Мінск у жыцці і творчасці Язэпа Пушчы	24
Мішчанчук Ірына. Подых пяшчоты паэзіі Навума Гальпяровіча	29
Бязлепкіна-Чарнякевіч Аксана. Пакаленне сямідзясятнікаў: Творчы шлях Навума Гальпяровіча	32
Карлюкевіч Вераніка. Залаты век беларуска-кітайскіх літаратурных стасункаў.	36
Камароўская Таццяна. Творчасць Фёдара Дастаеўскага і літаратура Злучаных Штатаў Амерыкі	40

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Запрудскі Сяргей. “Некананічная” беларуская мова: Да стагоддзя з часу выхаду першага нумара часопіса “Полымя”.	44
Гапоненка Ірына. Шануючы роднае слова: Мікалаю Прыгодзічу – 70.	48
Макарэвіч Алесь. Устарэлыя паштовыя назвы сучаснай беларускай мовы ў сінхраніі і дыяхраніі	50
Роўда Іван. Калі падобнае становіцца памылкова тоесным: Уплыў унутрымоўных і міжмоўных амонімаў і паранімаў на правільнасць беларускага маўлення	55

Буцько Алена. Фразеасемантычнае субполе “праяўленні адносін паміж людзьмі”: Супастаўляльная характарыстыка ў беларускай і французскай мовах.	58
Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. “Святое ў слове бараню...”: Да 70-годдзя з дня нараджэння Мікалая Аляхновіча.	61

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Мартынкевіч Святлана. Лінгвакраіназнаўчы аспект навучання беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай выкладання	63
Юсцінская Гюльнара. Навучанне сэнсаваму чытанню: Асаблівасці метадычнай сістэмы	67
Воюш Інга, Казачэнка Ірына. Фарміраванне чытацкай пісьменнасці сродкамі літаратурнай класікі: Падрыхтоўчыя заданні.	70
Даўгулёва Ірына, Есіс Яўген. Кампетэнтнасна-арыентаваныя заданні на ўроках літаратуры: значэнне, структура, роля і перспектывы выкарыстання: Майстар-клас	74

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Бязручка Леанід. Адметныя асобы студзеня: Жыццёвы шлях і творчасць Канстанцыі Буйло, Міколы Чарняўскага, Навума Гальпяровіча	78
Шаркова Алена. “Слова роднае – вечнасці след...”: Інтэлектуальная гульня	80

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Шапран Сяргей. “Яго пяро было іскрыстым...”: Янка Купала і Якуб Колас у сяброўскіх шаржах мастакоў	82
Урублеўскі Вадзім. Сфера генеалогіі: асаблівасці даследавання радаводу сёння.	90
Канавальчык Ірына. Сучасныя тэндэнцыі развіцця беларускай народна-сцэнічнай харэаграфіі канца XX – пачатку XXI ст.	93

Кола гадоў. Каляндар на 2023 год (96).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by. Калі не пазначана іншае, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

У ЛЮСТЭРКУ ЕДНАСЦІ

Знакавыя даты з гісторыі айчыннай культуры моцна ўплываюць на зместавае аблічча “Роднага слова”. Яны задаюць камертон рэдакцыйнага “календара”: прыцягваюць увагу да імёнаў і падзей, падказваюць герояў новых публікацый, вызначаюць кола будучых аўтараў, акрэсліваюць тэматычныя акцэнтныя кожнага нумара і надаюць упэўненасці для гучных часопісных праектаў.

Не стане выключэннем і гэты год, пазначаны 35-гадовай вяхой выхаду з друку першага нумара “Роднага слова”.

Штогод у студзені мы найперш дзелімся планами, анансуюем прэм’ерныя рубрыкі, звяртаем чытацкую ўвагу на часопісныя эксклюзіў. Усё гэта вы знойдзеце на старонках выдання і на гэты раз!

Аднак няхай адметнасцю нумара стане яго... традыцыйнасць. Як адзнака выразнага фірмовага стылю, яго сакрэт – у працы не аднаго пакалення “роднаслоўцаў”. Як увасабленне і працяг стваральных задум першага галоўнага рэдактара часопіса Міхася Шавыркiна і яго паслядоўнікаў – Уладзіміра Куліковіча і Зоі Падліпскай. Як захаванне гісторыі выдання, багатай на славы імёны суайчыннікаў. Як знак увагі да нашых чытачоў, якія гэтую традыцыйнасць робяць жывой і надзённай.

Спадзяёмся, святочны нумар застанеца *пазнавальным* для аўтараў грунтоўных магнаграфій, якія шмат гадоў таму з хваляваннем чакалі часопіс са сваім першым артыкулам. А вопытны настаўнік, гартаючы яго старонкі, згадае поспех урокаў, натхнёных працытаным у “Родным слове”. Магчыма, хтосьці з чытачоў дастане з паштовай скрыні першы ў гэтым годзе нумар і ўсміхнецца, успомніўшы, як у юнацтве шукаў патрэбны матэрыял у часопісным асобніку са школьнай бібліятэкі...

35 гадоў “Роднае слова” імкнецца быць для сваіх чытачоў і аўтараў асяродкам паплечніцтва – прафесійнага і творчага. Можна, невыпадкова ў віншавальных допісах ад дзеячаў беларускай навукі і культуры не толькі гучаць цёплыя словы, а яшчэ й вымалёўваецца пэўны “партрэт” выдання ў прасторы і часе. Портрэт або люстэрка, у якое карысна паглядзець і нам, сціплым супрацоўнікам часопіса. Не толькі каб прыхарашыцца, але і правіць якуюсь пасмачку недасканаласці, што, бывае, выб’ецца з-пад нашай прыгожай вокладкі.

3 павагай, Наталля ШАПРАН.

РОДНАЕ СЛОВА

Часопісу “Роднае слова”

Заўсёды
на Пачатку
было, ёсць і будзе
Слова.
І яно заўсёды
роднае,
як маці,
якая адна.
Як зямля,
на якой ты нарадзіўся,
адна.
Як дзень,
калі ты нарадзіўся,
адзін.
Як Радзіма,
дзе ты нарадзіўся,
адна.
І твая душа трымаецца
за роднае Слова,
а роднае Слова
трымаецца за тваю душу,
бо так было, ёсць і будзе.
І ў кожным з нас
жыве роднае Слова,
якому сотні гадоў
і цэлая вечнасць,
у якой ёсць мы
і наша роднае Слова,
што жыло і жыве ў летапісах
і ў Статутах,
у песнях і ў казках,
у шуме спелага жыта
і ў цішыні курганоў,
і ў нашых сэрцах,
і ў нашых душах,
і ўва ўсім,
да чаго дакраналіся
нашы продкі
на роднай зямлі,
несучы праз стагоддзі
роднае Слова,
як Божы дарунак,
як чудатворны крыж,
без якога не было б шляху
ў Заўтрашні Дзень.
І ты маеш роднае Слова
і маеш Радзіму.
І ты любіш роднае Слова,
і роднае Слова любіць цябе,
як маці,
у якой было, ёсць і будзе Слова,
у якога заўсёды ёсць мы
і наша Беларусь.

30.12.2022

Віктар ШНІЦ,
намеснік дырэктара выдавецтва “Мастацкая літаратура” –
галоўны рэдактар часопіса “Полымя”.

Ларыса ДОЎНАР,
кандыдат педагагічных навук

ПРАМОЦЫЯ БЕЛАРУСКАЙ КНІГІ І КНІЖНАЙ КУЛЬТУРЫ – ДЗЕЛЯ ЧАГО ЁСЁ?

Тэрмін *promotion* на беларускую мову перакладаецца пераважна як “прасоўванне” (паруску – *продвижение*, па-ўкраінску – *просунення*, *промоція*, па-польску – *promocja*), паходзіць ад старажытна-французскага *la promotion*, што азначае ‘рухацца наперад’, павышацца ў званні або становішчы’. У XIV ст. слова ўвайшло ў англійскую мову (*promotion*), а сёння гэта надзвычай актуальны тэрмін (упершыню ўжыты ў 1925 г.), які выкарыстоўваецца ў складзе шырокага набору інструментаў маркетынгавых камунікацый. Як прадмет навуковага аналізу праблема прамоцыі тавараў і паслуг мае міждысцыплінарны характар (ужываецца ў маркетынгу, тэорыі камунікацый, сацыяльнай псіхалогіі і інш.).

У навуковым украінскім полі паняцце *кніжная прамоцыя* мае шырокі ўжытак у выдавецкім маркетынгу [1–4]. Пры даследаванні кніжнай справы ў Беларусі [5–7] выкарыстоўваюцца тэрміны *кніжное продвижение*, *кніжнае прасоўванне* ці *кніжная прамоцыя* (як сінонімы), якія абазначаюць, паводле Н. Шышкінай [8, с. 41], комплекс мерапрыемстваў, накіраваных на тое, каб данесці да чытача інфармацыю пра кніжныя выданні, сфарміраваць попыт і стымуляваць збыт прадукцыі; ажыццяўляюцца сродкамі маркетынгавых камунікацый. Мэты *кніжнай прамоцыі* – праінфармаваць, нагадаць пра прапанову, стымуляваць попыт і палепшыць вобраз не толькі тавару ці паслугі, але і кампаніі – кнігавыдавецтва, кнігарні, бібліятэкі. Адпаведна дэфініцыя паняцця *прамоцыя ў бібліятэчна-інфармацыйнай дзейнасці* можа разумецца як комплексная фор-

ма камунікацыі, накіраваная на інфармаванне, персвазію (перакананне) і павелічэнне попыту ў грамадстве на прадукты і паслугі бібліятэчна-інфармацыйнай дзейнасці, якія, у сваю чаргу, уплываюць на развіццё грамадства. Адна з галоўных функцый пры гэтым належыць *персвазіі*. Персвазійная камунікацыя адыгрывае ключавую ролю ў кніжнай прамоцыі і прамоцыі бібліятэчна-інфармацыйнай дзейнасці на сучасным этапе. У ліку яе аксіялагічных задач – пашырэнне асветы і навуковых ведаў праз выпрацоўку ў грамадстве супольных каштоўнасцей.

Прааналізаваўшы метады і інструменты прамоцыі кніжнай прадукцыі [9–11], можна вылучыць асноўныя: 1) экстэнсіўны (шматузроўневы) метадад распаўсюджвання, які адбываецца праз любога спажыўца (карыстальнік, група, пасярэднікі), 2) арганізацыя навучальных і прафесійных мерапрыемстваў, тэматычных сустрэч спецыялістаў (выкарыстоўваюцца такія формы зносін, як семінары, лекцыі, круглыя сталы, майстар-класы, канферэнцыі), 3) “схаваны маркетынг” інфармацыйных тэхналогій інтэрнэту. Разам з традыцыйнымі метадамі прамоцыі кнігі ці іншых бібліятэчна-інфармацыйных прадуктаў і паслуг, які адзначаюць беларускія бібліятэказнаўцы і кнігазнаўцы, неабходна пастаянна абнаўляць і выкарыстоўваць інавацыйныя тэхналогіі бібліятэчна-інфармацыйнага маркетынгу [12]. З развіццём інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій усё большую папулярнасць у дзейнасці бібліятэк набываюць сацыяльныя сеткі, блогасфера, “воблачныя” тэхналогіі. Пацвярджаюцца таму і VI Міжнародны кангрэс “Бібліятэка як феномен культуры” (16–17 кастрычніка 2019 г., Нацыянальная бібліятэка Беларусі), праграмай тэмай якога сталі “Паслугі і сэрвісы бібліятэк у сучаснай інфармацыйнай прасторы”. Сёння на галоўныя пазіцыі ў інтэрнэт-маркетынгу выходзяць *SMM-прамоцыі* – сукупнасць сродкаў і метадаў для прамоцыі брэнду або тавару ў сацыяльных сетках (*SMM* –

У 2022 г. часопіс “Роднае слова” адзначыў 100-годдзе Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, прысвяціўшы яе дзейнасці спецыяльны раздзел “І мудрасці, і ведаў храм”. Сярод іншых цікавых матэрыялаў у ім друкаваўся цыкл “Навука пра кнігу” Ларысы Доўнар. Былі змеічаны публікацыі “Беларуская кніга – як мы яе разумеем?” (№ 3–4), “Грунтоўныя працы да гісторыі беларускай кнігі – што мы павінны ведаць?” (№ 6, 8), “Асноўныя этапы развіцця беларускай кнігі і навукі пра кнігу – кім і чым можам ганарыцца?” (№ 10, 12).

ПРАФЕСІЯНАЛІЗМ, КАМПЕТЭНТНАСЦЬ І РОЗНАБАКОВАСЦЬ...

Паважаныя калегі!
Віншую вас з
35-годдзем з дня вы-
хаду ў свет першага
нумара навуковага
і метадычнага часо-
піса “Роднае слова”!

За гады плённай
працы выданне ста-
ла неад’емнай част-
кай адукацыйнага
асяроддзя і куль-
турнай прасторы на-
шай краіны. Трыва-

лыя традыцыі і вялікі прафесійны досвед рэдакцыі часопіса робяць яго адным з самых аўтарытэтных навукова-метадычных выданняў. Матэрыялы, якія выходзяць на старонках “Роднага слова”, вось ужо чацвёртае дзесяцігоддзе знаёмяць чытачоў з самымі актуальнымі пытаннямі філалогіі, методыкі выкладання беларускай мовы і літаратуры, культуралогіі і мастацтвазнаўства, дапамагаюць засвойваць моўную спадчыну ў арганічнай сувязі з нацыянальна-культурнымі здабыткамі Беларусі.

“Роднае слова” – выданне, якое садзейнічае фарміраванню навуковай эліты краіны: часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогіцы. Не адно пакаленне настаўнікаў-філолагаў і выкладчыкаў вышэйшых навучальных устаноў звяртаецца да матэрыялаў “Роднага слова” як крыніцы новых ведаў, перадавога педагагічнага вопыту, грунтоўнага навукова-метадычнага дарадцы.

Неабходна адзначыць дзейнасць часопіса “Роднае слова”, скіраваную на развіццё творчых здольнасцей і інтэлектуальнага патэнцыялу адораных навучэнцаў, патрыятычнае выхаванне вучнёўскай моладзі.

Жадаю калектыву часопіса і надалей выяўляць высокі прафесіяналізм, кампетэнтнасць і рознабаковасць. Моцнага вам здароўя і творчых поспехаў!

Андрэй ІВАНЕЦ,

Міністр адукацыі Рэспублікі Беларусь.

“РОДНАМУ СЛОВУ” – 35

social media marketing), а таксама *SEO-прамоцыі* па пошукавай аптымізацыі сайта – комплекс мер для павышэння пазіцый сайта ў выніках выдачы пошукавых сістэм па загадзя выбраных запытах (*SEO – Search Engine Optimization*). Такія эфектыўныя спосабы, аднак, яшчэ слаба выкарыстоўваюцца ў бібліятэчна-інфармацыйнай сферы Беларусі і ў прамоцыі беларускай кнігі і кніжнай культуры [13].

Праблема пашырэння папулярызаванасці (прамоцыі) беларускай кнігі як найважнейшага складніка культурнага патэнцыялу грамадства і сродку захавання яго нацыянальна-культурнай ідэнтычнасці застаецца актуальным кірункам навукі і практыкі. У апошняе дзесяцігоддзе з’явіўся шэраг праектаў, прысвечаных кнізе і кніжнай культуры: ад дзяржаўных да недзяржаўных, ад разавых да пастаянных, ад канцэптуальных да практычных. У 2016 г. адбыўся агульнабеларускі форум “Кніга = свет: сучасны стан і стратэгіі развіцця нацыянальнай прасторы чытання”, арганізаваны Нацыянальным інстытутам адукацыі, выдавецкім домам “Звязда”, Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі (НББ), рэдакцыяй “Настаўніцкай газеты”, выдавецтвам “Аверсэв”, прадстаўніцтвам “Schneider Electric Industries SAS”, прыватным прадпрыемствам “Гранд Райт”. Выдавецкі дом “Звязда” ініцыяваў традыцыю заахвочвання найлепшых бібліятэкараў сістэмы культуры і адукацыі дыпламамі “За пашырэнне чытацкай аўдыторыі прасторы беларускай літаратуры”. У якасці часткі рэспубліканскага інфармацыйна-асветніцкага праекта на форуме ў НББ быў прэзентаваны і новы інтэрнэт-рэсурс “КнігаСвет” [14], які працягвае дзейнічаць, праўда, даволі непрыкметна, на пляцоўцы Нацыянальнага інстытута адукацыі, адчуваючы неабходнасць у шырокай прамоцыі.

Бібліятэкі Беларусі намагаюцца папулярываваць найлепшыя ўзоры айчыннай літаратуры. Так, напрыклад, НББ у 2017–2018 гг. праводзіла навукова-даследчую працу па распрацоўцы “Руководства по определению читательского спроса на издания современных белорусских авторов” (2018), а Навуковая бібліятэка Нацыянальнага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта разам з Беларускай бібліятэчнай асацыяцыяй каардынуе праект «Городской книжный фестиваль “Город и Книги”» (з 2015 г.) [15]. Таксама з удзелам НББ праводзіцца Міжнародны сеткавы праект Нацыянальнага інстытута адукацыі “ЧтениеPROДвижение” (з 2018 г.), арганізатары якога прыцягваюць увагу да сучаснай літаратуры Беларусі.

Сучасныя праекты ў галіне прамоцыі кнігі і чытання аб’ядноўваюць педагогаў, бібліятэкараў, выдаўцоў, спрыяюць абмену вопытам, выпрацоўцы новых форм і метадаў, выбару прыярытэтнага інструментарыя для фарміравання чытацкіх кам-

петэнцый, чытацкай адукаванасці [16]. Адначасова нельга забывацца, дзеля чаго ўсё робіцца. Згадаем заканадаўчыя дакументы, прынятыя ў сферы бібліятэчнай і выдавецкай справы, у якіх робіцца выразны акцэнт на нацыянальныя каштоўнасці беларускага народа. У “Законе аб бібліятэчнай справе ў Рэспубліцы Беларусь” (1995, 2014 гг.; у 2016 г. быў прыняты “Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры”) было замацавана, што асноўныя прынцыпы дзейнасці бібліятэк: “вызначэнне агульначалавечых каштоўнасцей у якасці прыярытэтных; садзейнічанне адраджэнню і развіццю культурных традыцый і захаванню каштоўнасцей беларускай нацыі” (арт. 4) [17]. Першы прынцып выдавецкай справы, адзначаны ў “Законе аб выдавецкай справе ў Рэспубліцы Беларусь” (2012) – “гуманізм і арыентацыя на агульначалавечыя каштоўнасці, зацвярджэнне і папулярызацыя нацыянальных каштоўнасцей” (арт. 5) [18]. У “Кодэксе Рэспублікі Беларусь аб адукацыі” (2011) адзначана, што выхаванне грунтуецца на агульначалавечых, гуманістычных каштоўнасцях, культурных і духоўных традыцыях беларускага народа [19]. Яшчэ К. Ушынскі прыкмеціў, што “выхаваўчыя ідэі кожнага народа прасякнуты нацыянальнасцю больш, чым нешта іншае... немагчыма і падумаць перанесці іх на чужую глебу, і не здзіўляліся б тады, чаму пры пераносе гэтых ідэй да нас мы пераносім толькі іх мёртвую форму, іх безжыццёвы труп, а не іх жывы і жыватворны змест” [20, с. 33]. Таму выхаванне без нацыянальнай асновы, без нацыянальнага тэксту не будзе паўназначным.

Сёння існуе вострая патрэба фарміравання моўнай кампетэнцыі грамадства [21, с. 6–7], цесна звязанай з чытацкай кампетэнтнасцю. Не хапае беларускага кантэнту, сур’ёзных маркетынгавых даследаванняў па выяўленні чытацкіх прыярытэтаў, эксперыментальнай дзейнасці ў галіне кнігавыдання і распаўсюджвання беларускай кнігі на розных медыяплатформах. Распрацоўваючы канцэпцыю выхавання нацыянальнай чытацкай аўдыторыі, неабходна выкарыстоўваць комплексны падыход з міждысцыплінарным наборам разнастайных інструментаў, які будзе ўключаць такія складнікі, як 1) сістэмна-функцыянальны, 2) камунікатыўна-педагагічны, 3) лінгвістычна-культуралагічны.

1. Сістэмна-функцыянальны падыход праяўляецца ў тым, каб уяўляць усю дзяржаву як нацыю чытачоў, развіццё якой залежыць ад поспехаў чытання ў дзяцінстве і падлеткавым узросце, што вызначае якасць і паспяховасць дарослага жыцця. Найбольшую значнасць у развіцці “нацыі чытачоў” мае дзяржаўная палітыка падтрымкі чытання (асабліва дзіцячага). Шырокае ўкараненне яе ў іншых краінах дае магчымасці для выпрацоўкі ўласных стратэгий, пошукаў раз-

настайных метадык прамоцыі чытання дзяцей, моладзі і дарослага насельніцтва, узаемадзейння педагогаў і бібліятэкараў.

2. Камунікатыўна-педагагічны падыход мае на мэце педагагічнае ўзаемадзейненне і ў працэсе рэальнай жыццёвай камунікацыі, і ў адукацыйным працэсе з выкарыстаннем метадык прамоцыі чытання: прамоцыі нацыянальнай кнігі, нацыянальнай літаратуры, нацыянальных адукацыйных тэкстаў.

3. У аснове лінгвістычна-культуралагічнага падыходу ляжыць кумулятыўная функцыя мовы, калі навучэнцы ўсведамляюць родную мову як сродак спасціжэння не толькі нацыянальнай, але і сусветнай культуры, у тым ліку кніжнай. Нацыянальная мова ў чытацкай прасторы павінна стаць галоўным сродкам выхавання і развіцця.

Адпаведна і ў Беларусі павінна з’явіцца дзяржаўная праграма падтрымкі нацыянальнага чытання, накіраваная на фарміраванне і развіццё чытацкай і моўнай кампетэнцыі, на выхаванне нацыянальнай чытацкай аўдыторыі. Чытанне павінна стаць базавым фактарам культуры і адукацыі, а значыць – перспектывай развіцця беларускай нацыі.

Спіс літаратуры

1. **Зелінська, Н. М.** Просування книжкових видань у традиційних та новітніх українських медіа у контексті європейської практики [Электронны рэсурс] / Н. М. Зелінська // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Т. 56. – С. 96–99. – Рэжым доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2014_56_20. – Дата доступу: 28.10.2022.
2. **Камінська, М.** Теорія просування та PR-у книги. Термінологічний лікбез. Просування, проштохування чи промоція? [Электронны рэсурс] / М. Камінська // Книжковий огляд. – 2004. – № 12. – Рэжым доступу: <http://www.webstandart.net/magaz.php?aid=780>. – Дата доступу: 28.10.2022.
3. **Ключковська, Г.** Книжкова промоція: прямо до читача / Г. Ключковська // Вісн. Кн. палати. – Київ, 2000. – № 5. – С. 24–25.
4. **Копистинська, І. М.** Засоби промоції книжкових видань: досвід незалежної України [Электронны рэсурс] / І. М. Копистинська, Т. С. Гринівський // Наукові записки [Української академії друкарства]. Серія: Соціальні комунікації. – 2015. – № 1. – С. 37–46. – Рэжым доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzck_2015_1_7. – Дата доступу: 28.10.2022.
5. **Трусевич, Н. Э.** Маркетинг в издательском деле : курс лекций / Н. Э. Трусевич. – Минск : Белорус. гос. технол. ун-т, 2015. – 171 с.
6. **Шишкина, Н. И.** Виды маркетинговых коммуникаций / Н. И. Шишкина // Известия высших учебных заведений. Проблемы полиграфии и издательского дела. – № 6. – М. : МГУП, 2015. – С. 110–116.
7. **Шишкина, Н. И.** Коммуникационная политика издающих организаций / Н. И. Шишкина // Труды БГТУ. – Минск : БГТУ, 2010. – № 9 : Издательское дело и полиграфия. – С. 63–66.
8. **Шишкина, Н. И.** Способы продвижения печатной продукции издающими организациями Республики Беларусь / Н. И. Шишкина // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. Серыя Д. Эканоміка. Сацыялогія. Права. – 2015. – № 2 (46). – С. 39–46.
9. **Голева, О. П.** Некоторые аспекты рекламы и продвижения книжной продукции малыми издательствами / О. П. Голева // Известия высших учебных заведений. Проблемы полиграфии и издательского дела. – М., 2012. – № 3. – С. 192–198.

10. Крутая, Ю. Б. Методы и инструменты продвижения книжной продукции [Электронный ресурс] / Ю. Б. Крутая // Вопросы экономики и управления. – Казань, 2017. – № 1. – С. 50–52. – Режим доступа: <https://moluch.ru/th/5/archive/51/1935/>. – Дата доступа: 28.10.2022.

11. Нечитайло, А. А. Маркетинг в книжном деле : [учеб. пособ.] / А. А. Нечитайло ; Федеральное агентство по образованию, ГОУ ВПО Самарский гос. аэрокосмический ун-т им. акад. С. П. Королева. – Самара : Изд-во СГАУ, 2007. – 112 с.

12. **Бібліятэчна-інфармацыйны маркетынг і менеджмент** : вучэб.-метады. комплекс для спецыяльнасці 1-23 01 11 Бібліятэчна-інфармацыйная дзейнасць. Раз. 1. Бібліятэчна-інфармацыйны маркетынг / Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, Фак. інфарм.-дакумент. камунікацый, Каф. менеджменту інфарм.-дакумент. сферы ; склад.: Н. Е. Петушка, В. М. Бігеза. – Мінск, 2017. – 38 с. – Дэпаніравана ў БДУКМ 30.10.2017, № 014030102017.

13. Довнар, Л. И. Промоция книги, книжной культуры и книговедения: опыт белорусских библиотечных проектов / Л. И. Довнар // Современные проблемы книжной культуры: основные тенденции и перспективы развития: К 95-летию Центр. науч. б-ки им. Я. Коласа Нац. акад. наук Беларуси : матер. XII Беларус.-Рос. науч. семинара-конф., Москва, 26–27 марта 2020 г. / Междунар. асоц. акад. наук, Совет по книгоизд. – Минск – Москва, 2020. – С. 183–191.

14. **КнігаСвет** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://knigasvet.edu.by>. – Дата доступу: 28.10.2022.

15. **Город и Книги** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://bookfest.by/ru>. – Дата доступу: 28.10.2022.

16. Сапега, Т. А. Інтэрактыўныя метады спазнання кніжнай культуры / Т. А. Сапега // Выхаванне і дадатковая адукацыя. – 2017. – № 3. – С. 29–32.

17. **Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь “Аб бібліятэчнай справе ў Рэспубліцы Беларусь”** : Закон Рэспублікі Беларусь ад 1 ліпеня 2014 г. № 173-З (Нацыянальны прававой Інтэрнет-партал Рэспублікі Беларусь, 08.07.2014, 2/2171) [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://pravo.by/document/?guid=3961&rp0=H11400173>. – Дата доступу: 28.10.2022.

18. **Аб выдавецкай справе ў Рэспубліцы Беларусь** : Закон Рэспублікі Беларусь ад 29 снежня 2012 г. № 8-3 // Нацыянальны центр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&rp0=H11200008>. – Дата доступу: 28.10.2022.

19. **Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб адукацыі ад 13 студзеня 2011 г. № 243-3** (у рэд. Закона Рэспублікі Беларусь ад 18.07.2016 № 404-3) [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://edu.gov.by/by-be/sistema-obrazovaniya/doshkolnoe-obrazovanie/normativnye-pravovye-akty/kodeksy-respubliki-belarus/index.php>. – Дата доступу: 28.10.2022.

20. Ушинский, К. Д. Собрание сочинений [Электронный ресурс] / К. Д. Ушинский. – Т. 33. – Режим доступа: https://imwerden.de/pdf/ushinsky_sobranie_sochineny_tom03_1948_text.pdf. – Дата доступа: 28.10.2022.

21. Лукашанец, А. А. Беларуская мова ў ХХІ ст.: асаблівасці развіцця і функцыянавання / А. А. Лукашанец // “Мова – Літаратура – Культура” : матер. VI Міжнар. навук. канф. : у 2 ч. Мінск, 28–29 кастрычніка 2010 г. – Мінск : РІВШ, 2011. – Ч. 2. – С. 3–9.

Літаратура ў кантэксце часу

Людміла СІНЬКОВА,
доктар філалагічных навук

СТЫЛЬ ЭПОХІ І МАСТАЦКІ ДЫСКУРС У ТЭКСТАХ ЯНКІ КУПАЛЫ 1910–1920-х гг.

УДК 821.161.3

Даказваецца, што ў асобных творах Я. Купалы мадэрнізм (сімвалізм) выявіўся як мастацкі дыскурс, камплементарна спалучаны з рамантызмам эпохі беларускага нацыянальнага адраджэння пачатку ХХ ст. Даюцца адсылкі да творчасці іншых беларускіх пісьменнікаў названага часу, чыім ідэястыям уласцівы аналагічны сінкрэтызм. Падкрэсліваецца, што памежжа ХІХ–ХХ стст. як час экспансіі мадэрнізму ў большасці літаратурных рэгіёнаў свету было найперш звязана з эпохай дэкадансу ў філасофскім сэнсе гэтага паняцця, але ў беларусаў ідэя “захаду Еўропы” займелі вельмі адметнае, спецыфічнае прачытанне.

Ключавыя словы: *беларуская літаратура, лірыка, купалазнаўства, мадэрнізм, дэкаданс, адраджэнне, семіётыка, стыль, дыскурс.*

It is proved that in individual works of Y. Kupala, modernism (symbolism) appeared as an artistic discourse, complementary combined with the romanticism of the era of the Belarusian National Renaissance at the beginning of the 20th century. There are references to the works of other Belarusian writers of the mentioned time, whose idiostyles are characterized by similar syncretism. It is emphasized that the border between the 19th and 20th centuries as the time of expansion of modernism in most literary regions of the world was first of all associated with the era of decadence in the philosophical sense of this term; but among Belarusians, the idea of the “sunset of Europe” took on a very distinctive, specific reading.

З сяміятычнага пункту гледжання беларуская літаратура ў сучаснай камунікатыўнай прасторы паўстае вельмі каштоўным феноменам. Яна – з тых яркавых гісторыка-культурных традыцый, што развіваліся дыскрэтна, праз інтэнсіўнае чаргаванне перыядаў адносна рэгулярнай эвалюцыі і выразных эпох стагнацыі, якія змяняліся часінамі пасіянарных выбухаў [1].

У сувязі з такім рытмам развіцця, што раз абумоўлены гістарычна, беларуская літаратура харак-

тарызуецца адмысловым спалучэннем у ёй розных эстэтычных з’яў. У якасці канцэптualaнага тэзіса, апэратыўнага для сяміятычнага разгляду функцыянальнасці мадэрнізму ў беларускім літаратурным працэсе першай трэці ХХ ст., вылучым наступную гіпотэзу: мадэрнісцкая эстэтыка ў творчасці пісьменнікаў таго часу – найперш Янкi Купалы – мае статус адпаведнага мастацкага дыскурсу.

Тэкст набывае якасці дыскурсу ў сяміятычным разуменні ў тых прагматычных сітуацыях, калі яго

функцыяванне ўключаецца ў выразна актуальны кантэкст – надзённую, па-грамадзянску вострую і важную сацыяльна-культурную сітуацыю.

Прыгадаем, што беларуская літаратура падышла да чарговага перыяду пасіянарнага выбуху ў 1905 г., калі рэвалюцыя ў Расійскай імперыі прывяла да тых рэформ у сферы культуры, што дазволілі развіваць ды легітымізаваць айчынны літаратурны працэс на беларускай мове. Пачаўся, хоць і не дужа працяглы па часавых мерках сусветнай гісторыі, вельмі інтэнсіўны, плённы і маштабны працэс чарговага беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння. Нашаніўцы хутка займелі ў папличніках маладнякоўцаў і ўзвышаўцаў, потым белапаўцаў, а пасля ў беларусаў склаўся і ўласны пантэон пісьменнікаў-класікаў першай паловы XX ст. (жывых або высока ацэненых пасмяротна).

Пазначаная дынаміка літаратурнага жыцця, безумоўна, мела вельмі выразныя эстэтычныя характарыстыкі.

Беларускія пісьменнікі выходзілі на еўрапейскую літаратурную арэну своеасаблівымі неафітамі. Яны абапіраліся на прыгаданне ўласных старых і вельмі старых традыцый. І, вядома, яны мелі задачай адпавядаць тым эстэтычным арыенцірам, якія задавалі тон блізкім творцам рускім і польскім, украінскім і балтыйскім, а таксама пісьменнікам з больш аддаленых краін Еўропы і цэлага свету. І калі памежжа XIX–XX стст. як час экспансіі мадэрнізму ў большасці літаратурных рэгіёнаў свету было найперш звязана з эпохай дэкадансу ў філасофскім сэнсе гэтага паняцця, то ў беларусаў ідэі “захаду Еўропы” (О. Шпенглер) займелі вельмі адметнае, спецыфічнае прачытанне.

Зададзімся пытаннем: якім чынам маглі суадносіцца дзве такія адрозныя парадэгмы, як дэкаданс і адраджэнне, будучы лакалізаванымі ў адным моманце беларускай нацыянальнай гісторыі? Адказ тут наступны: яны суадносіліся камплементарна; г. зн. яны функцыянавалі ў кантрапункце, ва ўмоўным поліфанічным дыялогу. Творца быў уключаны ў шматгалосы кантынуум, усведамляючы найперш тое, што больш чуйна лавіў яго ўнутраны слых, што ўваходзіла ў рэзананс з яго асабістым унутраным светам, індывідуальным светапоглядам і складам ды маштабам таленту.

Звернемся да прыкладаў з творчай спадчыны Янкі Купалы, верыфікуючы вылучаную вышэй гіпотэзу. Творчасць Купалы дае выдатныя магчымасці для таго, каб вызначыць у ёй прыклады камплементарнага функцыянавання адрозных эстэтычных ідэй і форм.

Тэма прысутнасці мадэрнізму ў культуры Беларусі дастаткова традыцыйная і, разам з тым, яшчэ далёка не вычарпаная. З сучасных даследаванняў вылучым толькі самыя неабходныя працы з больш

СТВАРАЮЧЫ ПАРТРЭТ ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧАГА ПРАЦЭСУ

Паважаныя супрацоўнікі рэдакцыі часопіса “Роднае слова”! Дарагія аўтары, дарагія чытачы ўнікальнага на ўсебеларускай прасторы выдання!

35 гадоў стараннай, руплівай працы па фарміраванні гістарычнага партрэта сучаснасці ў літаратурназнаўчым, літаратурна-крытычным, мовазнаўчым, культуралагічным выкладанні – вялікі шлях у справе будаўніцтва беларускага прыгожага пісьменства.

Віншуючы ўсіх з гэтай датай, адзначаючы многія і многія здабыткі выдання, хацелася б найперш заўважыць наступнае... Сотні нумароў “Роднага слова” – багатая беларуская бібліятэка, якая можа ўпрыгожыць сваёй прысутнасцю любы прыватны ці грамадскі, дзяржаўны кнігазбор. Адкрываючы наноў зробленае класікамі, імкнучыся спасцігнуць усю глыбіннасць такіх мастацкіх з’яў, як творчасць Якуба Коласа, Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Аркадзя Куляшова, Пімена Панчанкі, Максіма Танка, Уладзіміра Караткевіча, нельга абысціся без роднаслоўаўскіх старонак.

Вельмі часта, перачытваючы раней надрукаванае, успамінаеш генератара, пачынальніка многіх і сёння жывых, практычна значных ідэй, чалавека, які фарміраваў фарватарную лінію “Роднага слова”, – Міхася Мікалаевіча Шавыркiна.

Застаецца пажадаць часопісу новых падпісчыкаў, надзейных, сталых чытачоў!

Алесь КАРЛЮКЕВІЧ,

дырэктар – галоўны рэдактар

«Выдавецкага дома “Звязда”»,

старшыня Саюза пісьменнікаў Беларусі.

“РОДНАМУ СЛОВУ” – 35

вузкай скіраванасцю якраз да прадмета нашых разваг. Гэта манаграфічныя выданні Ірыны Багдановіч (“Авангард і традыцыя: беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння” [2]), Пятра Васючэнкі (“Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм” [3]), Ігара Жука (“Прыхінуцца да крыніцы” [4]), Евы Лявонавай (“Беларускае мастацтва слова XX ст. у еўрапейскім літаратурным кантэксце: тыпалогія, рэцэпцыя, пераклад” [5]), Івана Навуменкі (“Янка Купала”, рэдакцыя 1980 г. [6]), Любы Тарасюк (“Мастацкія кірункі і плыні ў беларускай паэзіі XIX – пачатку XX ст.” [7]), Міхася Тычыны (“Янка Купала і Якуб Колас: учора і сёння” [8]). Усе названыя даследчыкі – з тых, хто выяўляў і аналізаваў розным чынам канкрэтныя праявы эстэтычнага сінкрэтызму ў творчасці Я. Купалы.

У лірыцы Я. Купалы традыцыйна падкрэсліваюцца ўплывы сімвалізму: гэты факт сцверджаны як хрэстаматыйны. Купала ўжо ў ранніх паэмах 1911 г. “На куццю” і “На дзяды” быў па-сімвалісцку скіраваны да “спасціжэння неспасціжнага”, і далей маштабы яго разумення нацыянальнага космасу будуць узбуіняцца. Аднак наступны крок у купалазнаўстве, якім магло б быць абвясчэнне Купалы сімвалістам (тыпалагічна суадносным з найбуйнейшымі прадстаўнікамі сімвалізму ў свеце), так і не быў зроблены. І ёсць важкія прычыны для таго, каб фундаментальнымі заставаліся азначэнні Купалы як рамантыка і неарамантыка, дадзеныя некалі яго сучаснікамі: Максімам Багдановічам у 1912 г. («Купала ўваскрашае яшчэ сто год назад пахаваны “рамантызм”») і Антонам Луцкевічам (псеўд. *Навіна*) у 1933 г. (“Гэта – тыповы неарамантык”); канцэптуальна працытавала абодва выказванні разам даследчыца Люба Тарасюк [7, с. 29]. Такія ацэнкі цалкам справядлівыя, бо рэцэпцыя Купалам сімвалізму не змяніла яго светапогляду як беларуса-адраджэнца, і для суайчыннікаў ён выканаў найперш *нацыятворчую* місію мастака эпохі рамантызму. Разам з тым сімвалізм – як і ў цэлым мадэрнізм або авангард – яўна больш, чым стары еўрапейскі рамантызм, адпавядалі гістарычнаму часу 1910-х гг. у Расіі, калі яе жыхаром быў Купала (напрыклад, пасля Вільні ён жыў з 1909 да 1913 г. у сталічным тады Пецярбургу, з пратэкцыі прафесара Б. Эпімаха-Шыпілы). Апазіцыя *рамантызм* (з нацыянальна-адраджэнскім пафасам) – *мадэрнізм* (дэкаданс з настроймі “fin de siècle”, канца свету) прадвызначыла ў творчасці Купалы з’яўленне выразнага сімвалісцкага дыскурсу ў драме “Раскіданае гняздо”, драматычнай паэме “Сон на кургане” – з рэцэпцыяй форм сімвалісцкай “новай драмы” ад Генрыка Ібсена; у паэме “Адвечная песня” – з блізкасцю да ідэй Леаніда Андрэева [3]; у вершах са зборніка “Спадчына” (1922) “Таварыш мой”, “На вуліцы”, “У бяссонную ноч” – з адсылкамі да матываў *страш-*

нага свету, грахоўнага горада Аляксандра Блока [9]; а ў вершах “З вячэрніх дум”, “Сон”, “Званы”, “Паязджане” – з прыгадвааннем беларускай міфалагічнай традыцыі. Перачытаем, напрыклад, дзве страфы з класічных “Паязджан”, якія блукаюць у бясконцым зачараваным коле:

*Ў полі дымна, ў полі цёмна,
Беспатольна і заломна,
Ні пуціны, ні упыньня,
Як у вечнай дамавіне.*

*Як у моры, ў белым сьнегу,
Без дняваньня, без начлегу,
Ў бездарожжа, ў бяспрыстаньне
Едуць, едуць паязджане [10, с. 69].*

Тут, пры пазнавальна-сімвалісцкай паэтыцы, яе сродкамі перададзены менавіта грамадзянскі пафас. Паэт мае на ўвазе не столькі інфернальныя далячыні, колькі быццё беларусаў у рэальнай гісторыі; таму адсылка да сімвалізму функцыянуе ў “Паязджаных” як актуальны мастацкі дыскурс, а не самадастатковая ідэйная сутнасць цэлага выказвання. Тут сімвалізм гучыць камплементарна (г. зн. у рэзанансе) з рамантызмам – дамінантным у творчасці нашага вялікага класіка.

Варта прыгадаць яшчэ адзін прыклад – верш “Смейся!” Купалы, у якім бачны рост яго майстэрства ў форматворчасці. Але спачатку адзначым, што развіццё мастацкіх форм у 1910-я гг. – спецыяльная задача літаратуры мадэрнізму і авангарду, як у Расіі, так і ў Польшчы, іншых краінах свету.

Звернем увагу на славыты, рэзанансны верш “Закляtie смехом” (датаваны 1908–1909 гг.) футурыста Веліміра Хлебнікава: “О, *рассмеятеся, смехачи!* / О, *засмеятеся, смехачи!* / *Что смеются смехами, что смеяются смеяльно,* / О, *засмеятеся усмеяльно!* / О, *рассмеиши надсмеяльных – смех усмейных смехачей!* / О, *иссмеися рассмеяльно, смех надсмеяных смеячей!*” [11, с. 54]. Супаставім гэтыя радкі, маніфестацыю паэта-футурыста, з купалаўскім “Смейся!” (датаваны 1915 г., змешчаны ў называным вышэй зборніку “Спадчына”):

*Ха-ха-ха-ха! Будзь весел, кінь хныкаць,
Ўпіцца кроўю сваёй не спадзейся!
Можаш сэраца рваць, выці і клікаць, –
Можаш з сэраца свайго молат выкуць,
Толькі ўдарыць ня сьмей ім, а сьмейся.*

*Смейся сьмехам-сычэннем праз скрогат
Перадсьмертны зубоў і расьсейся
Ў гразь жыцця, ў некла Дантава рогат!
Каб аж косьці ўстрасаў дзікі дрогат, –
На пацеху сьляпой дзічы, сьмейся!*

.....

*Сьмейся сьмехам-хрыпеньнем быдляці
З перарэзаным горлам, і грэйся
Ў гэтым храпе скрозь стоги і пракляцьце,
І не вагся да сэрга ўздыхаці
Ласкі ждаць... Хоць крывёю, а сьмейся!*
[10, с. 90–91].

Камплементарнае (узаемадапаўняльнае і разам з тым адрознае) гучанне абодвух тэкстаў тут навідавоку, як і ўмоўны дыялог двух паэтаў. Верш Я. Купалы (які ў той час у Пецярбургу пачаў выдаваць свае кнігі) моцна вылучаецца шчыльным гукапісам з акцэнтам на лексемах *смах-счыэнне, смех-хрыпенне*... Паэтыка эпатажнага авангарду (віртуознае абыгрыванне лексем з усімі іх гучавымі і сэнсавымі адценнямі) у беларускай, купалаўскай рэцэпцыі выступае як актуальны мастацкі дыскурс, і прачытваецца ён, як і належыць мастацкаму дыскурсу, толькі ў пазначаным вышэй кантэксте: як авалоданне надзённым тады майстэрствам актыўнай формы. Пры гэтым Купала быў тым “вучнем” авангардыстаў, які адразу ж прапаноўваў “настаўнікам” уласны выбар – адраджэнскі рамантызм, дыстанцыюючыся ад вельмі прыватнай (у параўнанні з рамантызмам) эстэтычнай канвенцыі рускага футурызму.

Затое Уладзіміру Дубоўку, паэту паслякупалаўскага пакалення, выпускніку семінара Валерыя Брусава, авангардызм (канструктыўызм) быў уласцівы абсалютна натуральна. З асаблівай выразнасцю пра гэта сведчаць яго паэмы-камбайны (combine): “Кругі”, “І пурпуровых ветразей узвівы”, “Штурмуйце будучыні аванпосты”. Працытуем фрагмент “Кругоў” – дзеля таго, каб падкрэсліць розніцу паміж авангардысцкім дыкурсам (у купалаўскім вершы “Смейся!”) і авангардызмам як эстэтычным кірункам (прадстаўленым у ідыястылі Уладзіміра Дубоўкі):

*Перагрупоўка настройаў,
стыляў:
самалёты...
лапці...
галіфэ...
Новае ўсё шырыцца няспынна,
ля касцёла ж –
фэст...*

*Каля самага ўніверсітэта
адцень:
прыпынілася кабета
і другой варожыць
па руцэ... [12, с. 98–99].*

Філасофія, эстэтыка, паэтыка мадэрнізму і авангарду ў літаратуры Беларусі – гэта, відавочна, адзін з самых перспектыўных кірункаў вывучэння, бо сінкрэтызм ідыястыляў у творах беларускіх класікаў першай трэці ХХ ст.

выявіўся з надзвычайнай выразнасцю: праявы сімвалізму ў творчасці Янкі Купалы і Уладзіміра Жылкі, футурызму і канструктыўызму – Уладзіміра Дубоўкі, Паўлюка Шукайлы, ранніх Петруся Броўкі і Аркадзя Куляшова; імпрэсіянізму – Змітрака Бядулі, Максіма Багдановіча, Уладзіміра Дубоўкі, Кузьмы Чорнага; імажынізму – Уладзіміра Дубоўкі і Язэпа Пушчы; неакласіцызму – Максіма Багдановіча і Уладзіміра Жылкі; экспрэсіянізму – Максіма Гарэцкага, новай драмы – Янкі Купалы, Максіма Гарэцкага, Францішка Аляхновіча... Якія тэксты ў спадчыне хрэстаматыйных беларускіх пісьменнікаў першай трэці ХХ ст. прэзентуюць кадыфікаваны эстэтычны напрамак (стыль), а якія – спецыфічны мастацкі дыскурс у кантрапункце з рамантызмам і неарамантызмам часу нацыянальнага адраджэння? Атрымаць адказ на гэтае пытанне можна праз паглыбленае вывучэнне тэкстаў беларускай літаратурна-культурнай спадчыны, чыя спецыфіка па семіятычнай напоўненасці часта спаборнічае з кананічнымі выявамі вядомых мастацкіх стыляў.

Спіс літаратуры

1. **Лотман, Ю. М.** Культура і взрыв / Ю. М. Лотман // Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 2000. – С. 12–146.
2. **Багдановіч, І. Э.** Адраджэнскі неарамантызм Янкі Купалы / І. Э. Багдановіч // Авангард і традыцыя: бел. паэзія на хвалі нац. адраджэння Купалы / І. Э. Багдановіч. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – С. 126–142.
3. **Васючэнка, П. В.** Беларуская літаратура ХХ ст. і сімвалізм / П. В. Васючэнка ; навук. рэд. В. П. Жураўлёў. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : МДЛУ, 2016. – 200 с.
4. **Жук, І.** “Шляхам жыцця” Янкі Купалы : вянок трыпціхаў / І. Жук // Прыхінуцца да крыніцы / І. Жук. – Гродна : ГрДУ, 2017. – С. 15–129.
5. **Лявонова, Е. А.** Беларускае мастацтва слова ХХ ст. у еўрапейскім літаратурным кантэксте: тыпалогія, рэцэпцыя, пераклад / Е. А. Лявонова. – Мінск : БДУ, 2014. – 319 с.
6. **Навуменка, І.** Збор твораў : у 10 т. / І. Навуменка. – Мінск : Маст. літ., 2017. – Т. 8 : Янка Купала ; Якуб Колас: духоўны воблік героя : літаратуразнаўчыя працы. – 636 с.; **Навуменка, І. Я.** Янка Купала / І. Я. Навуменка // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ ст. : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – Т. 1. – С. 121–175.
7. **Тарасюк, Л. К.** Мастацкія кірункі і плыні ў беларускай паэзіі ХІХ – пачатку ХХ ст. : вучэб. дапам. для студэнтаў філал. фак. / Л. К. Тарасюк. – Мінск : БДУ, 1999. – 72 с.
8. **Тычына, М. А.** Янка Купала і Якуб Колас: учора і сёння / М. А. Тычына. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 495 с.
9. **Сінькова, Л. Д.** Матывы з лірыкі Аляксандра Блока ў вершах Янкі Купалы 1910-х гг. / Л. Сінькова // Паміж тэкстам і дыскурсам: Беларуская літаратура ХХ–ХХІ стст. : гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літ.-крыт. артыкулы, гутаркі) / Л. Сінькова. – Мінск : Паркус плюс, 2013. – С. 31–37.
10. **Купала, Я.** Спадчына : вершы / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 224 с. – [Рэпрэнтнае выданне].
11. **Хлебніков, В.** Творения / В. Хлебніков. – М. : Сов. писат., 1986. – 736 с.
12. **Дубоўка, У.** Выбраныя творы : у 2 т. / У. Дубоўка. – Мінск : Беларусь, 1965. – Т. 2 : Паэмы, балады, казкі. – 432 с.

Жанна ШАЛАДОНАВА,
кандыдат філалагічных навук

ВОБРАЗ ДОМУ Ў ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

УДК 821.161.3.09(092)

У артыкуле раскрываецца сімвалічная змястоўнасць прасторавага вобраза дому ў паэзіі Я. Купалы і Я. Коласа як увасаблення месца чалавека ў свеце, сацыякультурнай і духоўнай адаптацыі ў ім, гістарычна замацаванай формы нацыянальнага быцця. Адзначана, што дом выяўлены класікамі як цэнтр не толькі індывідуальна-асабістага, але найперш народна-нацыянальнага жыцця, з ім звязваюцца перспектывы незалежнага духоўнага і грамадска-гістарычнага развіцця нацыі. У вобразе сканцэнтраваны знакавыя ідэнтыфікацыйныя параметры айчыннай прасторы, у выніку чаго ён пераўтвараецца ў найважнейшы элемент нацыянальнай карціны свету, сімвал нацыянальнага дзяржаўнага Дому.

Ключавыя словы: *дом, прыродны, сацыяльны, традыцыя, сям'я, нацыянальны, самаідэнтыфікацыя, мадэль, Айчына.*

The symbolic content of the spatial image of home in the poetry of Y. Kupala and Y. Kolas is revealed in the article as the embodiment of a person's place in the world, social, cultural and spiritual adaptation in it, traditionally and historically fixed form of national existence. It is noted that home is depicted by the classics as the center of not only individual or personal, but above all national and folk life, the prospects of independent spiritual, social and historical development of nation are associated with it. The symbolic identification parameters of the home space are concentrated in the image, as a result of which it is perceived as the most important element of the national picture of the world, a symbol of the national state House.

Дом прыкметна вылучаецца ў шэрагу найважнейшых складнікаў любой нацыянальнай карціны свету і ў іерархіі яе ключавых прасторавых вобразаў займае цэнтральнае месца. Гэта абумоўлена высокім аксіялагічным статусам топасу не толькі ў мастацкім, але і ў духоўна-практычным вопыце і свядомасці чалавека, народа, нацыі. Пабудова, прызначаная для прыпынку, укрыцця, абароны чалавека, адыгрывае ў яго жыцці больш знакавыя ролі, карэлюючы з такімі асноватворнымі паняццямі, як сям'я, род, радзіма, дзяржава.

Хата і звязаныя з ёй сямейна-родавыя адносіны маюць вельмі высокі рэйтынг у нацыянальнай сістэме каштоўнасцей і прыярытэтаў беларусаў. Т. Валодзіна звяртае ўвагу на тое, што «хата, жылло чалавека, у народнай аксіялогіі беларусаў сімвал найвялікшай каштоўнасці: “Свая хатка як родная матка”. Кожнае жылло ў традыцыйнай свядомасці надавала свету прасторавы сэнс, аддзяляла чалавека ад навакольнага свету. У хаце як бы суіснавалі чалавек і Сусвет, унутранае і вонкавае. <...> Сам Сусвет асэнсоўваўся на пэўным этапе як велізарны дом з належнымі яму атрыбутамі» [2, с. 527].

Дом, што ўяўляе найбліжэйшую прастору існавання, жыццядзейнасці і здзяйснення чалавека, адпаведны характаралагічным рысам яго псіхалогіі, ментальнасці. Дом уяўляецца як “свет, прыстававаны да маштабаў чалавека і створаны ім самім” [10, с. 72]. Прастора дому набывае статус анталогічнай прасторы, што адлюстроўвае цэласную карціну існавання і цывілізацыйнага развіцця чалавека і грамадства ў сістэме маральна-этычных, культурна-гістарычных і прававых каардынат.

У 2022 г. выйшлі нумары-альманахі да 140-годдзя Янкі Купалы (№ 7) і Якуба Коласа (№ 11), усе літаратура-, мовазнаўчыя, дыдактычныя матэрыялы якіх прысвечаны песням. Таксама асобныя вялікія раздзелы былі пададзены ў № 8, 12. Электронныя копіі нумароў часопіса можна замовіць на сайце “Роднага слова”.

Вобраз дому ў шырокім спектры сэнсавых значэнняў увасоблены ў творчасці Якуба Коласа і Янкі Купалы, адметнай духоўна і эмацыйна напружанай засяроджанасцю на сутнасных праявах народна-нацыянальнага быцця, глыбокім і праблемным роздумам над лёсам Радзімы. Творчасцю, грамадзянскай пазіцыяй і ўнутрана-чалавечымі перакананнямі мастакі слова цесна спрычыніліся да дэмакратычных працэсаў нацыянальнага і сацыяльнага адраджэння, духоўнага самасцвярджэння і кансалідацыі народа ў свабоднай, незалежнай краіне.

Шматаспектная і сінкрэтычная тэма Радзімы і яе гістарычнага лёсу ўвасоблена мастакамі слова з дапамогай такіх ключавых прасторавых вобразаў, як *зямля, поле, хата, сад*. Поўна і гарманічна адлюстроўваючы нацыянальную карціну свету, яны адпаведныя нацыянальнаму светабачанню, каштоўнасным устаноўкам народа, яго маральна-этычным нормам і духоўна-практычнаму вопыту.

Звяртае на сябе ўвагу амбівалентнасць аўтарскіх пазіцый у абмалёўцы нацыянальнай жыццё-прасторы. Яны спалучаюць у сабе пасіянарную энергію супраціўлення злу, барацьбы з сацыяльнай і нацыянальнай несправядлівасцю з не менш відавочнай настраёвасцю на кампрамісныя рашэнні, імкненнем да гарманічнай уладкаванасці жыцця, абумоўленымі любоўю і цікавасцю да чалавека, тонкім адчуваннем патрэб яго асабістага існавання ў кантэксце народных пошукаў і лёсаў.

Амбівалентнасць прадвызначана спалучэннем суб'ектыўных жыццёвых уражанняў і па-філасофску аналітычных поглядаў на рэчаіснасць, трымаецца на ўсведамленні кантрастаў як унутрана-неабходных элементаў гармоніі, перажыванні супярэчнасцей паміж натуральна-прыроднай сутнасцю жыцця і яго недасканалай сацыяльнай усталёванасцю. Гэтыя кантрасты і супярэчнасці

адлюстраваны ў вершы “Як я полем іду...” (1909) Янкі Купалы. Лірычны герой тонка адчувае роднаснасць і арганічную паяднанасць з прыроднай прасторай поля, лесу, лугу, адгукаецца на іх прыгажосць сустрэчным рухам думкі, настроенасцю на пранікнёны душэўны дыялог:

*Як я полем іду, гнецца колас ка мне,
З ім маркотнай душой ціха шэпты вяду;
Колас чуе усё ў зачарованым сне, –
Колас гнецца ка мне, як я полем іду [5, с. 129].*

Тым больш вострай аказваецца рэакцыя на дысгармонію сацыяльнай рэчаіснасці, увасабленне якой – прыземлена да ўзроўню ценю хата. У параўнанні з прасторавай адкрытасцю, рухомасцю калярова насычаных прыродных топасаў Радзімы змрочнасць малюнкаў у вясковай хаце адлюстроўвае прыгнечаны стан, душэўную спустошанасць і нерухомасць сацыяльных форм, амаль фізічна перадае адсутнасць волі і свабоды ў чалавечым жыцці. Цесная і цёмная хата выступае сімвалам сацыяльнага і нацыянальнага ціску і прыгнёту. Разам з ёй героем не прымаецца ўсё адпаведны парадак духоўна-практычнай арганізацыі жыцця. Адбываецца каштоўнасная інверсія прасторавых арыенціраў: знешняя, прыродная прастора ўспрымаецца як свая, а ўнутраная, абжытая прастора ўласнага дому – як чужая:

*Як я ў хатку ўвайду, мяне штосьці гняце;
Бледны сум падыходзіць – прыносіць нуду;
Ў запляснелым кутку цень касіцысты цвіце, –
Мяне штосьці гняце, як я ў хатку ўвайду [5, с. 129].*

У вершы “Мой дом” (1910) Я. Купалы адбываецца далейшая трансфармацыя ўспрымання дому ў свядомасці лірычнага героя, які імкнецца разамкнуць, пашырыць прастору вакол сябе. Адкрытасць дому ў касмічнае бязмежжа энергетычна ўзбагачае яго, напаўняе змагарна-пасіянарнымі імпульсамі, прадвызначае яго маральна-духоўныя каардынаты, дае адчуванне абсалютнай свабоды:

*Мой дом – прыволле звёзднай далі,
Арламі мераны абшар,
Дзе бітвы точаць ветраў хвалі
З сям’ёй глухіх калматых хмар [5, с. 172].*

Арганічна размешчаны ў структуры светабудовы, гэты адкрыты метафізічны дом успрымаецца як ключавы аб’яднальны фактар, у якім спалучаны матэрыяльнае і духоўнае, зямное і нябеснае, мінулае і сучаснасць:

*Мой дом – узмежных зёлак восці,
З сухой асінаю курган,
Дзе тлеюць прадзедавы косці,
Дзе плача ночка ды туман [5, с. 172].*

Лірычны герой Я. Купалы выбірае вандроўніцтва, выходзіць за сцены дому ў яго традыцыйным значэнні як неад’емнага складніка сацыяльных структур і адносін. Такі спосаб існавання дае свабоду, адпавядае духоўным пошукам, скіраванасці да “гарманізацыі зямнога, жыццёскага, побытавага і, з другога боку, нябеснага, аддаленага, духоўнага” [3, с. 101].

Мастацка-вобразнае мысленне змяшчае найперш імкненне да прымірэння, сінтэзу палярных бакоў рэчаіснасці. Яшчэ ў грэчаскай міфалогіі героі адрозніваліся ад звычайных людзей якраз тым, што не зважалі на лёс, марнуючы на гэта энергію, але імкнуліся адчуць яго накіраванасць і рухацца за ім, у адпаведнасці яго плыні.

У межах такіх жыццёва-творчых прыярытэтаў выразна праяўляецца сімвалічная насычанасць мастацкай інтэрпрэтацыі вобраза свайго дому як увасаблення месца чалавека ў свеце, сацыякультурнай і духоўнай адаптацыі ў ім, прыналежнасці да народна-нацыянальнага быцця. На старонках паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа разгорнуты эмблематычныя малюнкi згарманізаванага і ўпарадкаванага сялянскага жыцця ў доме Міхала як традыцыйна, гістарычна замацаванай формы нацыянальнага быцця.

Мара галоўнага героя твора пра “ідэальны ландшафт” (Ю. Ман) уласнай зямлі, хаты як надзейны духоўны і матэрыяльны гарант існавання акумулюе шырокі спектр уяўленняў пра жыццёвыя і духоўныя традыцыі, каштоўнасці, нормы і спалучае пошукавы шлях героя з гісторыяй сям’і, народа, Айчыны:

*А гэта хата вось якая:
Перш-наперш выгляд добры мае;
Стаіць пры рэчыцы ці крыніцы,
На ёй дзве дымніцы-блізніцы
З чырвонай цэгля і фарсісты.
.....
Пры доме сад, хоць невялічкі,
Ды добры сад, ніводнай дзічкі;
І тут навокал тваё поле, –
Раздолле тут табе і воля! [4, с. 147–148].*

Чалавек заўсёды бачыў у хаце не проста ўкрыццё, але надзейны сродак укараненасці ў сацыяльнае і народнае быццё, кропку апоры ў засваенні навакольнай прасторы, аснову для захавання індывідуальнай і нацыянальнай цэласнасці ды ідэнтычнасці, гарант свабоднага самавыяўлення і самарэалізацыі. Згодна з пушкінскай паэтычнай інтэрпрэтацыяй неад’емна ўзаемазвязаны, узаемаабумоўлены пачуццё любві да свайго дому як увасаблення Айчыны і “самостоянье человека, залог величия его” [7, с. 74]. У паэме “Яна і я” Я. Купалы менавіта самастойнасць вылучаецца як адна з неабходных

умоў і сутнасных прыкмет гарманічнай мадэлі асобнага і нацыянальнага жыццёўладкавання і гаспадарання:

*Палац мой, бачыш, хоць і не багаты,
Але я сам яго узбудаваў,
Сам сцены вывеў, клаў на кроквы латы
І сам пад стрых саломай пакрываў*
[6, с. 117] (вылучана намі. – Ж. Ш.).

“Закінутасць у свет” кампенсуецца і ў пэўнай ступені пераадольваецца дзякуючы дому, які прыўносіць у існаванне чалавека магчымасць самарэалізацыі, самастойнасці і ў выніку адчування здзейснення, стабільнасці і камфорту. Г. Відэрман заўважыў: “Дом зрабіўся кропкай крышталізацыі ў стварэнні розных дасягненняў цывілізацыі, сімвалам самога чалавека, які знайшоў сваё трывалае месца ў Сусвеце” [1, с. 73]. Дом у эстэтычнай канцэпцыі Я. Коласа і Я. Купалы – гэта заўсёды цэнтр не толькі індывідуальна-асабістага, але найперш народна-нацыянальнага быцця, вакол якога канцэнтруюцца найважнейшыя ідэнтыфікацыйныя параметры айчыннай прасторы, разгортваецца праграма незалежнага духоўнага і грамадска-гістарычнага развіцця нацыі.

Гуманістычны ідэал Я. Коласа рэалізоўваўся праз такую адметную і важную рысу мастацкага мыслення, як прадметнасць, засноўваўся не толькі на высокіх духоўных дэфініцыях і маральна-этычных нормах, але і на непасрэднай эмпірычнай сутнасці цялесна-прыроднага, прадметна-побытавага пачатку жыцця. Эстэтызацыя і ідэалізацыя народнага жыцця і побыту ў творах Якуба Коласа пазначана стварэннем святочна-ўрачыстага дэкору пры выяўленні ключавых топасаў, у кантэксце якога раскрываюцца рэальныя духоўныя і матэрыяльныя набыткі нацыянальнага чалавека.

Дом як “сімвал сямейнага дабрабыту, локус многіх каляндарных і сямейных абрадаў” [9, с. 142] знайшоў маляўнічае ўвасабленне на старонках паэмы “Новая зямля”. Каларытна ўзноўленыя аўтарам *раніца ў нядзельку, Каляды, Вялікдзень, падгляд пчол*, што далі назвы адпаведным

раздзелам, трансляюць прыкметы сакральнага ў жыцці і побыце беларуса, абумоўліваюць дадатковую прасякнутасць прасторы дому Міхала мудрым словам і малітвай, чым дасягаецца яго своеасаблівае асвечанасць, эмблематычнасць:

*Прыйшла вялікая субота,
Даўно прытынена работа,
І ўжо пад вечар сама хата
Была прылучана да свята:
Лагоднасць, згода і павага
І вельмі сталая развага
Ўвесь гэты дзень тут панавалі.
І блізкасць свята шанавалі
Старыя, дзеці і падросці* [4, с. 198].

Жыццё ў доме Міхала, падпарадкаванае прыродным і каляндарна-абрадавым цыклам у адпаведнасці з нацыянальнымі традыцыямі, народнай этыкай і мараллю, успрымаецца як сямейны летапіс, які сінхранізуецца з летапісам народна-гістарычным. У паэме сцвярджаецца моцны маральна-духоўны падмурак, гарманічная зладжанасць і стабільнасць сямейнай мадэлі, адпаведнай нацыянальна-традыцыйнаму ладу жыцця. Такім чынам у аўтарскай інтэрпрэтацыі сямейная мадэль патэнцыіруе ідэальную мадэль нацыянальнага Дому:

*У хаце добры лад і згода,
Як патрабуе і прыгода,
Паважнасць вечара святаго –
Не ўчуеш слова ты благога* [4, с. 172].

Праз сувязь вітальных каштоўнасцей святочнай і штодзённай практыкі сямейнага жыцця з вобразам хаты прасочваецца выразная творчая пераемнасць з паэзіяй Тараса Шаўчэнкі. У вершы “Садок вішнёвы каля хаты” праз гарманічны малюнак сямейнай вячэры Кабзар выявіў топас хаты як паказчык духоўнага камфорту асобы ў сямейным коле, сямейна-родавай і нацыянальнай самаідэнтыфікацыі і самаздзяйснення. У кантэксте выслоўя В. Розанава пра сям’ю як “самую дарогую і блізкую да нас Айчыну” [8, с. 196] ідылічны малюнак сямейнай вячэры ўспрымаецца як арганічная частка Айчыны, сімвал нацыянальнага ладу жыцця, суадносіцца з бачаннем Т. Шаўчэнкам перспектывы усталявання гарманічнай зладжанасці, упарадкаванасці, справядлівасці ў нацыянальным дзяржаўным ДOME:

*Сім’я вечера коло хаты,
Вечірня зіронька встае.
Дочка вечераць подае,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дае* [11, с. 207].

Такая ж сямейная згуртаванасць, зладжанасць, моцная трывалымі сувязямі з традыцыямі роду, пануюць у доме Міхала. Аднак для гарманічнага малюнка родавага гнязда не хапае істотнай акалічнасці – спадчыннасці, пераемнасці, што ў выніку абярнулася для сям’і сіроцтвам і бяздом’ем.

У выніку смерці галоўнага героя ў фінале паэмы ствараецца асабліва напружаная і знакавая

Спіс літаратуры даступны па QR-кодзе.

сітуацыя – сітуацыя пераходу ў Вечнасць, якая на ночце высокага трагізму канцэнтруе прароцкі сэнс звышведання, звышзначнасці. У апошнім трызненні-малітве Міхалу мроіцца зямля, мара пра яе захоўвае значнасць, каштоўнасць у новай метафізічнай сістэме каардынат. Такую сімвалічную спадчыну герой і пакідае сваёй сям’і як галоўны сэнс, сутнасць жыцця:

*Зямля... зямля... туды, туды, брат,
Будуй яе... ты дай ёй выгляд...
На новы лад, каб жыць нанова...* [4, с. 280].

У фінале паэмы “Новая зямля” вобраз дому атрымаў пераасэнсаванне. Нагадаем, на працягу твора сям’я Міхала ў выніку пастаянных пераездаў па службе і проста неспрыяльных абставін некалькі разоў страчвае дом: гэта і пакінутая хата-пустка, і пажарышча, і зямлянка-будачка. Аднак апошняя зруйнаванне стала фатальным. Традыцыйнае развіццё тэмы шляху набыццём дому ў гісторыка-палітычным кантэксце эпохі зазнала жорсткую дэфармацыю, дом пераўтварыўся ў магілу: “Беглі сцежачкі / Ў свет шырокенькі, / Прывялі ж яны / К той магіланцы!..” [4, с. 280].

Пашырэнне прасторы дому ў Вечнасць развівае канцэптuallyную мадэль вобраза, дазваляе паяднаць тэмы і клопаты паўсядзённасці з іх сімвалічна-змястоўнай, сакральнай напоўненасцю, актуалізаваць інтуітыўна-пачуццёвае бачанне прагнастычных сэнсаў. Напружана-трагедычны і адначасова ўзвышаны момант абвастрае ўспрыманне свету, сямейны летапіс уплечены аўтарам у канву асэнсавання і інтэрпрэтацыі складаных варункаў нацыянальна-гістарычнага развіцця. Трансфармацыя вобраза ўпісваецца ў яго эпахальна абумоўленае канцэптuallyнае напаўненне як “раскіданага гнязда” ў аднайменнай п’есе Я. Купалы.

Семантыка вобраза дому ў творах Якуба Коласа і Янкі Купалы, трансфармуючы асабісты жыццёвы вопыт мастакоў, сувмерная з духоўна-маральнымі, прыроднымі і грамадска-сацыяльнымі каардынатамі нацыянальнай прасторы. Менавіта з домам, які забяспечвае трывалае, стабільнае і ўстойлівае быццё чалавека ў свеце, майстрамі слова звязваецца пачатак уласна гістарычны – гісторыі роду, нацыі, дзяржавы. Можна гаварыць пра сталую традыцыю мастацкай інтэрпрэтацыі вобраза ў беларускай літаратуры як найважнейшага элемента нацыянальнай карціны свету, сімвала нацыянальнага дзяржаўнага Дому. Сімваліка-метафарычная насычанасць вобраза дому, яго аксіялагічна і анталагічна-сэнсавая адкрытасць дэманструюць унікальную здольнасць класічных мастацкіх сістэм да сэнсавай поліфаніі, якая пашыраецца да дыялектычнага сінтэзу фундаментальных быццёвых праблем рэальнага і ідэальнага, індывідуальнага і нацыянальнага.

“НЯСТОМНА РУХАЦЦА НАПЕРАД...”

Шаноўныя сябры!
Ад імя калектыву выдавецтва “Адукацыя і выхаванне” прыміце шчырыя віншаванні з нагоды 35-годдзя з дня выхаду першага нумара часопіса “Роднае слова”!

У дружнай сям’і навукова-метадычных часопісаў выдавецтва “Роднае слова”

адно з самых аўтарытэтных выданняў, якое займае асаблівую нішу. Часопіс комплексна прэзентуе самыя актуальныя даследаванні навукоўцаў у галіне філалогіі, мастацтвазнаўства, культуралогіі, педагогікі. Супрацоўніцтва выдання з Саюзам пісьменнікаў Беларусі, дзяржаўнымі ўстановамі і арганізацыямі дае магчымасць мэтанакіравана і сістэматычна папулярызаваць сучасныя гуманітарныя веды ў шырокіх грамадскіх колах і служыць пляцоўкай камунікавання навуковай грамадскасці. Дзякуючы гэтаму выданне мае надзвычай разнастайную мэтавую аўдыторыю і яго сучасны фармат не абмежаваны выключна навуковымі публікацыямі. Пераважная большасць аўтараў часопіса мае навуковую ступень, з’яўляецца выкладчыкамі вышэйшых навучальных устаноў, іх артыкулы маюць вялікае практычнае значэнне.

Прыміце словы падзякі за вашу плённую працу, адданасць справе. Упэўнены, што юбілейная дата для рэдакцыі часопіса стане не толькі момантам, калі падводзяць вынікі, але і стартамам для новых творчых праектаў!

Жадаю рэдакцыі нястомна рухацца наперад, адпавядаць выклікам сучаснасці, а чытачам – заставацца вернымі сябрамі “Роднага слова”.

Валянцін НАВАГРОДСКІ,
дырэктар выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”.

“РОДНАМУ СЛОВУ” – 35

Ірына ШМАТКОВА,
кандыдат філалагічных навук

“ТВАРЫЦЬ І КАХАЦЬ”: ТВОРЧАЯ ІНДЫВІДУАЛЬНАСЦЬ КАНСТАНЦЫІ БУЙЛО

УДК 821.161.3.09 “19” – 1

У артыкуле разглядаецца жыццёвы і творчы шлях беларускай паэтэсы К. Буйло, аналізуецца мастацкая адметнасць і творчая эвалюцыя яе лірыкі, вызначаецца роля творчай спадчыны паэтэсы ў гісторыі беларускай літаратуры.

Ключавыя словы: *Канстанцыя Буйло, жыццёвы шлях, творчая спадчына, жаночая паэзія, лірычная гераіня, ідэйна-эстэтычны змест вершаў, творчая эвалюцыя.*

The article examines the life and creative path of the Belarusian poetess K. Bujlo, analyzes the artistic identity and creative evolution of her lyrics, determines the role of the poetess's creative heritage in the history of Belarusian literature.

130

Канстанцыя Антопаўна Буйло (па мужу Калечыц; 14 студзеня 1893 г., Вільня – 4 чэрвеня 1986 г., Масква) – паэтэса, якая «стаяла ля вытокаў беларускай літаратуры, была першапраходцам, асабліва ў станаўленні так званай “жаночай” паэзіі, падмурак якой яна заклала разам з Цёткай, – сцвярджала ў 1993 г. адна з даследчыц яе творчасці Д. Чаркасава. – Пра гэта не варта забываць нашым сённяшнім шматлікім пясняркам, якім дасталася ўжо ўробленая паэтычная ніва, палітая слязамі і потам папярэднікаў» [2, с. 11]. К. Буйло паходзіць з кагорты паэтаў-нашаніўцаў, хто ствараў новую беларускую літаратуру. Яе імя часта згадваюць разам з Цёткай і Зоськай Верас, з якімі яны паэтычным словам, асветніцкай і грамадскай дзейнасцю рабілі агульны ўнёсак у беларускае нацыянальнае адраджэнне на пачатку ХХ ст. Рабілі гэта па-адметнаму, кожная “мела свой стыль”.

Так, яшчэ А. Луцкевічзначаў: “Цётка і Буйло – бясспорна, найбольш выдатныя жаночыя сілы ў беларускай паэзіі, але ж якія яны розныя тыпы! Цётка – уся адзін парыў у выш, да вялікіх ідэалаў. Яна б’ецца са злыбедамі жыцця, надры-

ваючы свае сілы, яна змагаецца з нядоляй і няволяй свайго народу, а шчасце асабістае – гэта толькі ціхае, таёмнае жаданне збалелай душы. Буйло – маладая, поўная сіл і ахвоты да жыцця дзяўчына, каторая глядзіць на свет такімі вачыма, як павінна глядзець дзяўчына з гарачым сэрцам і чыстай душой, маючы 18–20 гадоў. І не дзіва, што на першым месцы ў яе стаіць асабістае шчасце, што ў яе вершах чуюцца гарачыя словы каханья... <...> Эратычная інтуіцыя – гэта характэрная адзнака творчасці Канстанцыі Буйло” [8, с. 67–68]. Максім Багдановіч высока ацаніўшы “праўдзівы асабісты талент” К. Буйло, у артыкуле “Глыбы і слаі” аднёс яе “не вельмі яркія, але гладкія вершы” да любоўнай лірыкі [1, с. 453]; М. Гарэцкі ў “Гісторыі беларускае літаратуры” ў слоўніку-дадатку ўзначэнні відаў лірыкі як прыклад любоўнай паэзіі дае К. Буйло [5, с. 390], яе імя называецца як прыклад і ўзначэнні тэрміна “эротыка” [5, с. 405]. Такім чынам, амаль адразу крытыкамі яна была прызнана пясняркай каханья, менавіта яе інтымная лірыка стала новым словам у беларускай літаратуры “плачу і смутку” нашаніўскай пары. Цікава, што ў той час, у 10–20-я гг. ХХ ст., менавіта жаночая інтымная лірыка была ацэнена так высока. Магчыма, гэты факт з’яўляецца пацвярджэннем

Ірына Шматкова грунтоўна даследуе жаночую літаратуру Беларусі. Раней у “Родным слове” былі змеічаны яе публікацыі “Паэтычнае сузор’е выпуску БДУ” (2021, № 9), «“Светамір” паэзіі Ірыны Багдановіч» (2021, № 4), “Яна імкнулася быць шчырай ва ўсім: Таіса Бондар” (2015, № 2), «Спроба аналізу “Сінтэза” Галіны Булькі» (2020, № 12), «“Песнямі перапоўненая да краёў”: Творчы лёс Дануты Бічэль» (2020, № 12), «“Гэй, ляціце мае думкі...”: Жыццё і паэзія Зоські Верас» (2022, № 9), «“Як гэта цяжка быць жанчынай...”: Жыццё і лірыка Веры Вярбы» (2017, № 1), «“Жанчына без жаночай долі...”: Жыццёвы і творчы шлях Еўдакіі Лось» (2020, № 3), «Біяграфія Галіны Каржанеўскай у вершах і нарысах: Пра кнігу “Што варта радасці і слёз...”» (2014, № 2), «“Пісьменніцкія лаўры на галаву не прымярала...”: Гутарка з Галінай Каржанеўскай» (2015, № 8), «Блукаючы па прасторах “Горада Мілаграда”: мастацкі свет паэзіі Людкі Сільновай» (2017, № 6), «“У кожнай песні доля свая...”: Жыццё і лірыка Ніны Тарас» (2016, № 5), «“Вось я – вольна жанчына...”: Мастацкі свет паэзіі Ніны Шкляравай» (2017, № 12).

“Тэорыі сексуальнай рэвалюцыі” К. Мілет, яна сцвярджала, што тэма кахання ў жаночай паэзіі – адзіная, якую высока цэняць мужчыны. Але з другога боку, шчырае інтымнае слова К. Буйло ў пачатку 1950-х гг. атрымала ўжо супрацьлеглую ацэнку (зборнік “Світанак” быў “разгромлены” крытыкамі з-за недастатковай колькасці ў ім грамадзянскіх матываў).

У чым феномен паэтычнага таленту К. Буйло? Даследчыкам-літаратуразнаўцам адказаць не проста, хоць бы з той прычыны, што паэтэса не любіла апавядаць пра сябе, адмаўляла надта настойлівым, напрыклад У. Содалю [2, с. 263]. У лісце да малодшай сястры Іны яна прызнавалася: “Чаму Вы не пісалі амаль 30 гадоў? <...> Што я магу сказаць. Яны не разумеюць, які складаны час вытаў на мяне і як уплываў. Усё гэта балючае, цяжкае, раниць – і я не магу пра гэта пісаць і не буду. Мяне хвалюе мой архіў, я шмат знішчаю паціху... А ты, Іначка, пішы, абавязкова!” [2, с. 257]. Таму ў яе жыццёвым і творчым шляху доўгі час заставалася шмат блытаніны. Пачынаючы ад даты і месца нараджэння, першых публікацый і інш.

Доўгі час годам яе нараджэння называўся 1898-ы, напрыклад ва ўступным артыкуле да двухтомніка выбраных вершаў [3, с. 4] (1981), і далей памылкова падаецца інфармацыя пра дзесяцігадовы ўзрост аўтаркі “Нашай Нівы” [3, с. 5]. Таксама ў Беларускай Энцыклапедыі і ў некаторых іншых ранейшых крыніцах памылкова пададзена як месца яе нараджэння в. Барсуковіна Ашмянскага павета. На гэты конт К. Буйло сама праліла святло ў лісце да Н. Тарас: “Што тычыцца месца майго нараджэння, то я і сама добра не ведаю: ці Маладзечна, ці Вільня. Барсуковіна – гэта месца, дзе мой бацька доўга жыў, і напісала я Барсуковіну ў час культу, калі Вільня і Маладзечна лічыліся заграўніцай...” [3, с. 244]. І толькі пры падрыхтоўцы да 100-гадовага юбілею паэтэсы, ужо пасля таго, як яе не стала, быў знойдзены запіс у дакументах архіўнага фонду Віленскай рымска-каталіцкай кансісторыі Віленскага дэканата: “17 студзеня 1893 г. у Віленскім р.-к. касцёле Св. Якава было ахрышчана дзіця па імені Канстанцыя, дачка сялян Антона і Настазіі (Бусілаў) Буйлаў, якая нарадзілася 2 студзеня 1893 г. у Вільні” [2, с. 3]. Праўда, ужо сама паэтэса прасіла пазней аб правільным ужыванні свайго прозвішча: “Каб абавязкова была падпісана фамілія Буйло, а не разляпаная Буйла” [2, с. 243].

Нарадзілася будучая паэтэса ў сям’і панскага аб’ездчыка коней, які часта пераязджаў (Вільня, Маладзечна, Сугвалды, Барсуковіна, Радзейкава, Вішнева / Адравонж, Ірэнэва, Зазер’е, Скрыдлёва, Дыманова). У аўтабіяграфічнай паэме “На траскіх гацях” (1951) К. Буйло падрабязна апісала

дзяцінства і маладыя гады (твор шырынёй ахопу падзей нагадвае паэму “Новая зямля” Якуба Коласа): родныя мясціны, бацькоў, братоў, сяцёр, вучобу, як яны працавалі і як бавілі вольны час і інш. Аўтарка адзначае ганарысты характар бацькі, з-за чаго ён вымушаны быў часта мяняць працу і пераязджаць з сям’ёй, яго гаспадарліваць, жаданне даць дзецям адукацыю, атэстычныя погляды, і маці, строгую каталічку, якая любіла парадак; ёсць тут і малюнкi быту сялян. Гэты аповед, як і паэма Я. Коласа, – своеасаблівая энцыклапедыя жыцця беларусаў пачатку ХХ ст.

Канстанцыя Буйло апавяла, што бацька выпісваў газету “Наша Ніва” і яны з братам стварылі верш ды паслалі яго ў рэдакцыю, падпісаўшы Э. Буйло (Эдуард – імя брата): «Верш быў надрукаваны ў газеце ў № 9 за 1909 г. Пазней дзеці даслалі ў рэдакцыю яшчэ некалькі вершаў, напісаных Канстанцыяй, а падпісаных Эдуардам. І тут узнікла з-за гэтага подпісу зноў блытаніна. Доўгі час у літаратуразнаўчых артыкулах адзначалася творчасць Э. Буйло (напрыклад, у “Маладой Беларусі” Л. Клейнбарта). Ды і з назвай першага верша былі розначытанні – верш “Лес” ці верш “Хвоя”? І толькі ва ўспамінах у 1973 г. К. Буйло згадала той верш “Лес”: “Ой ты, лес зялёны, / Чаго ты шуміш, / Ці жыць табе трудна, / Чаму не маўчыш? / Ці якое гора / Усё цябе гняціць, / Ці якая пошасць / Над табой вісіць? / Ой, то і не пошасць, / Не цяжар то дум, / Бура мне наводзіць / Гэты страшны шум. / Страшыць мяне бура, / Што ідзе здалёк / І вярхі сасонак / Сцеле ўпапярок”» [4, с. 305–306].

У згаданай аўтабіяграфічнай паэме К. Буйло таксама падрабязна расказала пра знаёмства з Уладзіславай Луцэвіч – дачкой гаспадыні суседняга з іхнім маёнтка ў Вішневе Эміліі Юльеўны, губернанткі з Францыі. Дзякуючы ёй і Уладзіславе К. Буйло атрымала добрую адукацыю, закончыла ў 1914 г. настаўніцкія курсы ў Вільні, працавала настаўніцай у сына пана Дзеўчапольскага ў в. Горнае Скробава. Адначасова пісала і друкавалася. Эмацыйна апавяла аўтарка ў паэме пра наведванне рэдакцыі “Нашай Нівы”, знаёмства з Купалам, Бядулем, Цёткай (“Цётка там з’яўлялася нярэдка, / Ужо вядомай будучы паэткай. / Яе голас калыхаў, як сполах, / Дух народны ў гарадах і сёлах / І да бою за свабоду клікаў / У нянавісці к панам вялікай. / Кос-тачка ў яе бывала доме, / Цётка, як старэйшая вядома, / Памагала словам і парадай, / Памагчы і больш была бы рада, / Толькі шмат было ў яе работы, / Ну, а сілы нішчылі сухоты, / І яна ўсё часцей, бывала, / На тахце, як прыйдзеш к ёй, ляжала” [3, с. 291–292]) і інш.

Знаёмства з Купалам стала лёсавызначальным. Ён вельмі прыязна аднёсся да творчасці К. Буйло,

ахвотна друкаваў яе тэксты на старонках “Нашай Нівы”, нават у 1910 г. прысвяціў ёй верш “Мая думка”. У 1913 г. К. Буйло напісала адказ – верш “Звон”, узнёсшы ў ім голас песняра: “*Ён плыў над палямі з жытнёваю хваляй, / Праносіўся ў далі, ляцеў, / То рэхам над лесам, як гром, рассыпаўся, / То зноў заміраў, а то зноў калыхаўся / І мякка і плаўна гудзеў... Ён зваў да жыцця і да лепшае долі / Усіх, хто каменным сном спаў...*” [3, с. 13].

У 1914 г. у Вільні, у друкарні Марціна Кухты ўбачыў свет першы зборнік вершаў “Курганная кветка” К. Буйло. Рэдактарам зборніка стаў сам Я. Купала, мастаком-афармляльнікам – Язэп Драздовіч. У зборнік увайшло каля 40 вершаў, фантастычны абразок “Кветка папараці” і драма “Сягонняшнія і даўнейшыя”. Выданне мела поспех. Як успамінала аўтарка, «*вершы ў кнігу Купала падбіраў сам і працаваў над ёй з вялікім замілаваннем, як над сваёй. <...> Ён казаў: “Прышлеш шыйтак вершаў, пераглядаю іх з цікавасцю, бо сярод звычайных, больш-менш харошых вешаў, часам блісне такі сапраўдны алмаз, што прыемна робіцца на душы”. Я не зусім верыла гэтым словам, адносячы іх да жадання вялікага майстра слова падтрымаць у маладога аўтара веру ў сябе, каб дапамагчы яму працаваць далей*» [4, с. 312]. І сапраўды, у раннім зборніку 21-гадовай дзяўчыны ёсць сапраўдныя шэдэўры, пра некаторыя з іх (напрыклад, верш “Люблю”) пазней даследчыкі казалі, што калі б яна не напісала больш нічога, акрамя гэтага верша, то яе імя ўсё роўна “заўсёды засталася б у нашай паэзіі” (С. Грахоўскі) [3, с. 4]. Слова з вельмі вядомага сёння твора былі пакладзены на музыку кампазітарам М. Равенскім, песня заслужана лічыцца народнай. К. Буйло ўспамінала (“Гісторыя аднаго верша”), што на напісанне цудоўных радкоў яе натхніў разарый у лясніцтве Адравонж (Вішнева), дзе тады працаваў яе бацька: “*Вясной і летам квітнелі ружы, і тады перад вачыма пералівалася фарбамі вясёлкі ўся паляна, а пах над ёю стаяў такі цудоўны, быццам гусце-ла наветра ад яго моцы і чароўнасці*” [4, с. 326]. Шчырае прызнанне маладой паэтэсы ў любові да роднай зямлі і сёння не можа пакінуць нікога абьякавым:

*Люблю наш край – старонку гэту,
Дзе я радзілася, расла,
Дзе першы раз пазнала шчасце,
Слязу нядолі праліла.
Люблю народ наш беларускі,
Хаціны ў зелены садоў,
Залочаныя збожжам нівы,
Шум нашых гаяў і лясоў,
І рэчку, што імкліва воды
Імчыць ў нязведаную даль,
І схілы берагоў пясчаных,
І яснасьць чыстых хваль... [3, с. 12].*

Яшчэ з дэбютнага зборніка даволі шырокую вядомасць атрымаў верш “Адна”, радкі якога пранізваюць сумным настроем пакутнай адзіноты: “*Адна, ізноў адна, як колас той у полі, / Не сцяты ў час жніва нагостраным сярпом, / Зламаны ветрам і гулячымі на волі / Між апусцелых ніў, спалосканных дажджом...*” [3, с. 52]. Твор адразу спадабаўся многім – і жонцы Вацлава Ластоўскага, у якой з’явіліся на вачах слёзы, калі яна яго ўпершыню пачула [2, с. 277], і студэнтам Пецяўбургскага ўніверсітэта, калі ім яго зачытаў прафесар Б. Эпімах-Шыпіла. “Што павінна была перажыць гэта жанчына, каб напісаць такі твор?” – спыталі яны ў прафесара. “Яна яшчэ зусім дзяўчынка, і нічога падобнага, мусіць, і не адчувала!” – адказаў Б. Эпімах-Шыпіла [3, с. 7].

Нягледзячы на тое, што тэма каханьня была далёка не адзінай у зборніку, менавіта гэтыя творы атрымалі найбольшы водгук у чытачоў, і іх аўтарка стала “пясняркай каханьня”. Крытыкі рабілі пазнаку: «Любоўная лірыка “Курганная кветка” – гэта яшчэ не перажытае. Хутчэй – чаканне каханьня, яго пакут і радасцей» [3, с. 7]. Але ж хіба гэта можа быць камусьці дакладна вядома, акрамя самой аўтаркі?

Так, сапраўды, ёсць у яе і чаканне, прадчуванне будучыні, што зразумела для маладой дзяўчыны, якая знаходзіцца перад выбарам шляхоў жыцця: “*І хочацца не раз, да болю, усё ў жыцці / Спазнаць, адчуць самой... Ўзяць шчасце сваё з бою...*” [3, с. 32], лірычная гераіня наведвае “*краіну мар*”: “*У краіне мар паднебнай далі, / Дзе зоры свет ракой лілі, / Ў праменьнях сонца мы спаткалісь, / Не знаючы яшчэ зямлі*” [3, с. 39]. Але ж ёсць у зборніку і вершы пра ўжо перажытае падлеткавае каханне, што закончылася расстаннем: “*Я – дзіцяцкая яшчэ – чуць падросткам была, / Шоў пятнаццататы год мне тады; / У той дзень я над рэчкай вяночкі віла... Ты з’явіўся тады прада мной. / У той памятна ясны і сонечны дзень, / Як цябе толькі ўбачыла я – / Ўраз прапалі навек жываць гуляў маіх / І дзяціная ўцеха мая*” [3, с. 40].

Па-сапраўднаму смелымі, новымі сталі яе інтымныя вершы, дзе лірычная гераіня шчыра раскрывае пачуцці, менавіта ў такіх творах многія даследчыкі вылучылі жарсць і эротыку. Так, у вершы “Туга” аўтарка стварае кранальнае апісанне ночы, якую яна праводзіць з тугой: “*І ўраз зайшлася я ў галубленнях тваіх, / Ты авіла мяне гарачымі рукамі, / Палючых вусн агонь лёг на грудзях маіх, / А ў вочы мне сваймі панурымі вачамі / Ўпілася ты, і мёрла з мук у абдымках я тваіх...*” [3, с. 42].

Зборнік “Курганная кветка” К. Буйло доўгі час заставаўся адзінай яе кнігай і, напэўна, у многім і з-за вядомасці рэдактара, стаў аб’ектам крытычных аглядаў. Водгукі былі розныя, у асноў-

ным высока ацэнена інтымная лірыка, а спробы ўзняць сур'ёзныя тэмы часам называліся “літаратуршчынай” [7, с. 452]. Магчыма, імкненне перадаць агульны сум, уласцівы паэзіі нашаніўскага часу – жаданне далучыцца да суполкі, а выбар адпаведнай тэматыкі вершаў – “На магілках”, “Над свежай магілай”, “Хаўтурны звон” – выяўленне агульнай канцэпцыі кнігі, яе назвы. Верагодна, гэтая спроба паэтэсы-пачаткоўкі была не вельмі ўдалай, як зазначыў А. Лойка, “ішла ад уплываў на яе модных тады ў сімвалісцкай паэзіі матываў асалоды небыцця, самога ўсясветнага суму” [7, с. 453], але ж не трэба забываць, што адбіраў вершы і рэдагаваў Янка Купала. Таму нядзіўна, што пэўныя паралелі з яго асабістай творчасцю навідавоку: назвы “Курганная кветка”, “Курган”, фальклорныя вобразы русалак, прывідаў, сюжэт трагічнага кахання паміж панічам і сялянкай і інш. Сама К. Буйло пазней у адным з інтэрв’ю гаварыла: “Інагда [некаторыя даследчыкі] успрымаюць паэтку Буйло, – іранізавала, – нейкай брошчай на Купалавым пінжаку. А мы – няхай блізкія, але ж розныя! Купала – на сабе. Я – на сабе” [6, с. 294]. Магчыма, у кнізе “Курганная кветка” выяўляўся прынцып кантрасту – сумныя, песімістычныя, “курганныя” настроі перапляталіся з лёгкай і шчырай лірыкай кахання, – у адпаведнасці з назвай зборніка. Тым больш крыху пазней (ён не быў уключаны ў зборнік у 1914 г.) К. Буйло напісала аднайменны верш “Курганная кветка”, дзе асноўны вобраз кветкі – сімвал хараства, прыгажосці, шчасця, – вырастае менавіта з камення, бур’яну, суму, болю, слёз: “На сухім, сухім кургане, / Дзе ад спёкі траўка звяла, / Сярод лому, на бур’яне / Мая кветка красавала. <...> А ты... ціха, асцярожна / Палі кветку ў смерці садзе... / Акрапі жывой вадою / Веры ў шчасце і надзеі... <...> Бо не плаччай ёй радзіцца, / Ценем смерці не ўзрастаці, / А жывой красой ірдзіцца, / К сонцу, к шчасцю заклікаці” [3, с. 58]. Такім яна, напэўна, бачыла і сваё наканаванне.

Нягледзячы на абвінавачванні ў спадкаванні творам Купалы, яна заўсёды цёпла ўспамінала пра паэта, падтрымлівала з ім стасункі на працягу ўсяго яго жыцця, цяжка перажывала смерць песняра, прысвяціла яму не менш за дзесяць вершаў (“Звон”, 1913; “Купалу”, 1944; “Песняру”, 1944; “Купала”, 1944; “Песня”, 1946; “Народны пясняр”, 1954; “Янку Купалу”, 1959; “Жывы Купала”, 1971; “Душа паэта”, 1971 і інш.): “Жывым любіла, дружа, я цябе, / Жывым цябе я толькі ўспамінаю. / І вось таму не ў смутку, не ў жалбе, / А ў песнях я сваіх цябе вітаю” [3, с. 120], а таксама напісала пра іх знаёмства ўспаміны “Вялікая дружба” [3, с. 310–316]; жонка Купалы – Уладзіслава Францаўна – увогуле, была яе самай блізкай сяброўкай па жыцці.

У гэты час у К. Буйло было яшчэ адно знаёмства са знакамітай асобай з дзіўнай прапанавай – у Мінску яна сустрэлася з княгіняй Радзівіл, пра што пазней пісала: “Я хачу вам прапанаваць паступіць у варшаўскі манастыр шарытак. Там вы прабудзеце нейкі час. Калі вырашыце стаць шарыткай, я ўнясу за вас багаты пасаг. Нам трэба мець багаты ўплыў на беларускую палітыку. Там вас навучаць усяму, што трэба. Вы можаце там пісаць па-беларуску і дайсці да высокіх годнасцей. Нам гэта вельмі карысна. Я думаю аб беларусах” [4, с. 309]; паэтэса, будучы ўвогуле па бацьку атэісткай, адмовілася.

Канстанцыя Буйло пасля пачатку Першай сусветнай вайны працавала загадчыцай беларускай кнігарні ў Полацку (1915–1916), пасля яе закрыцця – у Земскім саюзе, дзе і пазнаёмілася з Віталем Адольфавічам Калечыцам, за якога выйшла замуж у 1917 г., і разам з мужам вымушана была пераехаць: спачатку ў Валакалам, а пасля ў 1923 г. у Маскву (муж быў запрошаны на працу), там і пражыла да канца сваіх дзён. Выхоўвала сына, пасля працавала на заводзе “Аграном” (1929–1934), у аддзеле збыту палітэхлабарсаюза (1934–1940), пасля ў Саюзветзаапраме, з 1954 г. была на пенсіі.

Так здарылася, што на працягу 20 гадоў яна амаль нічога не друкавала, што ёй пасля ставілі ў папрок; папракалі таксама, што не вярнулася на Радзіму, хоць пісала вершы на беларускай мове і вельмі сумавала па Беларусі. Паэтэса дала тлумачэнне ў артыкуле “Масква прытуліла, як маці...” [4, с. 303–309] – на жыццёвым шляху К. Буйло чакала шмат выпрабаванняў. Пасля яе пераезду ў Маскву прыехаў да яе бацька і неўзабаве памёр, пахавалі ў Падмаскоўі; у Маскву пераехала родная сястра з мужам; пазней сёстры забралі маці і брата (быў скалечаны пасля ўдзелу ў Першай сусветнай вайне) да сябе. Так і жылі дружнай сям’ёй, але ў 1933 г. паэтэсу напаткала яшчэ адно няшчасце – быў беспадстаўна арыштаваны муж, а ў 1937 г. – загінуў у сталінскім лагеры (пазней быў рэабілітаваны). Жыць яна засталася побач са сваімі блізкімі, якія ўжо на той час былі ў Маскве.

Пісаць у 1930-я гг. было складана, асабліва пасля арышту і смерці мужа. У зборы выбраных твораў (1981) надрукаваны чатыры вершы, 1934–1938 гг. напісання, у якіх увесь сум і боль страты: “Поле снегам сыпучым пакрыта, / Звоняць звамам ільдістым капіты... / І куды я загублена еду / Без пуці, без напрамку, без следу?!” [3, с. 84]. Увогуле, ёсць сведчанне, што аўтаркай у гэты час было напісана шмат – Д. Чаркасава, адна з даследчыц творчасці К. Буйло, згадала, што «ў паэтэсы ў шафе захоўвалася папка з надпісам “Пакалечаныя вершы”» [2, с. 9], творы з якой не былі надрукаваны.

І зноў руку дапамогі працягнуў ёй Купала – ён прапанаваў выдаць новы зборнік, паэтэса сабрала ўсё вартае, на яе погляд, і адаслала ў Мінск. Але, на жаль, кніжка так і не выйшла – рукапіс згарэў разам з домам Купалы ў першыя дні пасля пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Падчас вайны, усведамляючы маштабы ўсеагульнага гора, К. Буйло зноў пачала пісаць. Яе паэтычнае слова было той зброяй, якая набліжала перамогу (верш “У маёй майстэрні”). У вайну і ў першае пасляваеннае дзесяцігоддзе гэтая тэма была асноўнай у яе творчасці, у зборніку выбранага (1981) змешчана каля сарака вершаў ваеннага пафасу (“Ваенная зіма”, “Шмат дзён прашло”, “Памяць”, “Песня”, “Беларусі”, “Танкі”, “Расстанне”, “Снайпер”, “У шпіталі”, “Мінск 1944 г.” і інш.). Падчас ваенных гадоў К. Буйло ўзнавіла больш цесныя стасункі з беларускімі пісьменнікамі, якія апынуліся ў эвакуацыі (К. Чорным, П. Панчанкам, М. Лужаніным, М. Лыньковым, П. Глебкам). У 1944 г. яна была прынятая ў Саюз пісьменнікаў БССР, пра што напісала сыну Яўгену: «Я, канешне, выказала жывое задавальненне, напракнуўшы яго [М. Лынькова – старшыню Саюза пісьменнікаў], што прыём “непозволительно запоздал”» [2, с. 221].

У 1950 г., пры рэдагаванні П. Глебкі, быў нарэшце выдадзены другі зборнік вершаў К. Буйло “Світанне” (праз 36 гадоў пасля першага), але, на жаль, ён успрыняўся крытыкамі горш, чым дэбютны. Паэтэсу абвінавацілі ў недастатковай грамадзянскасці. Вымовы атрымалі ўсе – і рэдактар П. Глебкі, і Дзяржвыдавецтва БССР, і аўтар уступнага артыкула С. Майхровіч, і інш. І толькі пасля чарговага доўгага перапынку ў 1961 г. свет убачыла новая кніга “Май”, у 1973 г. – “Роднаму краю”. Выбраныя творы К. Буйло выходзілі ў 1954, 1968, 1976, 1981, 1993 гг.

Пасля вайны К. Буйло выйшла замуж другі раз, за Барыса Мацвеевіча Ермакова, і змагла быць шчаслівай, пражыўшы апошнія гады ў акружэнні сям’і.

Паказальна, што аптымізм, жыццялюбства, здольнасць кахаць паэтэса пранесла праз усё няпростое жыццё. Будучы ўжо ў даволі сталым веку (60–70 гадоў), яна пісала творы пра каханне (“Табе”, “Ты прыйдзі да мяне...”, “Яго вочы”, “Ты думаў пра мяне”, “Я гляджу ў твае светлыя вочы”, “Цяпло жывое ў тваіх далонях...” і інш.). Дарэчы, яшчэ ў інтымных вершах з першага зборніка літаратуразнаўца А. Лойка вылучыў “новы для беларускай паэзіі вобраз чалавечых вачэй – люстра душы, перажыванняў, занепакоенасці чалавека і яго ўнутранай чысціні і хараства” [7, с. 454], як бачым, гэты ж вобраз праходзіць праз усю, не толькі раннюю, творчасць паэтэсы:

*Гэткай светлай бяздоннасці ў свеце няма,
Яна ўся ў тваіх вейках махнатых замкнута.
Гляню ў вочы твае – і не ў сілах стрымаць
Ні трывожнага іччасця, ні іччаснай пакуты.
Калі гора – там сум адаб’еца такі,
Што ўсё сэрца маё ў спачуванні замлее,
Калі радасці там заблішчаць светлякі –
Цэлы свет для мяне ясным сонца святлее*

[4, с. 109].

Адметныя ў лірыцы К. Буйло творы, прысвечаныя пераасэнсаванню ўзросту, – тэма, якая асабліва вылучаецца ў жаночай паэзіі. У аўтаркі яна раскрыта шматгранна (вершы “Старасць”, “Восянь”, “Пенсіянеры”, “У старасці, вядома, трэба цішыні...”, “Хто сказаў, што старасць надыйшла?”, “Сцямнелі, агрубелі рукі”, “Не хачу лічыць сваіх гадоў”, “На юбілей мой не марнуйце сілы”, “Як сокал, думка рвецца ў палёт...”, “А старасці няма! Ты ёй не вер...” і інш.), паэтэса ўпэўнена, што пакуль жыве душа, старасці не існуе. Менавіта наяўнасць душы абумоўлівае жыццё ўсяго існага, у тым ліку і паэзіі. “Зарыфмаваць радок, нават вельмі паметэрску, зможа кожны, але паэзія і не начава-ла там, дзе не гучыць душа. Гэта маё крэда” [2, с. 234], – пісала К. Буйло ў лісце да Н. Тарас.

У вершы К. Буйло ўкладвала ўсю душу, якая праз доўгае і няпростое жыццё не счарсцвела, не страціла веру ў светлае лепшае. Паэтэса спадзявалася, што яе слова не знікне, яго будуць ведаць на Радзіме: “О Радзіма мая, ты пачуеш мяне, / Мусіць, толькі тады, як я вочы заплюшчу... / Будуць вершы мае і гучаць і звінецць, / Улівацца ў шум Белавежскае пушчы” [4, с. 281].

Паэзія Канстанцыі Буйло – адметная старонка ў новай беларускай літаратуры ХХ ст. і ў жаночай паэзіі ў прыватнасці, яе ціхіх, шчырых радкі заслужылі любоў і прызнанне нашчадкаў.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Глыбы і слаі / М. Багдановіч // Інтымны дзённік: выбраныя творы. – Мінск: Радзіла-плюс, 2006. – 528 с.
2. Буйло, К. ...Коціцца рэха: вершы, паэма, лісты / К. Буйло. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 286 с.
3. Буйло, К. Выбраныя творы: у 2 т. / К. Буйло. – Мінск: Маст. літ., 1981. – Т. 1: Вершы. Паэма. – 302 с.
4. Буйло, К. Выбраныя творы: у 2 т. / К. Буйло. – Мінск: Маст. літ., 1981. – Т. 2: Вершы. Успаміны. – 334 с.
5. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
6. Каўка, А. Кветкі для Буйлянкі / А. Каўка // Асоба і час: беларускі бібліяграфічны альманах. – Вып. 4. – Мінск, 2012. – С. 291–295.
7. Лойка, А. А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд: у 2 ч. / А. А. Лойка. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: Выш. шк., 1989. – Ч. 2. – 480 с.
8. Луцкевіч, А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч; уклад., прадм., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – 460 с.

Марыля БАРТКОВА,
загадчык аддзела навукова-экспазіцыйнай і выставачнай работы
Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы

“МІЛАЙ КОСТЦЫ НА ЎСПАМІН...”

ДА 130-ГОДДЗЯ КАНСТАНЦЫІ БУЙЛО

Канстанцыя Буйло.
1915 г.

Замілаванне і шчырасць – гэткі смак мае асабіста для мяне кожная сустрэча з паэтычнымі радкамі Канстанцыі Буйло. Цікава, якой жа была ў жыцці аўтарка любімай з дзяцінства песні “Люблю наш край”? У свой час мяне вельмі ўразіла, што ёй – 11-гадовай дзяўчынцы і маёй равесніцы – прысвяціў даволі сур’ёзны верш “Мае думкі” ⚡ сам Янка Купала, а пазней рэдагаваў першую кніжку, якую яна мела ў свае 15 гадоў. Інтрыга трымалася нядоўга. З газеты “Голас Радзімы” (№ 2 ад 14.01.1988) даведалася, што ўзросць Канстанцыі Буйло на момант выхаду першага зборніка быў большы. На просьбу сына паэткі Яўгена Калечыца і на запыт Саюза пісьменнікаў Беларусі з Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы была атрымана інфармацыя: “17 студзеня 1893 г. у Віленскім рымска-каталіцкім касцёле Св. Якуба было ахрышчана дзіця па імені Канстанцыя, дачка сялян Антона і Настазіі Буйлаў, якая нарадзілася 2 студзеня 1893 г. у Вільні”. Але ж займаець аўтарскі зборнік у 22 гады і апярэдзіць у гэтым і Купалу, і Коласа – таксама не жартачкі!

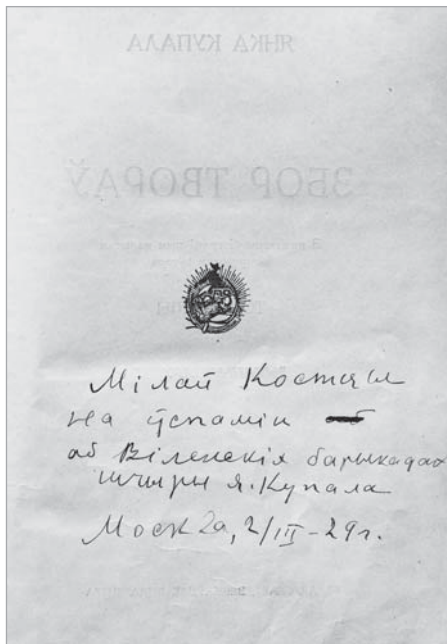
Архіўна-энцыклапедычныя звесткі расквечвае біяграфічная паэма Канстанцыі Буйло “Патраскіх гацях” (1951) – магчыма, наіўна, але

душэўна зрыфмаваная штодзённасць з яе клопатамі і яркімі момантамі, сустрэчамі, якія вызначылі лёс. Адзін з такіх – завочнае, але надзвычай натхняльнае знаёмства з Янкам Купалам на старонках славутай газеты:

*Здарыўся у бацькі траф ішчаслівы:
Ён натрапіў дзесь на “Нашу Ніву”,
Нашу, беларускую газету.
Ён прынёс дамоў, як ішчасце, гэта:
– Бачыце, на роднай нашай мове
Вершы і артыкулы, аповесць,
Як гучыць па-роднаму, прыгожа,
Кожны зразумець усё тут можа.
У газеце той быў верш Купалы.
Костачка уголас прачытала,
І такі быў просты ён і блізкі,
Нібы тая песня над калыскай,
Толькі не ўсыпляе, але будзіць
І аб чымсьці новым кажа людзям... [2].*

Паэтычны аповед перагукаецца з успамінамі паэткі, што стварае досыць каларытную атмасферу яе жыцця ў бацькоўскай сям’і і ў асяродку дзеячаў беларускага адраджэння. Янка Купала і чытачы “Нашай Нівы” завочна пазнаёміліся з Э. Буйло з Адрывонжа на Ашмяншчыне – менавіта пад імем малодшага брата Эдварда схавалася Костка, як звалі яе ў сям’і. У артыкуле “Беларуская літэратура у 1909 гаду” С. Ясеневіч (псеўданім Сяргея Палуяна) сцвярджае, што з’явіўся “малады але сьвежы поэт, гэта Буйло” (Наша Ніва, № 7 ад 11.02.1910). Пospех дае смеласць раскрыць сакрэт: у красавіку 1910-га, у 14-м нумары газеты, імем *Кастуся Буйло* падпісана карэспандэнцыя з мястэчка Вішнева, дзе працавалі дзве школки і дзе мясцовых жыхароў ашуквалі кітайцы-“лекары”, а ў 19-м майскім нумары пад уласным імем юнай паэткі з’явіўся верш “Вясной”.

На пачатку самастойнага жыццёвага шляху Канстанцыі Буйло спадарожнічала сяброўка з Вішнева, Уладзіслава Станкевічанка. І шлях гэты вёў у Вільню, дзе было і знаёмства з Якубам Коласам, Цёткай, Ядвігіным Ш. ды яго дачкой Вандай, Змітраком Бядулем, Янкам Журбой, і сустрэча з Максімам Багдановічам на адной з вечарын. «Гэта было асяроддзе, дзе мы адчувалі сябе добра. Нас вельмі сардэчна

Дарчы надпіс Янкі Купалы
Канстанцыі Буйло. 1929 г.

сустракалі, і мы прымалі жывы ўдзел ва ўсіх справах рэдакцыі. Мы былі своеасаблівым актывам пры рэдакцыі, і ўсе справы “Нашай Нівы” нас жыва цікавілі» [3]. Як бачым, адбылося знаёмства з многімі творчымі асобамі, але, як К. Буйло пазней сама прызнавалася, “усё ж самыя мае найлепшыя сябры – Уладка і Купала. З імі ў мяне была вялікая, сардэчная дружба” [4].

З нагоды юбілею хачу аддаць даніну захаплення і ўдзячнай памяці Канстанцыі Буйло, якая, акрамя паэтычнага, мела талент вернага сяброўства і, на шчасце, спаткала гэткіх жа чужых, сардэчных людзей. Сведчаннем таму – памяткі шчырай прыязні, якія захоўваюцца ў фондах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы і, дапоўненыя ўспамінамі, нібы пазлы, складваюцца ў цікавыя гісторыі зорных у беларускай культурнай прасторы сяброў.

Сёння ў зборах музея захоўваецца 5 кніг з аўтографамі Янкі Купалы, якія вандравалі ў ягонай, бадай, нялёгкай валізцы падчас візітаў у Маскву, каб стаць сяброўскім падарункам. Дзве з іх ён падпісаў у адзін дзень, 2 сакавіка 1929 г.

Дарчы надпіс на I томе другога “Збору твораў” (КП 733) “Мілай Костцы на ўспамін аб вяленскіх барыкадах. Шчыра Я. Купала. Масква, 2/III-29 г.” вяртае нас у той дзень, калі адбылася іх першая сустрэча, пра якую К. Буйло ўспамінала так: «З Купалам я пазнаёмілася ў рэдакцыі “Нашай Нівы”. “Ты, мусіць, Буйлянка? – сказаў ён. – Ну а я – Купала, дык давай знаёміцца”. <...> Першае ўражанне ад яго: задумлівы, маўклівы,

бялявы з рыжынкай хлапец. З добрымі блакітнымі шчырымі вачамі. Позірк яго ўмеў быць вельмі цёплым, спагадным. Усмешка трохі гарэзная, трэшкі іранічная, але добрая, без намеру абразіць чалавека. Вельмі прасты і сарамлівы, калі яго хвалілі – меў звычай чырванець аж да вушэй. Голас глухаваты, нізкі. Купала не рысваўся ніяк, здаваўся сумным і замкнутым. На шчырасць і дабрату рабіўся мяккім і прыветлівым» [4].

Загадка інскрыпту мае тлумачэнне ад першай асобы, самой Канстанцыі: «Вечарам выяснілася, што ўсе знаёмыя мае выехалі на дачу. І мне няма дзе начаваць. Купала запрапанаваў мне пераначаваць у рэдакцыі. Гэта было не зусім зручна, але выбару ў мяне не было, і я вымушана была згадзіцца. На другім паверсе ў кабінце рэдактара была шырокая, мяккая канапа, вялікі дубовы стол з мармуровым пісьменным прыборам, засланы зялёным сукном. На стале стаяла вялікая, прыгожая лампа. Купала прынёс бутылку лёгкага салодкага віна і яблык. Мы селі на канапе, і я папрасіла яго прачытаць мне вершы, якія я бачыла ў яго ў папцы. – “Не, сказаў Купала, я прачытаю табе маю п’есу «Паўлінка»”. Я з радасцю згадзілася. <...> Купала доўга чытаў сам, а потым, змарыўшыся, ён даў мне сшытак – “Пачытай ты крышачку, а я адпачну”. Я пачала чытаць і так увайшла ў ролі герояў, што пачала іграць іх, змяняючы голас і міміку твару. Янка слухаў задаволена... Няўмелыя, але гарачыя словы маёй пахвалы вызвалі ўсмешку. <...>

Ён пайшоў у суседні пакой і вынес адтуль падушку, прасціны і коўдру. – “Малым спаць пара”, гаварыў ён, расцілаючы гэта ўсё на канапе. – “Ну, спакойнай табе ночы”, – сказаў Купала і пайшоў у суседні пакой, дзе ён жыў пры рэдакцыі. – “Калі я пісаў табе верш, я не думаў, што ты такая слаўная, маленькая дзяўчынка. Па тваіх вершах я думаў што ты старэйшая, высокая, тонкая брунэтка, і курыш тоненькія папіроскі”. Урэшце Купала выйшаў у свой пакой, а я заўважыўшы, што дзверы яго зачыняюцца не шчыльна, прысунула да іх цяжкі дубовы стол. Многа часу прайшло, і я даведалася, што Янка вельмі смяяўся, чуючы, як я раблю барыкаду між ім і сабой з рэдактарскага стала» [1].

“Даражэнькай К. А. Калечыц на ўспамін аб яе слаўным мужу. Янка Купала, які любіць. Масква, 2/III-29 г.” – гэты дарчы надпіс на V томе першага “Збору твораў” (КП 732) сягае ў тыя часы, калі Уладка і Костка, ужо замужнія, сябравалі, як тады казалі, дамамі, нягледзячы на ўсе цяжкасці жыцця. У 1916 г., калі ішла Першая сусветная вайна, абедзве пабраліся шлюбам: 23 студзеня

Уладзіслава Станкевіч вянчалася з Янам Луцэвічам у Маскве, 12 чэрвеня – Канстанцыя Буйло з Віталіем Калечыцам у Полацку.

«Уладка і Купала апынуліся ў Маскве. Я загадвала беларускай кнігарняй у Полацку. Уладка пісала мне часта. У адным са сваіх лістоў яна паведамляла, што збіраецца замуж за Купалу. Я вельмі паважала Купалу, але мне здавалася, што я страчу сяброўку, што яна не будзе ўжо так адносіцца да мяне, як раней, калі выйдзе замуж. Аднак наступнае пісьмо я ўжо атрымала ад Уладзіславы Луцэвіч. Уладка стала жонкай Купалы. Яна мне пісала, што вельмі шчаслівая, што Янка шчыры і чалавечны, што ім добра разам.

Праз нейкі час выйшла замуж і я. Але наша дружба з Уладкай вытрымала і гэта выпрабаванне. Яна пісала мне так жа часта. І да апошніх дзён яе жыцця, калі я затрымлівалася з адказам на яе пісьмо, ішла ад яе тэлеграма: «Чаму не пішаш? Што здарылася? Непакоюся, Уладка».

Праз некаторы час мы сустрэліся ў Полацку, куды Купала прыехаў у час першай сусветнай вайны і дзе ён працаваў у нейкай паўваеннай установе. Уладка прымала мяне на ўскраіне горада ў доміку, дзе яны жылі з Купалам. Вясёлая, шчаслівая Уладка выглядала яшчэ прыгажэйшай. Мы ўсе зноў часта бачыліся. Яны марылі пераехаць у Мінск, а я павінна была ехаць у Маскву, дзе ў Пятроўска-Разумоўскай Акадэміі вучыўся тады мой муж. <...> Купала вельмі палюбіў Віталія. <...> Купала і Уладка часта прыязджалі да нас у Маскву. Купала заўсёды прывозіў мне ўсе свае новыя кніжкі і дарыў з лагоднымі і жартаўлівымі прысвячэннямі. Многія Уладка ўзяла для музея, многае згубілася пры пераездах» [3].

Сярод кніг, узятых У. Луцэвіч для музейнай калекцыі, было выданне «Избранные стихи» (КП 754) з аўтографам «Мілай Костицы на мілы ўспамін. Янка. Масква, 9/III-35 г.».

Чацвёрты інскрыпт захаваўся на кнізе «Над ракой Арэсай» (КП 745): «Дарагой мілай К. Буйло. Янка Купала. Масква, 2/IX-34 г.». З успамінаў яго адрасаткі пра той вераснёўскі дзень вядома наступнае: «У другі раз Янка Купала прывёз мне на работу сваю кніжку «Над ракой Арэсай» з надпісам. Потым мы зайшлі ў гасцініцу «Масква», дзе ён тады спыніўся, і вельмі шчыра частаваў мяне ўсім, што можна было дастаць у рэстаране. Чытаў свае вершы. Гаварыў, што трэба больш часу выкрываць для творчасці. Потым, узяўшы апошнюю папяросу з нейкай вельмі прыгожай каробкі, тую ж пустую каробку жартам працягнуў мне: «На, ты ж любіш цацкі». «А што думаеш, – жартавала я, – зрабі на ёй

прысвячэнне, і некалі гэта будзе музейная каштоўнасць». А потым, калі ўвесь архіў Янкі згарэў у агні вайны, калі нават кніжкі яго трэба было збіраць па людзях, гэтыя жарты я ўспамінала як дакор» [3].

Канстанцыя Буйло разумела ўсе цяжкасці стварэння музея і захаплялася руплівасцю сяброўкі і вынікам яе працы. У інтэрв’ю казала так: «Учора прыязджалі да мяне з кіно. Папрасілі, каб я расказала пра Купалу. А я ўсё думаю, чаму было не расказаць яшчэ і пра Уладку – жонку яго? Які незвычайны музей яна сабрала ў Мінску, колькі працы ёй гэта каштавала. Музей нейкі інтымны, там дух яго і яе жыве. <...> Уладка ўсё, што было звязана з Янкам, у мяне забрала. Не пытаючыся. А пасля сказала: «Я ў цябе ўсё ўкрасла»» [4].

Як аказалася – не ўсё. Ад даследчыцы Дзіяны Чаркасавай паступіла ў фонды музея кніга «Под новым солнцем» (КП 22831) з надпісам: «Мілай Костицы на памятку. Я. Купала. Масква, 21/XII-36 г. VIII з’езд». І гэты падарунак сведчыць нам, што сярод клопатаў дэлегата Надзвычайнага з’езда Саветаў СССР, які прыняў новую Канстытуцыю, і абавязкаў члена Усесаюзнага пушкінскага камітэта Янка Купала знаходзіў час наведаць гасцінны дом сяброў. У алфавітным нататніку паэта на адпаведнай старонцы першым ідзе запіс «Буйло (Калечыц) Констанция / Тихвинский пер., д. 11, кв. 20». Гэта адзін з маскоўскіх адрасоў паэта, дзе гаспадыня жыла памяццю пра дарагіх сэрцу людзей.

Калі дома ў сябе я спынюся адна –
Расступаецца часу сцяна...
Я Купалу і Уладку тут бачу не раз,
Як бывала нярэдка ў жыцці... [4].

Спіс літаратуры

1. Буйло, К. А. Успамін аб Янку Купалу. 10.02.1961 / К. А. Буйло // Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. – Калекцыя «У». – КП 1356.
2. Буйло, К. ...Коціцца рэха : вершы, паэма, лісты / К. Буйло. – Мінск : Маст. літ., 1993.
3. Буйло, К. Выбраныя творы : у 2 т. / К. Буйло. – Мінск : Маст. літ., 1981. – Т. 2 : Вершы. Успаміны.
4. Гардзіцкі, А. Сустрэча з курганнай кветкай / А. Гардзіцкі // Сустрэчы : [нарысы пра беларускіх пісьменнікаў] / А. Гардзіцкі. – Мінск : Маст. літ., 1972.

Сімвалам пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

“СТАЛІЦА СВЕТЛЫХ ДУМ” МІНСК У ЖЫЦЦІ І ТВОРЧАСЦІ ЯЗЭПА ПУШЧЫ

Вёска Каралішчавічы, у якой 7 (20) мая 1902 г. нарадзіўся Язэп Пушча (Іосіф Паўлавіч Плашчынскі), знаходзіцца зусім недалёка ад паўднёва-ўсходняй ускраіны Мінска. Не дзіва, што яго біяграфія ў пэўныя перыяды была шчыльна звязаная і з самой беларускай сталіцай. Тут Я. Пушча закончыў Мінскае пачатковае вучылішча (1918), Мінскае рэальнае вучылішча (1920), дзевяцімесячныя педагагічныя курсы беларусазнаўства пры наркамасвеце БССР (1922), працаваў інспектарам школ Мінскага павета (1922), настаўнікам беларускай мовы і літаратуры на агульнаадукацыйных курсах і ў музычным тэхнікуме (1922–1925), сакратаром літаратурнай камісіі ў Інбелкульце (1925–1927). У 1923 г. разам з групай іншых маладых пісьменнікаў удзельнічаў у стварэнні літаратурнага аб’яднання “Маладняк”, а ў 1926 г. – “Узвышша”. Адначасова вучыўся на педагагічным факультэце БДУ (1925–1927), пакуль не перавёўся на факультэт мовы і матэрыяльнай культуры Ленінградскага ўніверсітэта. Пакінуўшы ўніверсітэт у студзені 1930 г., ён вярнуўся ў Мінск і працаваў стыльрэдактарам Беларускага дзяржаўнага выдавецтва да арышту 24 ліпеня 1930 г.

У артыкуле “Вобраз у беларускай паэзіі” (1924) Язэп Пушча называў сябе “сынам сярмяжнае вёскі” і ў лірыцы даваў “*вобразы беларускай прыроды, беларускай вёскі*”. Паводле ідэйных і стылістычных асаблівасцяў паэзіі ён ставіў сябе побач з Міхасём Чаротам і супрацьпастаўляў Андрэю Александровічу, які нарадзіўся і вырас у Мінску і, адпаведна, “*у сваіх вобразах дае нам дынаміку шумнага горада*” [7, т. 1, с. 265]. Тым не менш урбаністычныя вобразы, згадкі і апісанні гарадскіх рэалій сустракаюцца ў шэрагу вершаў Я. Пушчы 1920-х гг. Праўда, амаль усе яны напісаныя ад імя вясцоўца, якому нялёгка адаптавацца ў новых,

нязвычайных абставінах: “*Васількова-зялёнаю ночкай / Я зрэбную вёску пакінуў, / І ў горад замызганы ўпрочкі / Пайшоў я з бярозавым кіем. <...> Я зараз у Менску гарбатым / Ды раніцай новай буяню*” (1924) [7, т. 1, с. 29]; “*Я уцехай быў рэдка ахмелены / У закураных вуліцах Менска. / Вось за гэтым і цягне на аселицу, / Дзе я бегаў у лапцях маленькім*” (1924) [7, т. 1, с. 31]; “*Даруй і ты мне, златазубы горад, / Што я пясняр табе не родны*” (1925) [7, т. 1, с. 37].

Горад 1920-х яшчэ чужы і не ва ўсім прымальны для лірычнага героя Я. Пушчы, і таму абмаляваны кідкімі, кантраснымі фарбамі. Аналізуючы ўрбаністычныя вобразы ў творчасці паэта, літаратуразнаўца Жанна Шаладонава звяртае ўвагу на тое, што «Я. Пушча дэталізуе ўрбаністычную прастору ў негатыўным ключы (“Лісты да сабакі”), узмацняе іранічны пафас, канстатуе азлобленасць, распуснасць, няўпэўненасць, нівеляванне індывідуальнасці і абясцэньванне духоўнасці ў жорсткіх умовах антыпрыроднай рэальнасці» [11, с. 99]. Паказальныя вершы “Вуліца рукі прасцерла...” (1925), “Фантазія не ў Азіі, а на Беларусі” (1925), “Эх, песня!...” (1925), “Міма радыё мчыцца” (1926), “Вітрыны” (1927), дзе праз прызму асабістага ўспрымання лірычнага героя адлюстравалася атмасфера горада перыяду НЭПу з яго “*электравітрынным міганнем*”, “*маторным бегам-клёкатам*”, “*сігналамі, гудкамі і электрабляскам*”, “*сталёва-аўтобусным лязгам*”, “*радыё РОСТА*”, “*бляскам*”, “*электрадажджом*”, асфальтам, гармідарам, бакалейй, рэкламнымі шыльдамі і г. д. Падобна, што часам паэт імкнуўся перадаць абагульнены партрэт горада, якім не абавязкова мог быць Мінск. Скажам, у вершы “Вуліца рукі прасцерла...” згадваецца “*аўтабусна-трамвай-*

Пад рубрыкай “Шпацыр з пісьменнікам” Віктара Жыбуля раней публікаваліся гісторыі «Ад Маскоўскае шашы да Суражскага базара...»: Мінскія рэаліі ў творчасці **Міколы Аўрамчыка**» (2020, № 1), «“Я не пытаюся ў Нямігі...”: Мінскія рэаліі ў творчасці **Рыгора Барадуліна**» (2020, № 2), «“Табе, мой Мінск, хвалу пяю...”: Мінскія рэаліі ў паэзіі **Петруся Броўкі**» (2020, № 5), «“Як жыццё – шырокі, і як песня – звонкі...”: Мінск у творчасці **Пятра Глебкі**» (2020, № 6), «“...Ніколі не быў горадам вернападданых...”: Мінск у жыцці і творчасці **Уладзіміра Караткевіча**» (2020, № 10), «“Я старэй, а горад маладзеў...”: Мінск у жыцці і творчасці **Івана Шамякіна**» (2021, № 1), «“Я быў маленькай часткай горада...”: Мінск у творчасці **Івана Мележа**» (2021, № 2), “Падхлюпінская вуліца, Сатурнаўскі завулак... і не толькі: Мінск у жыцці і творчасці **Кандрата Крапівы**” (2021, № 3), «“А я вось увесь у Мінску...”: Мінскія адрасы **Змітрака Бядулі**» (2021, № 4), «Ажылыя помнікі і “тэлевізійная буслянка”: Мінск у паэзіі **Васіля Віткі**» (2021, № 5), “Жаўрукі над праспектамі: Мінск у творчасці **Генадзя Бураўкіна**” (2021, № 8), «“...У гэтым горадзе, нібы ў... перыядычнай сістэме Мендзялеева...”: Мінскія рэаліі ў творчасці **Алеса Наўроўскага**» (2022, № 2), «“Нямігі крывавыя берагі”: рэаліі акупаванага Мінска ў рамане **Уладзіміра Карнава**» (2022, № 4), «“Горад паводле сілуэта... нагадвае чашу”: Мінскія рэаліі ў рамане “За годам год” **Уладзіміра Карнава**» (2022, № 6), «“Уся менская брахалка... ды яшчэ далей...”: Мінскі космас” **Янкі Купалы**» (2022, № 7), «“І ты закрасуеш, наш Мінск старадаўны...”: Мінскія рэаліі ў паэзіі **Якуба Коласа**» (2022, № 11), «“...Харашэйшага горада і на свеце няма”: Мінскія рэаліі ў прозе **Якуба Коласа**» (2022, № 12).

ны імпрэнт”, а трамвай на Беларусі ў 1925 г. функцыянаваў толькі ў Віцебску.

Архіўныя ж дакументы падказваюць нам тагачасны адрас паэта: “Менск, Ленінградская, 1/5, кв. 5” [1, арк. 35]. “Яго кватэра была блізка (ад вакзала. – **В. Ж.**), усяго адзін квартал. Стаяў прыгожы дом у Ленінградскім завулку. Там, дзе цяпер інстытут народнай гаспадаркі (вул. Свядлова, 7. – **В. Ж.**). Падышлі да дома, ён адчыніў дзверы, і мы апынуліся ў добра абсталяваным пакоі з прыгожа сервіраваным сталом. Чаго толькі там не было!” [7, т. 2, с. 386], – згадвала пазней жонка Я. Пушчы Станіслава Шпакоўская. Вынікае, што дом, дзе жыў літаратар, стаяў на рагу з Міхайлаўскім завулкам, каля Міхайлаўскага сквера, у 1925 г. толькі-толькі закладзенага.

Малюнак тагачаснага Мінска застаўся і ва ўспамінах самога Я. Пушчы пра Яна Райніса (1960). Для знакамітага латышкага паэта, які ў лістападзе 1926 г. прыязджаў у Беларусь на Акадэмічную канферэнцыю па рэформе беларускага правапісу і азбукі, Я. Пушча і Змітрок Бядуля зладзілі нешта кшталту імправізаванай экскурсіі па сталіцы: «Мы паехалі на машыне па Мінску. У нас не было загады падрыхтаванага плана знаёмства з горадам. Аўто памчала нас па Ленінскай вуліцы і звярнула на мост цераз Свіслач на вуліцу Варашылава (з 1961 г. Кастрычніцкая. – **В. Ж.**). Гэта ў тых гады быў, можна сказаць, адзін з індустрыяльных цэнтраў сталіцы – у канцы вуліцы знаходзіўся металургічны завод, цяперашні імя Кірава. (Я. Пушча пераблытаў два заводы. Насамрэч тут маецца на ўвазе Машынабудаўнічы завод імя К. Я. Варашылава, з 1961 г. – Мінскі станкабудаўнічы завод імя Кастрычніцкай рэвалюцыі. Завод жа імя С. М. Кірава месціцца на вуліцы Чырвонаармейскай. – **В. Ж.**) Ян Райніс уважліва ўглядаўся ў дымныя каміны завода і разам з намі быў рады, што завод працуе на ўсю магутнасць. За чыгуначным палатном шумеў бор. Праехалі колькі кіламетраў, любуючыся мінскім пейзажам позней восені.

Потым мы паехалі ў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. <...> Праз некаторы час аўто пад’ехала да гасцініцы “Еўропа”. Дарагі госць падзякаваў за падарожжа, на развітанне моцна паціснуў нам рукі» [7, т. 2, с. 307–308].

Мінскімі ўражаннямі была падказана і Пушчава паэма “Песня вайны” (1927–1928). І тут, у адрозненне ад вершаў, мы сустракаем згадкі канкрэтных гарадскіх аб’ектаў – відаць, таму, што эпічны (ліра-эпічны) жанр гэтага вымагае болей, чым “чыстая” лірыка. Як распавядаў сам аўтар, матэрыялам для паэмы яму паслужыла пабачанае ў часы Першай сусветнай вайны: “...Мінск рыхтаваўся да эвакуацыі. У гэты час з бровара ў Лошыцы ў Свіслач спусцілі спірт, спілася рыба,

і п’яную яе лавілі чым папала, нават бралі і рукамі. У верасні-кастрычніку [1915 г.] запалонены былі ўсе шляхі-дарогі бежанцамі. <...> Мінск – прыфрантавы горад, на вуліцах процьма афіцэраў. Днём часамі рабілі налёты адзіночныя нямецкія самалёты, а ўночы не-не ды і прыляціць цяплялін. У гэту восень на быўшай Захараўскай вуліцы, а цяпер гэта – праспект імя Леніна (Незалежнасці. – **В. Ж.**), я сустракаў вельмі прыгожую дзяўчынку, якая прадавала асеннія кветкі, больш за ўсё астры. Вобраз гэтай дзяўчынка-прыгажуні я назаўсёды захаваў у душы і ў памяці сваёй. <...> Незнаёмую мне дзяўчыну ўвасобіў я ў вобразе Марыі, надаўшы гэтаму вобразу сімвалічны сэнс” [8, арк. 4].

Па-экспрэсіянісцку вобразныя, напоўненыя метафарамі малюнка Мінска часоў Першай сусветнай вайны спалучаюцца ў творы з амаль празаізаванай канкрэтыкай: “У цемь працятай імглы / Аскаліўся скаламі горад. / На вытырках згруджаных глыб / Спрадвечнае курчыца гора. // Праходзяць туды і сюды... / Натойны направа й налева... / Палаты, астрогі, суды, / І нехта загады расклеіў” [7, т. 1, с. 166–167].

Адлюстраваныя ў паэме мінскія рэаліі былі пазнавальныя для гарадскога жыхара 1-й трэці ХХ ст.: «Атрушчыны белага дню / Аплёвала ноч на бульвары. / Ў ліхтарнях усхліпы агню, / І недзе мелодый арыі. // Бетоннай панелі далонь / Сабакі галодныя ліжуць / І выюць на чорны балкон – / Веранду шантана “Парыжу”» [7, т. 1, с. 167]. Пад назвай “Парыж” у Мінску пачатку ХХ ст. былі дзве ўстановы: гасцініца на рагу Захар’еўскай і Петрапаўлаўскай, 88/26 (дом Браўдэ) [12, с. 317, 320] і тэатральная зала на рагу Нова-Маскоўскай і Яўрэйскай (цяпер Нямігі і Калектарнай), 18/1 (дом Ліхтэрмана). Думаем, Я. Пушча меў на ўвазе акурат апошняю, бо, мяркуючы па старых фотаздымках, гэты будынак меў больш каларытныя “чорныя балконы” і ганак. Да таго ж тут яшчэ да Першай сусветнай вайны рэгулярна выступалі артысты-гастралёры, а ў 1916 г. адкрыўся “Інтымны тэатр” [12, с. 289].

Яшчэ адно месца, папулярнае сярод мінскай багемы пачатку ХХ ст., апісваецца ў паэме далей: «Міргае электра, і музыка льецца, – / Іграюць аркестры танго у “Селекце”, – / Рыцары з шпорами лезуць пішчом. // Багатых, прадажных жанчын, афіцэраў / Ўпушчаюць швейцары ў люстраныя дзверы... / П’яныя пары... Вясёлы садом...» [7, т. 1, с. 170]. “Селект” (дакладней, “Grand Café Select”) на пачатку ХХ ст. лічыўся адным з найбольш прэстыжных мінскіх рэстаранаў і меў славу “месца для сапраўднай багемнай інтэлігенцыі”. Ён знаходзіўся ў самым цэнтры горада, на рагу вуліц Захар’еўскай і Багадзельнай (цяпер Камсамольская). Паводле словаў мастацтвазнаў-

ца Сяргея Харэўскага, «там ставіліся “жывыя карціны”, можна было выпіць кавы ды абмяняцца думкамі. А на мастацкія выставы, што праходзілі тут, адмыслова маляваліся запрашальныя білеты» [10, с. 67]. Праўдзівасць апісанага Я. Пушчам у паэме пацвярджаецца працамі іншых сучасных гісторыкаў: «На фоне галечы асноўнай масы гараджан выдзяляўся шыкоўны лад жыцця штабістаў, “земгусараў”, а таксама розных дзялкоў і спекулянтаў, якія нажывалі на аперацыях па пастаўках у дзеючую армію вялікія грошы. Кожны вечар у лепшай у горадзе кавярні “Селект” пакідалі значныя сумы дарага апраданага мужчыны і жанчыны» [5, с. 22].

З краянаўчага гледзішча звяртаюць на сябе ўвагу і наступныя радкі: “У змроку імчыцца аўто / Да штаба заходняга фронту” [7, т. 1, с. 167]. Выказвалася меркаванне, што штаб Заходняга фронту знаходзіўся на вуліцы Падгорнай, 34 (цяпер Карла Маркса, 30) у знакамітым доме Свянціцкага (там, дзе цяпер Літаратурны музей Петруся Броўкі) [2], але насамрэч штаб месціўся ў іншым будынку па згаданай вуліцы – № 52, кв. 3 – у самым яе канцы, на рагу з Паліцэйскай (цяпер Янкі Купалы) [9]. Апрача таго, у апісаннях Мінска ў паэме згадваюцца “*братняя магіла*”, “*даўнейшых дзён піўная*”, “*пляц кафедральны*” і “*пляц тэатральны*”.

Праз працяглы час, за які паэт зведаў рэпрэсіі і ссылку, мінскі кантэкст вярнуўся ў яго творы – і зноў у звязку з ваеннай тэмай. Але цяпер ужо нагодай для гэтага стала Вялікая Айчынная вайна. Сярод яго вершаў-экспромтаў знаходзім і такую экспрэсіўную батальную замалёўку, напісаную ў 1940-я (дакладная дата невядомая): “*Палае Мінск пажарам. / Вайны страшныя хмары / Дажджом-свінцом сякуць, / Руч’і крывы цякуць. / Пад чорнай хмарай зранку / Паўзуць на горад танкі, / Паўзуць і бамбавозы, / Нясучы і смерць, і слёзы. / Агонь, спякоты жар, / Вайны страшны пажар / На вецер усё пушчае. / Жывое усё знішчае*” [7, т. 2, с. 231].

Такімі паэт уяўляў сабе пажары і разбурэнні ў Мінску ў першыя дні вайны, але сам не быў іх сведкам: у гэты час Я. Пушча жыў на Мурамшчыне і працаваў спачатку ў Манакоўскай, а потым Чаадаеўскай (з кастрычніка 1941 г.) сярэдняй школе. Упершыню ж пасля ссылікі наведаць сталіцу ў яго атрымалася паўлегальна ўвосень 1947 г. Спыніўся паэт у сваёй сястры Леакадзіі, якая жыла пад Мінскам у вёсцы Малы Трасцянец (цяпер у межах горада). Таму пра сумнаведомы канцэнтрацыйны лагер смерці, арганізаваны нацыстамі, ён пачуў, можна сказаць, з першых вуснаў і адлюстравваў гэта ў вершы: “*Пусцілі у хату пагрэцца. / Пачула тут сэрца / Ад роднай сястры / У Малым Трасцянец, / Як немцы-фашысты*

у лесе Благовым / Братам адсякалі галовы / І вешалі іх там на хвоі. / Стрымаць каб імкненні да волі” (1947) [7, т. 2, с. 45]. Пад “*лесам Благовым*” маецца на ўвазе ўрочышча Благаўшчына – месца масавых расстрэлаў і атручванняў “душагубках”, дзе з мая 1942 да кастрычніка 1943 г. нацысты знішчылі больш за 150 тысяч чалавек. У 2018 г. там быў адкрыты мемарыяльны комплекс.

Трасцянецкай трагедыі Я. Пушча прысвяціў і паэму “*Людвіся*” (1959), галоўная гераіня якой, выпускніца школы, жыве акурат у Малым Трасцянец. У творы неаднойчы згадваюцца і сама вёска, і рэчка Трасцянка, што працякае праз яе, і недалёкі адтуль Мінск: “*Не спыніць і не усцішыць: / Гром вайны – здалёк і зблізку. / Бомбы мур на шчэбень крышаць, / Зарава ўстае над Мінскам. / Ранак чэрвеньскі крывавы, / На Трасцянеццы плачуць травы*” [7, т. 2, с. 266].

Безумоўна, і сама сталіца, разбураная і знявечаная за час вайны, зрабіла на Я. Пушчу незабыўнае ўражанне, таму ў яго вершах усё часцей пачаў з’яўляцца вобраз зруйнаванага горада, які – у адпаведнасці з агульным аптымістычным светабачаннем паэта – паступова пачаў саступаць месца гораду адноўленаму і адбудаванаму. Нават ужо ў першых з такіх вершаў асэнсаванне ваеннай трагедыі спалучаецца са светлаю вераю ў лепшую, мірную будучыню і трывалую неўміручасць горада: “*Зямелькі тры жменькі / Падняў я з руінаў у Мінску / У вечар асенні. / Засею шчаслівым насеннем; / Уздызе вясной, закрасе / Над светлаю рэчкай...*” (1947) [7, т. 2, с. 45]; “*Чуваць: апошні залп вайны грывіць, / А маладосць спявае гімны працы. / З зямлі растуць падмуркі камяніц / І устаюць індустрыі палацы*” (1947) [7, т. 2, с. 47].

Асабліваць “мінскіх” вершаў Я. Пушчы – багацце вобразаў і эпітэтаў, звязаных з сімволікай сонца, святла, вясны, з адпаведным радасным, віталістычным эмацыйным напаўненнем: “*Са мной заходзіць сонца у вагон, / Я аддаюся сонечным настроям. // У дарозе шчасця марна не растрачу, / Адам радзіме з песняю гарчай, / І усмінуўся сонца ясны дыск*” (1956) [7, т. 2, с. 68]; “*Красуй пад сонцам, вечнай славы помнік!*” (1957) [7, т. 2, с. 89]; “*Мая сталіца, родны Мінск, / Абняў сад сонца у галлі. <...> Смяецца сонцу васілёк, / Сталіца родная мая!*” (1957) [7, т. 2, с. 113]; “*На возера вечар зялёны / Пад сонцам ідзе залатым*” (1959) [7, т. 2, с. 137]; “*Да ясных зор паднялі / Блакіт высокіх стрэх... <...> Да шчасця – вокны насцеж, / А колькі ў іх святла!*” (1959) [7, т. 2, с. 149]; “*Нашы вокны без фіранак, / Адаём вясне салют. // Кліча і чакае праца, / Гома і народу тлум. / Час і мне за працу брацца / У сталіцы светлых дум. <...> // У святле святочным цэхі, / Не сціхае працы звон*” (1962) [7, т. 2, с. 207–208] і інш.

У такіх вершах Мінск паказаны шмат у чым рамантызаваным, ідэалізаваным горадам. “Сталіца светлых дум” Я. Пушчы ў пэўным сэнсе нагадвае тое, што сучасны мастак і літаратар Артур Клінаў раскрыў у вобразе Мінска як “Горада СОНца”, унікальнасць якога “палягае ў тым, што ён стаўся ўвасабленьнем надзвычай рэдкага ў сусьветнай практыцы праекту пабудовы Ідэальнага Гораду вялікае камуністычнае ўтопіі” [6, с. 18].

Будаўніцтва, пераўтварэнне гарадскога аблічча як адзін з ключавых матываў можна вылучыць у “мінскіх” вершах Я. Пушчы 1950–1960-х гг.: “Сталіца, нібы маладзіца, / Пад сонцам цудоўнай вясны. / Як тыя легенды, святліцы / Будуюць з бацькамі сыны, / І дочки узводзяць старанна / Паверхі адзін за адным. / Магутная музыка краінаў / Зліваецца ў велічны гімн. / Сімфонія трасаў пявучых / Па стрэлах угору імкне, / І гмахі, як стромыя кручы, / І сонца – у кожным акне” (“Будуем”, 1961) [7, т. 2, с. 171–172]; “Ляглі ў падмуркі **цвёрдыя граніты**, / І век ім не скрышыцца на зямлі. <...> Не плачуць **на праспектах маткі, дзеці**. / Ў сталіцы нашай радасць сонца свеціць, / Яго святло **над вежамі гарыць**” (1957; вылучэнні нашыя. – В. Ж.) [7, т. 2, с. 90]. Гэтымі абеглымі, ледзьве ўлоўнымі штрыхамі Я. Пушча, тым не менш, трапна акрэсліў характэрныя рысы “сталінскай” архітэктуры 1950-х: наяўнасць невялічкіх веж на будынках, выкарыстанне мармуру і граніту, стварэнне праспектаў як стрыжнявых элементаў у плане і ў будове горада. Падобныя вобразы – у вершы “Мінск” (1959), які, апроч усяго, вылучаецца яркім рытмічным малюнкам: “3 плячэй атрос асколкі / Снарадаў, бомб і мін / І дым развееў горкі / Над попелам руін. / Трывалыя падмуркі / У моцны грунт ляглі. / Навокал гоман гулкі / Гранітаў і цаглін... <...> Стаяць палацы працы, / Красой здзіўляюць свет / Шырокія праспекты, / Бульвары і сады...” [7, т. 2, с. 149].

У многіх вершах намаляваны “агульны партрэт” сталіцы, перададзена эмацыйная атмасфера, а канкрэтныя гарадскія аб’екты амаль не пазнаюцца. Паэту важней падзяліцца пачуццямі, уражаннем – напрыклад, ад самога факта прыезду ў родны горад пасля шматгадовага расстання: “Дзень сягоння урачысты: / З песняю гамоніць сэрца. / Я прыйшоў з сумленнем чыстым / З вамі, родныя, сустрэцца. <...> Не пад вокнамі чужымі / Чару з песняй паднімаю” (1956) [7, т. 2, с. 61]; «Кранаюць сэрца родныя абрысы: / Смаленск і Орша, Слаўнае, Барысаў, / І я з акна крычу: “Дзень добры, Мінск!”» (1956) [7, т. 2, с. 68]. Альбо – засмучэнне з нагоды хваробы мінскага сябра, пісьменніка Алеся Якімовіча: «Над Мінскам прывітаўшы сонца, / Ў Саюз пісьменнікаў зайшоў. / Хацеў руку паціснуць моцна, / Абняцца сэрцам

і душой. // *Вось так, як помніш, на вакзале, / Каб захацелася зноў жыць. / Але ў Саюзе мне казалі: / “У лечкамісіі ляжыць”*» (1957) [7, т. 2, с. 98].

Калі Я. Пушча і звяртаўся да канкрэтных рэалій (да згадак пазнавальных гарадскіх аб’ектаў), то да такіх “парадных”, паказальных для “сталіцы светлых дум”, як манумент Перамогі (“На Круглай плошчы абеліск, / Пад ім сыны спацьця ляглі” [7, т. 2, с. 113]), помнік Янку Купалу (“Ля помніка Купалы / Шуміць зялёны клён” [7, т. 2, с. 149]), галоўная магістраль горада (“Ленінскі праспект шырокі, / Як той Нёман-прыгажун; / Ў парку месяц яснавокі / Дакранаецца да струн” [7, т. 2, с. 203]). Але сустракаем і верш пра адзін з заводаў, які, здаецца, ніколі не ўваходзіў у “кананічны” набор апяваных беларускімі савецкімі паэтамі гарадскіх аб’ектаў: “Дзе учора сосны / Атрасалі іней, / Сёння там завод / Аўтаматычных ліній. // Гул станкоў нястомных / І канструкцый ўзлёты. / Ў корпусе галоўным / Светлыя пралёты” [7, т. 2, с. 152]. Паводле сюжэтнага развіцця гэта нагадвае больш вядомы верш пра іншы завод (і пасёлак пры ім) аўтарства Петруся Броўкі: “Рассунушы сосны / Плячамі, што волат, / Пад Мінскам ўздываецца / Трактарагорад” [3, с. 415]. Аднак у Я. Пушчы фінальныя строфы падказваюць, што верш напісаны з нагоды канкрэтнай падзеі – літаратурнай сустрэчы на заводзе: “У рабочых сёння / Свята, шмат уцехі: / К ім прыйшлі паэты / На завод, у цэхі. // І чытаюць вершы, / Што з сабой прынеслі, / І вучыцца ў цэхах / Будуць новай песні” [7, т. 2, с. 152].

Нароўні з тыпова ўрбаністычнымі аб’ектамі Язэп Пушча абмалёўвае карціны прыроды: пішучы нібыта пра горад, паэт звяртаецца да такіх вобразаў, як “– *Настроям ніяк не астыць!* – / *Шапталі на клёнах лісты*” (1947) [7, т. 2, с. 45]; “*У зялёнай у шышыны / Ружавее цвет у маі*” (1956) [7, т. 2, с. 61]; “*І мелодыя па рэчыцы / Ў лоне ціхіх хваль плыве*” (1962) [7, т. 2, с. 203] і інш. Прыродная вобразнасць для аўтара, выхадца з вёскі, засталася арганічнай яшчэ з ранняга перыяду творчасці, адсюль і параўнанне галоўнага праспекта з “Нёманам-прыгажуном”, а іншых вуліц – з рэкамі і нават “хвалямі мора”.

У вершы “Паэт і салаўі” (1962) Я. Пушча паказвае, што і горад, і нават пакой уласнай кватэры можа стаць месцам зліцця з прыродай, прычым лірычны дыялог з ёю адбываецца праз паэзію: “*Даўно вы клікалі мяне / У сад сваіх цудоўных песень. / Я рад і сонцу, і вясне, / І дожджыку, што змье плесень. // На вішаньцы, каля святліц, / Спяваюць хорам салаўі, / І гэта ў Мінску, у сталіцы, / На нашай сонечнай зямлі. <...> Душа не ведае спакою, / Калі на свет раджае верш. / Усе вокны насцеж у пакоі, / На рукі зораньку бярэш / І ёй чытаеш новы верш. // Па-*

чуюць салаўі чытанне / І слухаць ўсёй сям’ёй ляцяць. / Са мною разам на світанні / Гімн сонцу любяць праспяваць” [7, т. 2, с. 195–196].

Кватэра, дзе пісаліся падобныя рамантычна-ўзнёслыя радкі, сапраўды знаходзілася ў адным з ціхіх, зялёных куткоў Мінска – зусім побач з паркам Перамогі і Камсамольскім возерам з прыгожымі выспамі. Тут, у трохпавярховым доме па Нававіленскім завулку, д. 10, кв. 23, Я. Пушча пражыў з сям’ёю са снежня 1958 г. да студзеня 1963 г. Тут і чэрпаў натхненне для многіх вершаў, некалькі з якіх прысвяціў Мінскаму возеру (менавіта такому варыянту назвы ён аддаваў перавагу): “*На возеры вечар зялёны / Пад сонцам ідзе залатым; / Таполі, і ліпы, і клёны / У парку шумяць маладым. // На возеры лодкі-маторкі / І вёсел вясёлы услёс*” [7, т. 2, с. 137] (1959). Асаблівым лірызмам, маляўнічай вобразнасцю, тонкай перадачай адчування прыроднай гармоніі вылучаецца верш “*На Мінскім возеры*” (1960): “*Возера, выспа. Гляньце і верце: / Ніцыя вербы звесілі веце, // Вечарам сінім / Ловяць у плыні / Дзіўныя ўзоры – / Ясныя зоры. // Шчасце трапеча ў невадзе срэбным, / Месяц цалуе ціхія вербы. // Хвалі прынеслі / Родную песню, / Вецер сціхае, / Хваля спявае: // “Болей ніколі не схілімся ў горы”. / Слухаюць вербы, месяц і зоры*” [7, т. 2, с. 155].

Верш “*На Свіслачы*” (1962) пачынаецца захопленымі радкамі “*На Свіслачы – і возера, і мора, / І процьма у блакітных хвалях зорак...*” [7, т. 2, с. 196]. Свіслач паказана тут знакавай для Беларусі ракой, на якой ёсць не толькі Камсамольскае возера, але і цэлае Мінскае мора (Заслаўскае вадасховішча). Мала таго, Свіслач з’яўляецца знакавай і для самога аўтара, бо працякае і праз Мінск, дзе ён жыў, і праз вёску Каралішчавічы, дзе прайшло яго дзяцінства, – і можна сказаць, што ў свядомасці паэта гэтая рака ўзмацняла яго непарыўную сувязь з малой радзімай. Не дзіўна, што вобраз Свіслачы сустракаецца не толькі ў “мінскіх” вершах Язэпа Пушчы, але і ў тых, дзе ён пісаў яўна пра Каралішчавічы або – у асобных выпадках – пра Беларусь увогуле: “*Пад хатай...*” (1926), “*Як любя тут...*” (1927), “*Дамоклаў меч*” (1942), “*Коціцца па твары ды сляза гарачая*” (1952), “*Школьны званок*” (1957), “*Песні сэрца*” (1958), “*Успаміны*” (1959), “*Дарогі юнацтва, шляхі маладосці*” (1961). Напрыклад, у “*Школьным званку*” Я. Пушча ўспамінае, як “*над роднай Свіслаччу*” ўпершыню “*ўсхваляваны да вучняў увайшоў у клас*” [7, т. 2, с. 114], маючы на ўвазе свой першы настаўніцкі вопыт у 1920 г. у Каралішчавіцкай школе. І ў іншых творах Свіслач выступае своеасаблівай спадарожніцай настальгічных перажыванняў паэта.

На пачатку 1963 г. сям’я Плашчынскіх пераехала ў новым доме па вуліцы Чарнышэўскага, 7,

дзе атрымалі кватэры і іншыя вядомыя пісьменнікі: Міхась Машара, Эдуард Валасевіч, Георгій Папоў, Еўдакія Лось [7, т. 2, с. 438–439], Уладзімір Караткевіч, Міхась Стральцоў, Хаім Мальцінскі, Алесь Пальчэўскі, Алесь Махнач, Авяр’ян Дзержынскі, Іван Пташнікаў, Вячаслаў Адамчык, Алена Кобец-Філімонава... [4] Аднак шмат напісаць там Я. Пушча ўжо не паспеў з прычыны цяжкай хваробы. Памёр паэт 14 верасня 1964 г., пахавалі яго ў родных Каралішчавічах.

Унёсак Язэпа Пушчы ў агульны “мінскі тэкст”, можа, не самы значны, але дастаткова арыгінальны. Праз прызму яго паэзіі адлюстраваліся самыя розныя перыяды жыцця Мінска ХХ ст.: Першая і Другая сусветныя войны, міжваеннае і пасляваеннае гарадское жыццё, аднаўленне і масавае будаўніцтва 1940–1960-х гг. Малючы беларускую сталіцу ў творах, паэт прайшоў шлях ад імажыніста часоў НЭПу да песняра Камсамольскага возера і Завода аўтаматычных ліній. Адпаведна створаны ім вобраз Мінска эвалюцыянаваў ад “*гарбатага*” і “*залатазубага*” горада з “*закураннымі вуліцамі*” да ідэалізаванай “*сталіцы светлых дум*”, якая здзіўляе “*цудоўнаю красою*”.

Спіс літаратуры

1. Анкеты дэлегатаў I-га Усебеларускага з’езда аб’яднання паэтаў і пісьменнікаў “*Маладняк*”, прывітальныя тэлеграмы з’езду. 5.11.1925–3.01.1926 // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 225. Воп. 1. Адз. зах. 6.
2. **Бондаренко, В.** Мінск – город-герой Первой мировой [Электронный ресурс] / В. Бондаренко // ТІО.ВУ: Інфармацыйна-турыстычны портал. – Режим доступа: <https://www.tio.by/info/newspaper/1786/>. – Дата доступа: 22.06.2022.
3. **Броўка, П.** Збор твораў: у 9 т. / П. Броўка; рэдкал.: Р. І. Барадулін [і інш.]. – Мінск: Маст. літ., 1987. – Т. 2: Вершы, паэмы, 1941–1953.
4. **Глобус, А.** Дакумент Чарнышэўскага 7-59 [Электронны рэсурс] / А. Глобус. – Режим доступа: <https://adam-hlobus.livejournal.com/958692.html>. – Дата доступа: 22.06.2022.
5. **Гужалоўскі, А. А.** Антрапалогія рэвалюцыі: Паўсядзённае жыццё мінчан у 1917 г. / А. А. Гужалоўскі // Часопіс Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. – 2017. – № 3. – С. 20–29.
6. **Клінаў, А.** Горад СОНца: візуальная паэма ў трох частках: фотаальбом / А. Клінаў. – Мінск: І. П. Логвінаў, 2006.
7. **Пушча, Я.** Збор твораў: у 2 т. / Я. Пушча; уступ. арт., уклад., падрыхт. тэкстаў і камент. Л. М. Мазанік. – Мінск: Маст. літ., 1993–1994.
8. **Пушча, Я.** Кароткая аўтабіяграфія / Я. Пушча // БДАМЛМ. – Ф. 26. Воп. 1. Адз. зах. 45.
9. **Ул. Маркса-34:** штаб Западнаго фронта Росийской империи [Электронный ресурс] // Мінск: Історыя і сучаснасць. – Режим доступа: <https://minsk1067.livejournal.com/736950.html>. – Дата доступа: 22.06.2022.
10. **Харэўскі, С.** Гайд па Менску на стыку ХІХ–ХХ стагоддзяў / С. Харэўскі // Большой. – 2017. – № 1 (74). – С. 64–67.
11. **Шаладонава, Ж.** Мастацкі феномен горада ў паэзіі “*Узвышша*” / Ж. Шаладонава // Аўтограф: альманах. – Вып. 2 / укл. Г. В. Запартыка. – Мінск: Колорград, 2021. – С. 96–102.
12. **Шыбека, З. В.** Мінск: старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада / З. В. Шыбека, С. Ф. Шыбека. – Мінск: Польша, 1994.

Ірына МІШЧАНЧУК,
кандыдат філалагічных навук

ПОДЫХ ПЯШЧОТЫ ПАЭЗІІ НАВУМА ГАЛЬПЯРОВІЧА

Сёлета 75-годдзе адзначае Навум Гальпяровіч – вядомы паэт, празаік, эсэіст і журналіст, аўтар зборнікаў “Брама” (1990), “Востраў душы” (1995), “Струна” (1997), “Святло ў акне” (2002), “Голас і рэха” (2005), “І гэта ўсё для цябе” (2006), “Насцеж” (2008), “Сюжэт для вечнасці” (2013), “На скрыжаванні сноў” (2018), “Час лістападу” (2018), “Подых пяшчоты” (2019), “Сэлфі з часам” (друкуецца на старонках газеты “Звязда”) і інш. Письменнік прыйшоў у літаратуру з адметным лірычным голасам, напоўненым шчырасцю і даверам, любоўю і пашанай да малой радзімы і продкаў, эмацыйнасцю, спалучанай з аўтабіяграфізмам. Яго набыткі ў галіне розных літаратурных родаў і жанраў – сведчанне не толькі наватарскіх пошукаў, але і выкарыстання класічных традыцый нацыянальнага прыгожага пісьменства і фальклору.

Навум Якаўлевіч нарадзіўся 14 студзеня 1948 г. у старажытным Полацку, яго бацька быў рабочым, а маці працавала ў калгасе. На яго духоўнае сталенне моцна паўплываў менавіта родны кут, дзе кожная кропка зямлі дыхае гісторыяй, кліча за “смугу стагоддзяў”. Родны горад стаў для пісьменніка той зоркай, якая асвятліла шлях ад дэбюту да вялікай поўні і літаратурнага прызнання: “...з самага дзяцінства гэтыя старажытныя муры, шматгранная гісторыя горада неверагодна захаплялі мяне. Тым больш, так сталася, што я бачыў гэты манастыр [Спаса-Еўфрасіннеўскі], калі ён ім яшчэ не быў. Ра-

ней тут былі кватэры, жылі людзі, у тым ліку і мая будучая жонка. Таму я заўсёды жартую, што ўзяў маю каханую з манастыра. Праз браму з вежай-званіцай хадзіў да яе на спатканні... <...> Для мяне малая радзіма – пачатак і выток, усё, што звязана з маім жыццём” [5]. За шчырую любоў і адданасць малой радзіме пісьменнік быў не толькі ўзнагароджаны знакам “За заслугі перад Полацкам”, але і атрымаў званне ганаровага грамадзяніна Полацка.

Успаміны пра дзяцінства пісьменніка – гэта шчырыя лірычныя эсэ-разважанні, блізкія па стылі і філалагічнай культуры да абразкоў Фёдара Янкоўскага. Са светлай пяшчотай згадвае бесклапотную і яркую па непасрэдных уражаннях пару Навум Якаўлевіч.

У школьныя гады Н. Гальпяровіч захапіўся футболом, нават аднойчы заняў трэцяе месца ў гарадскім спаборніцтве са школьнай камандай. Хобі і прага стаць найлепшым сярод аднагодкаў моцна загартавалі характар, нарадзілі імкненне ісці да мары, пераадольваючы цяжкасці і жыццёвыя выпрабаванні: «Уявіце сабе хлапчука, школьнага выдатніка, актывіста, маленькага, хударлявага... і – зухаватых хуліганістых хлопцаў, якія штодня ганяюць мяч на школьным стадыёне.

Калі я праходзіў міма, шмат цікавага мог пачуць на свой адрас.

“Такія, як ён, толькі на скрыпках могуць іграць ды кніжкі пачытваць”, – гучна, каб я чуў, расцягваючы словы, гаварыў на ўроку фізкультуры, дзе мы гулялі ў футбол, адзін з дваровых аўтарытэтаў...

І столькі гідлівасці і злосці было ў яго словах, што я тут жа сам сабе рашыў: “Хоць кроў з носу, а я буду гуляць лепш, чым ты!” Скрыпкі, праўда, я ў рукі не браў, а вось кніжкі сапраўды любіў.

І пачаліся мае “чорныя ад працы” канікулы. Чорныя, бо я сапраўды літаральна знясільваў сябе штодня, займаючыся па сем-восем гадзін з мячом на пятаку каля нашага дома...

Так футбол застаўся юначым шчырым захапленнем.

Але тыя ўрокі, якія ён мне даў у жыцці, засталіся са мной і па сённяшні дзень» [3].

Пасля заканчэння школы Н. Гальпяровіч працаваў на Полацкім шклозаводзе (1966–1967),

у полацкай газеце “Сцяг камунізму” (1967–1977), паралельна вучыўся завочна на факультэце журналістыкі БДУ, а ў 1979 г. скончыў Віцебскі педагагічны інстытут.

У 1977–1980 гг. лёс будучага пісьменніка быў звязаны з Наваполацкам. З канца 1970-х ён працаваў на радыёвяшчанні завода “Палімір”, у наваполацкай газеце “Хімік”, дзе быў надрукаваны яго першы верш. З 1981 г. стаў уласным карэспандэнтам Дзяржтэлерадыё БССР па Віцебскай вобласці.

Пасля пераезду ў Мінск у 1997 г. ён быў намеснікам галоўнага рэдактара часопіса “Вожык”, намеснікам старшыні Саюза пісьменнікаў, галоўным дырэктарам замежнага вяшчання Беларускага радыё, сёння намеснік дырэктара – загадчык аддзела музычных і літаратурна-мастацкіх праграм дырэкцыі канала “Культура” Беларускага радыё Нацыянальнай дзяржаўнай тэлерадыёкампаніі. За творчыя і грамадскія здабыткі адзначаны медалём Францыска Скарыны, званнем заслужанага дзеяча культуры Рэспублікі Беларусь.

Па прыродзе таленту Н. Гальпяровіч – паэт-лірык, яго вершам уласцівы сэнсавая глыбіня і эмацыйная выразнасць, кожнае слова радка канцэнтруе ў сабе глыбокі сэнс, таму многія творы нагадваюць лірычныя эскізы, насычаныя ёмікім філасофскім падтэкстам. У прадмове да кнігі “Голас і рэха” адзначаў, што яго вершы, “знітаваныя нейкай нябачнай мелодыяй, блізкай і зразумелай у першую чаргу мне самому і, спадзяюся, будучаму чытачу.

Гэта Каханне і Любоў, Шчырасць і Віна, гэта голас і рэха маёй душы, якая і памыляецца, і верыць, і любіць, і пакутуе... Гэта надзея на светлае і прыгожае, на сустрэчы і ўзаемаразуменне. <...>

Гэта голас і рэха ў таемнай прасторы Сусвету... [1, с. 3].

Але скразной тэмай творчасці Н. Гальпяровіча, якая віруе ад зборніка да зборніка, падсвечваючыся новымі гранямі, стала тэма любові да Радзімы, неадлучнай ад любові да знаёмых з дзяцінства мясцін, да блізкіх, дарагіх людзей. Горад-радзіма і яго рэаліі становяцца найважнейшай часткай грамадзянскай лірыкі паэта (“Ратаваннем ад нематы...”, “Сафія, Полацк – родны край...”, “Ціхіх рэчак разлівы...” і інш.): “Калі над Полацкам зіма / Засцэле снежныя абрусы, / Тады гісторыя сама / Гаворыць з краем беларускім. / Тады сафійскіх вежаў рух / Нібыта рук над белым полем / Кладзеца ценямі на брук / І працінае дрэваў голле” [1, с. 7].

Знітаванасць Н. Гальпяровіча з малой радзімай, зямнымі першаасновамі своеасабліва: за гістарычнымі будынкамі ці звычайнымі мясці-

намі, з’явамі і рэчамі ў вершах яго праглядаецца сімвалічны сэнс, усе навакольныя складнікі і атрыбуты расчытваюцца як сімвалы шчасця і радасці, выпрабаванняў і перажыванняў, натхнення і любові, якія не адпускаюць паэтава сэрца: “Колькі жыць мне на свеце – / вяртацца спакойна сюды, / Да маўклівых прысад, / да азёраў, парослых чаротам, / Там ссыпаюць пясчкі, / бы даўня мрой, сады, / І так многа святла, / І так многа тугі першароднай” [4, с. 5].

Артэфакты полацкай гісторыі і культуры (храмы, саборы, манастыры і інш.) набываюць у творчасці пісьменніка сакральны змест, становяцца першаасновай Айчыны, нездарма храмы часта згадваюцца ў вершах пра радзіму, каханне і ў філасофскіх медытацыях (“Нам тут смяяцца, плакаць і любіць...”, “Каб сустрэцца, нашыя імёны...”, “Ратаваннем ад нематы...” і інш.).

Тэма малой і вялікай радзімы амаль заўсёды ў паэзіі Н. Гальпяровіча набывае філасофскае напаяненне, аўтар паспяхова далучаецца да мастацкай традыцыі грамадзянскай лірыкі, насычанае медытацыямі-роздумамі пра хуткаплыннасць часу і сэнс жыцця, пра мінулае і будучыню, пра вяртанне да вытокаў: “Калі адносяць лета журавы, / Калі пусцеюць папавы і высі, / Адчуеш, як пад панцырам жарствы / Тугія карані перапляліся. / І прыцягненне гэтых каранёў / Усё вастрэй становіцца з гадамі, / І напамін, адкуль ты ў свет прыйшоў, / У сэрцы сваім сцішаным згадаеш” [2, с. 12].

Аўтар паспяхова асвойвае ў лірыцы і гістарычную тэму, пры раскрыцці якой дакументальна адлюстроўвае і асэнсоўвае падзеі гісторыі, а для мастацкага ўвасаблення задумы абірае жанравую абалонку “панарамных” вершаў-роздумаў пра лёс беларусаў: «Я палюбіў гэты горад [Наваградак], такі непадобны на мой родны Полацк, але блізкі сваім беларускім духам, веліччу нашай сумеснай гісторыі. У адным з вершаў, прысвечаным майму сябру Алесю Пісьмянкову, я пісаў:

*Ты помніш, як ты гаварыў,
Нібы радок адчуўшы ў вершы:
“З вышыняў Замкавай гары
Мне бачыцца краіны веліч”.
Я ж пра Сафійкавы званы,
Пра горад вечны над Дзвіною...
І мы былі, нібы сыны,
З’яднаны веліччу адною.
І тут, ля Замкавай гары,
Сярод высокіх аблачынаў
З нас кожны праўду гаварыў,
Бо ёсць народ і ёсць Айчына» [4].*

Навум Гальпяровіч нездарма прысвячае верш Алесю Пісьмянкову, майстру мастацкага ўва-

саблення гістарычнай тэмы ў шматлікіх вершах (“Продкі”, “Род”, “Балада роду”, “Вочы летапісца”, “Думы Вітаўта” і інш.), які падтрымліваў сяброўскія адносіны з многімі калегамі па пісьменніцкім цэху і быў надзвычай далікатным і інтэлігентным.

Прызнанне ў любові да бацькоўскага краю ў творчасці Навума Якаўлевіча непарыўна звязана з любоўю да роднага слова, мовы як найвышэйшай духоўнай і эстэтычнай каштоўнасці, якая выконвае нацыятворчую функцыю. Вершы пра беларускую мову напісаны пераважна ў форме зваротаў, адкрытага дыялогу з чытачом, яны заснаваны на паўторах асноўных сэнсавых дамінант (трыадзінства *Радзіма – Мова – Жыццё*). Наступны твор успрымаецца як палымяны заклік, стылёва блізкі да вершаў і прадмоў Францішка Багушэвіча і Цёткі: “*Захавай маю мову для родных маіх, / Захавай не як памяць – як кветку жывую, / Захавай маю мову, як зрок і як слых, / Як мелодыю свету, якую я чую*” [1, с. 51].

Неад’емнай часткай творчасці пісьменніка становіцца пейзажная лірыка. Яна не апісальная ў традыцыйным сэнсе, у ёй спалучаюцца пейзажныя малюнкi і філасофскія разважанні, захапленне характвам навакольнага асяроддзя, неспакой і туга з роздумам пра часовае і вечнае (“Калі адносяць лета журавы...”, “Прыносіць восень неспакой...”, “Лістапад – гэта месяц такі...”): “*Лістапад – гэта месяц такі – / Паміж будучыняй і мінулым. / Зноў разлогі туга разгарнула, / Вее сіверам з ціхай ракі. / Голлем чорным ашчэрыўся сад, / І застаўся сам-насам з залевай. / Лістапад. / лістапад, / лістапад / Над зямлёй плыве набалелай. / Хто пакаўся? / Хто дараваў? / Хто душы сваёй вытрымаў / неруш?.. / Лістапад. І застыла трава, / Быццам момант – і вымавіць нешта*” [1, с. 19]. Па рытмамелодыцы твор нагадвае раманс, напоўнены сумна-тужлівымі матывамі. Нездарма на многія вершы Н. Гальпяровіча напісаны песні вядомымі кампазітарамі Э. Зарыцкім, У. Буднікам, А. Елісеенкавым, В. Івановым і інш.

Праніклівым лірызмам, узнёслым пачуццём кахання і светлым сумам ад расстання з любай жанчынай прасякнута інтымная лірыка паэта, якая нагадвае найлепшыя узоры сусветнай і айчыннай класікі. Каханая паўстае ў ёй не як рэальная асоба, а як думка-мара лірычнага героя, шчымлівы ўспамін пра мінулае шчасце ці таямніца, якую хочацца схваць ад усіх: “*Прытуліся ціха да мяне, / Я цябе пяшчотай адагрэю, / Сёння ты – адзіная надзея, / Што даўно прымроілася ў сне*” [1, с. 58].

Філасофскае асэнсаванне часу і вечных тэм прывяло да з’яўлення ў паэзіі Н. Гальпяровіча вобразаў-сімвалаў дарогі, мяжы, шляху, цэнт-

ральных у творчасці прадстаўнікоў старэйшага філалагічнага пакалення, традыцыі якога паспяхова працягвае аўтар. У многіх вершах паэт разважае пра жыццёвы лёс, выбар уласнага шляху: “*Азірнешся аднойчы на самай мяжы, / За якой толькі змрок раптам жудасна гляне. <...> Што ж цяпер? / І хай сэрца сцякае віной, / Ды вось тут устаяць на мяжы гэтай трэба. / І вяртацца назад між добром і маной, / Паміж здрадай і верай, зямлёю і небам*” [1, с. 16].

Апошнія дзесяцігоддзі Н. Гальпяровіч паспяхова асвойвае жанр нон-фікшну, стварае дакументальныя творы-ўспаміны, заснаваныя на значных для аўтара падзеях. Справядліва адзначаецца ў анатацыі да кнігі “Сюжэт для вечнасці”: “...для паэзіі і прозы Навума Гальпяровіча характэрныя шчырасць, высокі напал думкі, паважлівае стаўленне да роднага слова. Глыбокі лірызм прасякнута грамадзянскай страснасцю, бо амаль у кожным радку – сыноўняя любоў да роднага Полацка, Беларусі. Гэта робіць творчасць аўтара адметнай і запамінальнай” [2, с. 1]. Аўтар заклікае чытачоў-суразмоўцаў прайсці побач з ім па сцежках-дарожках яго жыцця ад дзяцінства да сталасці, пазнаёміцца з жыхарамі і месцамі малой і вялікай радзімы. Частку кнігі “Сэлфі з часам” складаюць публіцыстычныя нататкі пра сустрэчы і сяброўства з пісьменнікамі, асаблівасці іх творчай манеры. Постаці Я. Брыля, А. Разанава, А. Пісьмянкова, М. Шабовіча ўяўляюцца жывымі і аб’ёмнымі.

У вершах і прозе Навума Гальпяровіча яскрава выяўляюцца высокі патрыятызм, кранальная сыноўняя любоў да роднага краю і нераўнадушны роздум пра рэаліі сучаснага жыцця: “*Далягляд адзінокі, сцюдзёны і сіні. / Ды, напэўна, не будзе дарогі назад: / Лепей дома прапасці, чым жыць на чужыне, / Чым згубіць назаўжды гэту восень і сад*” [1, с. 75].

Спіс літаратуры

1. **Гальпяровіч, Н.** Голас і рэха : кніга паэзіі / Н. Гальпяровіч. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2005. – 120 с.
2. **Гальпяровіч, Н.** Сюжэт для вечнасці : вершы, проза / Н. Гальпяровіч. – Мінск : Маст. літ, 2013. – 255 с.
3. **Гальпяровіч, Н.** Футбол на полі майго жыцця [Электронны рэсурс] / Н. Гальпяровіч // Звязда. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20190709/1562684831-futbol-na-poli-maygo-zhyssya>. – Дата доступу: 29.11.2022.
4. **Лешніца, К.** Навум Гальпяровіч: 3 вышыні Замкавай гары [Электронны рэсурс] / К. Лешніца // Звязда. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20221005/1664952298-navum-galpyarovich-z-vyshyni-zamkavay-gary>. – Дата доступу: 29.11.2022.
5. **Харына, Н.** Наум Гальперович – о себе, новополоцкой прессе и малой родине [Электронный ресурс] / Н. Харына // Новополоцк сегодня. – Режим доступа: <http://www.novaya.by/2022/08/26/naum-galperovich-osebe-novopolockoj-presse-i-maloj-rodine>. – Дата доступа: 29.11.2022.

Аксана БЯЗЛЕПКИНА-ЧАРНЯКЕВИЧ,
кандыдат філалагічных навук

ПАКАЛЕННЕ СЯМІДЗЯСЯТНІКАЎ: ТВОРЧЫ ШЛЯХ НАВУМА ГАЛЬПЯРОВІЧА

УДК 821.161.3.09(092)

У артыкуле аналізуецца спецыфіка творчага шляху пісьменнікаў-сямідзясятнікаў на прыкладзе біяграфіі і творчасці паэта, празаіка, публіцыста і журналіста Н. Гальпяровіча. Праведзена супастаўленне тых спецыфічных фактараў у літаратурным працэсе, якія былі вызначальнымі для фарміравання папярэдняга філалагічнага пакалення і наступнага пакалення “Тутэйшых”. Падкрэсліваецца камплементарнасць журналісцкай і пісьменніцкай актыўнасці ў самарэалізацыі Н. Гальпяровіча.

Ключавыя словы: *Гальпяровіч Навум, семідзясятнікі, філалагічнае пакаленне, пакаленне Тутэйшыя, Разанаў Алесь, літаратурны працэс, пісьменнікі, паэты, публіцысты, літаратурная творчасць.*

The specifics of the creative way of writers of the seventies on the example of the biography and work of the poet, novelist, publicist and journalist N. Halpiarovich, in comparison with the previous philological generation and the next generation of “Locals” was analysed in the article. The complementarity of journalistic and writerly activity in the self-realization of N. Halpiarovich is emphasized.

Першая кніга Навума Гальпяровіча (нарадзіўся 14 студзеня 1948 г. у Полацку) выйшла, калі ён быў ужо вядомым журналістам: «*У чыста журналісцкіх радыё- і тэлевізійных працах я, на мой погляд, больш арганічны, чым у пісьменніцкай справе. Некалі сустрэў на вуліцы Быкава, ён сказаў: “Навум, дзякуй вам за вашы перадачы, я іх слухаю, мне цікава”. І ледзь я стрымаўся сказаць у адказ: “Дзякуй, Васіль Уладзіміравіч. Але як бы мне было прыемна, калі б вы казалі: «Я вас чытаю»”. Разумееце? Такая пастаянная ідзе ўва мне барацьба. Я на сябе як на чалавека, які прамаўляе на радыё ці тэлебачанні, гляджу нармальна. Гэтым я нібыта задаволены: бачу, што я магу. Але мая галоўная патаемная мара была заўсёды такая: сцвердзіцца ў літаратуры» [2, с. 125].*

Тут міжволі ўзнікае пытанне: адкуль драматызм у мары Н. Гальпяровіча пра пісьменніцкую будучыню, які гучыць, хоць і прыхавана, у яго згадцы пра сустрэчу з В. Быкавым? Каб адказаць на гэтае пытанне, трэба паглядзець на пісьменніцкае пакаленне, да якога належыць Н. Гальпяровіч.

У беларускай літаратуры ХХ ст. было некалькі вельмі заўважных літаратурных генерацый. Іх наяўнасць у грамадскім жыцці наогул і ў літаратуры ў прыватнасці – тэма, удзячная для навуковага аналізу, але і няпростая. Пакаленне аб’ядноўвае не толькі аднолькавая адукацыя і аднолькавыя рэаліі, пакаленне аб’ядноўвае найперш агульны досвед, агульная траўма, экстрэмальны жыццёвы вопыт, які часам нівелюе індывідуальныя адрозненні.

Доўгі час у беларускай літаратуры попыт на тэксты быў большы за прапанову і ўваход у творчы працэс быў нескладаны: амаль кожнага

беларускамоўнага аўтара віталі ў часы “Нашай Нівы” (акрамя эстэта М. Багдановіча), кожнага аўтара віталі ў “Маладняку” – і потым самі ж пакутавалі ад уласнай непераборлівасці. Тэкстаў настолькі не хапала, што маладыя літаратары адразу траплялі ў школьныя і ўніверсітэцкія праграмы, а часам самі былі вымушаны вывучаць ва ўніверсітэце па праграме ўласныя творы (напрыклад, М. Зарэцкі, А. Дудар, Я. Пфляўмбаум). Пасляваенны літаратурны працэс, спустошаны 1930-мі і 1940-мі гг., таксама аднаўляўся з надзвычай малой колькасці аўтараў: на першым пасляваенным пленуме праўлення Саюза пісьменнікаў БССР у снежні 1945 г. у пленарных дакладах разглядаліся нават ненадрукаваныя творы (так, у дакладзе В. Віткі пра творчасць маладых аналізавалася пададзеная ў часопіс “Польмя”, але яшчэ не апублікаваная аповесць “Помста” І. Шамякіна).

І вось у 1960-я гг. усе колькасныя магчымасці і запатрабаванні літаратуры запоўніла нарэшце філалагічнае пакаленне: пісьменнікі, народжаныя ў 1930–1939 гг., дзеці вайны, сведкі актыўнай урбанізацыі, што выклікала ў іх творчасці неабходнасць паядноўваць горад і вёску. На агульны жыццёвы досвед накладалася падобная адукацыя: амаль усе нашы класікі з гэтага пакалення прафесійныя філолагі.

Напрыканцы ХХ ст. у літаратуры з’явілася пакаленне “Тутэйшыя”, сфарміраванае адраджэннем 1980–1990-х гг., распадам Савецкага Саюза, набыццём незалежнасці Рэспублікі Беларусь. Яны ўвайшлі ў літаратурны працэс шумна і гуртам. Для з’яўлення “Тутэйшых” была важная прычына – немагчымасць прабіцца ў згуртаваную за папярэднія гады літаратурную супольнасць. Чакаць першай публікацыі

можна было месяцамі, а першай кнігі – гадамі. Каб выдаць кнігу, трэба было “пасунуць” з тэматычных планаў выдавецтваў кагосьці са старэйшых пісьменнікаў. А паколькі ў савецкія часы ўсе выдавецтвы былі дзяржаўныя, то ў маладога пакалення не было выбару: трэба было ўбудоўвацца ў наяўныя структуры. Тым больш арыентацыя дзяржаўнага апарату СССР на галаснасць, перабудову і амаладжэнне кадраў у канцы 1980-х гг. значна спрыяла кар’ерам маладых пісьменнікаў.

Паміж філалагічным пакаленнем і “тутэйшым” працавала пакаленне пісьменнікаў-сямідзясятнікаў. Яны выглядалі сціплейшымі за філалагічнае пакаленне, не мелі аднолькавай стратэгіі прафесійнага сталення (калі схематызаваць, то траекторыя “школьнік – студэнт універсітэта – класік беларускай літаратуры” ўжо не працавала для семідзясятнікаў). З’явілася пільная патрэба ў правільным пазіцыянаванні гэтых аўтараў, каб яны маглі аддзяліць сябе ад папярэднікаў і маладзейшых сучаснікаў у літаратуры, што атрымлівалася не ва ўсіх.

У той час існаваў негалосны інстытут настаўніцтва ў літаратуры (хоць ёсць спакуса назваць яго “прагэкцыянізм”). Вось як пра гэта згадваў пісьменнік-сямідзясятнік Н. Гальпяровіч: «*Мой шлях у літаратуру не быў услаўны ружамі. Больш за тое: амаль у кожнага маладога таленавітага паэта былі свае “паравозікі” – вядомыя паэты, якія іх, маладых, “цягнулі”. Модна было вялікаму паэту адкрываць малады талент, а пасля яго суправаджаць. Майму сябру Алесю Пісьмянкову дапамагаў Аляксей Пысін, у Барадуліна быў шэраг вучняў. А ў мяне нікога не было. І калі цяпер пытаюць: “Хто ваш літаратурны настаўнік, бацька?” – неяк няёмка гаварыць, што яго не існавала. Шлях мой быў даволі адзінокі. І дастаткова многа людзей не верыла ў тое, што нешта з мяне здзейсніцца, ды і сам я сумняваўся. І цяпер сумняюся» [4, с. 116]. Такія біяграфічныя згадкі пра калялітаратурныя адносіны і ўплывы надзвычай каштоўныя для наступных пакаленняў чытачоў і літаратуразнаўцаў.*

Беларускі літаратурны працэс досыць герметычны: калі чалавек не быў сведкам нейкіх падзей, то звычайна ўзяць інфармацыю пра іх няма адкуль, акрамя як з прыватных сведчанняў удзельнікаў. А самі ўдзельнікі надзвычай суб’ектыўныя: многія рэчы ім здаюцца відавочнымі і не вартымі ўвагі, што значна ўскладняе фіксацыю фактаў і падзей. Магчыма, Н. Гальпяровіч змог пакінуць такое сведчанне, цікавае для майго пакалення, маладзейшага на 30 гадоў, таму што не жыў тады ў Мінску і бачыў, як адрозніваецца літаратурны лёс сталічных равеснікаў

ад яго ўласнага, бо для яго факт літаратурнага настаўніцтва не быў банальнай з’явай.

Мяняліся часы, абставіны, статус пісьменніка ў грамадстве – і вось ужо “настаўніцтва ў літаратуры” – цікавы факт мінулага літаратурнага працэсу, які часам спрабуюць вярнуць з нябыту сталыя ўжо прадстаўнікі значна маладзейшых генерацый – пакалення “Тутэйшыя” (1956–1965 гадоў нараджэння) ці пакалення “Бум-Бам-Літ” (1966–1980 гадоў нараджэння).

Калі паглядзець на тое, хто з семідзясятнікаў застаўся ў гісторыі беларускай літаратуры ХХ ст., то яны ўсе адрозніваюцца тэмамі, творчымі манерамі, жанрамі, пазіцыянаваннем у літаратуры. Верагодна, сінхранічна ў тым пакаленні было многа падобных аўтараў, але тыя, каго выбралі старэйшыя, змаглі раней выдаць кнігу, знайсці сваю творчую манеру, мелі больш часу на эксперыменты і больш увагі ад чытачоў і крытыкаў. Калі ўтрымаць, то адбывалася “спецыялізацыя”: кожнаму ці кожнай, хто знаходзіўся пад апекаваннем старэйшых калег, знаходзілася свая ніша (і мы можам назіраць або “кластары” тыпу Я. Янішчыц – Р. Баравікова – Т. Бондар, або аўтараў-адзіночак тыпу А. Разанава ці Ю. Станкевіча).

Літаратурны працэс тых часоў меў арганізаваныя магчымасці выбіраць і выгадоўваць маладых аўтараў. У адным з інтэрв’ю Н. Гальпяровіч успамінаў, як у 21 год на пісьменніцкім семінары ў Каралішчавічах (1969) пазнаёміўся з равеснікам Алесем Разанавым, якога якраз вылучылі старэйшыя калегі. Так выглядаў пісьменніцкі лёс “абраных”: першая кніга Разанава з’явілася ў 23 гады, а самая скандальная, што засведчыла нараджэнне генія, – “Шлях-360” – выйшла ў рэдакцыі Уладзіміра Караткевіча, з прадмовай Пімена Панчанкі і пасляслоўем Варлена Бечыка. У падобным пратэксціянізме былі плюсы і мінусы: верагодна, адбіраліся сапраўды найлепшыя аўтары. Але так добра вылучыць паэта, а прэзаік спее даўжэй і можа яшчэ нічога з сябе не ўяўляць у 20 гадоў. Калі ж хай нават і таленавіты аўтар з нейкіх прычын не знайшоў бы сабе такога апекавання і не трапіў у члены Саюза пісьменнікаў БССР, то шанцы на пісьменніцкую кар’еру былі б страчаны незваротна (пішу “былі б”, бо пасля распаду СССР з’явіліся прыватныя выдавецтвы і колькасць выдадзеных кніг новых аўтараў вырасла ў дзясяткі, калі не ў сотні разоў, стала менш абмежаванняў, праўда, і агульны ўзровень тэкстаў панізіўся).

Першая, паводле каталога Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, аўтарская кніга Н. Гальпяровіча “Брама” выйшла ў 1990 г. (у гэтым жа годзе ён

быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў БССР). “Маладому” аўтару было 42 гады. Відавочна, кнізе папярэднічалі публікацыі ў перыядычным друку, калектыўныя выданні, у XXI ст. выйшаў ужо дзясятка кніг (“Шляхі і вяртанні”, 2001; “Святло ў акне”, 2002; “Голас і рэха”, 2005; “Гэта ўсё для цябе”, 2006; “Насцеж”, 2008; “На трапяткім агні”, 2012; “Сюжэт для вечнасці”, 2013; “Час лістападу”, 2017; “На скрыжаванні сноў”, 2018; “Подых пяшчоты”, 2019), але першая кніга – у 42 гады...

Здарылася тое, пра што пісалі прадстаўнікі Таварыства “Тутэйшыя”: «Чэргі ў выдавецтвах былі такія, што малады літаратар мог прычакаць сваю першую кнігу толькі ў досыць сталым узросце, і таму такая кніга, паводле У. Сіўчыкава, гаворыць пра тое, якім аўтар быў пяць гадоў таму. Бібліятэчка (гаворка ішла пра заснаванне “Бібліятэкі часопіса «Маладосць»», каб маладыя аўтары змаглі аператыўна выдаваць свае кнігі. – **А. Б.-Ч.**) давала магчымасць хутка пабачыць плён сваёй працы, займець кніжку і рухацца наперад, а гэта было вельмі важна, бо некаторыя здольныя маладыя людзі пасля сутыкнення з аб’якаваасцю, з цяжкасцямі ў надрукаванні, прычым далёка не з-за творчых прычын, а тым больш з тэрмінам выпуску першага зборніка, адыходзяць ад творчасці ці замаруджваюцца. “Прабіванне” заўсёды прыніжае асобу, і не кожны на гэта здатны (У. Сіўчыкаў)» [1, с. 24].

На гэта прадстаўнікі філалагічнага пакалення адказвалі, што тэматычны план выдавецтваў мае абмежаваны памер: каб выдаць кнігу маладога аўтара, трэба прыбраць з чаргі кнігу вядомага пісьменніка (варта зноў нагадаць: усе выдавецтвы былі дзяржаўнымі, немагчыма было выдаць кнігу іншым спосабам, адсюль і надзвычайная каштоўнасць членства ў творчых саюзах, без якога немагчыма было дасягнуць свайго чытача ці гледача).

Навум Гальпяровіч разважаў, як яму дапамагла журналістыка рэалізоўвацца ў літаратуры: “Будучы журналістам, я ад гэтага страху – не сцвердзіцца – і журналістыку не пакідаў. І вось атрымалася: тое, што можа перашкаджаць, мне дапамагала. Уменне выказваць у маленькім аб’ёме нешта даволі важнае – каб словам было цесна, а думкам прасторна – гэта ў сённяшняй прозе цэнніца. За сваю лаканічнасць я ўдзячны радыё. Калі трэба ў пракрустава ложа эфіру ў 2-3 хвіліны ўкласці аналіз, некаму гэта здаецца нерэальным: як жа можна за такі час нешта паспець давесці? Як, адкінуўшы многае неістотнае, даць істотнае? Гэта ў мяне атрымліваецца. Мае літаратурная і публіцыстычная,

журналістыкая дзейнасці зліліся ў адну, і я не адчуваю, што яны адна адной перашкаджаюць” [2, с. 125].

Журналістыка сапраўды дапамагла на гэтым шляху трыма рознымі спосабамі.

Выбар жанру. Стылістычная сцісласць і талент апавядальніка, адточаны журналістыкай, прывялі да неабходнасці майстраваць сюжэт (які, дарэчы, неабавязкова выдуман) – і вось Н. Гальпяровіч стварыў якасныя навелы там, дзе аўтар з іншым досведам патанаў бы ў літаратуршчыне: “Лічу сябе проста ў большай ступені выхаваным. Кажуць, голас можна паставіць. Думаю, я паставіў свой голас у літаратуры. Магчыма, у мяне не хапае часам запаса фантазіі ці арганікі, як у маіх куміраў, але я рос як чалавек, які гэта любіць, у гэта верыць і хоча ў гэтым нечага дасягнуць”, – казаў Н. Гальпяровіч у адным з інтэрв’ю [2, с. 126].

Папулярнызацыя творчасці. Н. Гальпяровіч – майстар інтэрв’ю і тады, калі ён іх бярэ, і тады, калі ён іх дае. Дасягнуўшы найвышэйшых кар’ерных узроўняў у журналістыцы (быў дырэктарам міжнароднага радыё “Беларусь”, цяпер – намеснік дырэктара канала “Культура” Беларускага радыё, заслужаны дзеяч культуры Рэспублікі Беларусь) і даючы інтэрв’ю, напрыклад, пра радыёстанцыю “Беларусь” ці канал “Культура”, ён мае магчымасць гаварыць і пра ўласную творчасць.

З савецкіх часоў ёсць традыцыя, калі чыноўнік-пісьменнік ацэньваецца вышэй за проста чыноўніка (напрыклад, за савецкім часам у масавай свядомасці асядала, што І. Шамякін, М. Танк або І. Навуменка дапамаглі ў вырашэнні жыццёвых праблем не таму, што яны былі на пасадзе старшыні Вярхоўнага Савета БССР, а таму, што пісьменнікі; адсюль усе развагі пра тое, як здрабнелі творцы ў 1990-я і 2000-я гг.: тэксты пішуцца, але аўтары іх не надзеленыя ўладай). Таму чыноўнік Гальпяровіч несумненна ўплывае на ўспрыманне пісьменніка Гальпяровіча і наадварот.

Літаратурная абойма. У Беларусі, калі пісьменнік па нейкай прычыне не з’яўляецца актыўным удзельнікам літаратурнага працэсу (жыве далёка ад сталічнай творчай грамады, мала камунікуе з рэдакцыямі літаратурна-мастацкіх выданняў і г. д.), то шанцаў трапіць у першы шэраг амаль няма, незалежна ад таленту. У 1997 г. Н. Гальпяровіч пераехаў у Мінск (калі меркаваць па годзе – то не пры спрыянні Саюза пісьменнікаў) у 49 гадоў, а першая літаратурная публікацыя ў наваполацкай газеце “Хімік” была ў 1967 г. Трыццаць гадоў творчасці прайшлі далёка ад цэнтра літаратурнага жыцця. Але на

працягу ўсёй журналісцкай дзейнасці Н. Гальпяровіч займаўся, як цяпер модна казаць, нэт-воркінгам, ствараючы сетку сувязей вакол сябе, запрашаючы на інтэрв’ю актыўных удзельнікаў літаратурнага працэсу, многія з якіх значна маладзейшыя за яго.

У эсэістыцы Гальпяровіча-пісьменніка часам чутно нараканне на маладое пакаленне, якое зноў у нечым саступае папярэдніму: *“На жаль, усё менш літаратурнай моладзі прыходзіць у літаратуру. Што сталася, не разумею*, але штукарства, моўная эквілібрыстыка не могуць схваць недахоп таленту... <...> часам бывае, што рамантычная натура не можа прыняць цынізм, вычварэнства, хамаватасць. Але ў сучаснай літаратуры некаторыя ўспрымаюць гэта як неабходныя якасці для папулярнасці твора [5, с. 173, 174]”; але Гальпяровіч-журналіст умее ўзнесці літаратурную моладзь на п’едэстал.*

Гальпяровіч – журналіст і прэзаік больш рэалістычны за Гальпяровіча-паэта, верагодна, актуальнасць журналісцкіх матэрыялаў і праўдзівасць аўтабіяграфічнай прозы ўраўнаважваюцца пазачасавасцю яго вершаў:

*На голых дрэвах чорныя крукі,
Нібы бяды і жудасці прарокі...
І бабы паглядаюць з-пад рукі
На гарызонт, трывожны і далёкі.
А ў келлі цеснай сцішаны спакой.
Тут бледны твар, пергаменты і свечка.
То горад мой, то даўні продак мой,
Святло паходні над сярэднявеччам [3, с. 10].*

Уся рэчаіснасць прарочыць бяду, людзі прасякнуты трывогай, а творца спраўджвае свой чын у цішыні і спакоі, яго гэтая бяда нібыта не датычыць, у манастыра тоўстыя сцены. Так, бяда міне, людзі знікнуць, а летапіс застанецца, але ці адлюструе ён тое, што было насамрэч, тое, чым жылі людзі? Лірыка, скіраванага да рамантызацыі, гэта не абыходзіць: для рэальнасці ёсць іншыя жанры, віды мастацтва і дзейнасці.

* Важна адзначыць, што за апошнія 20 гадоў з’явілася многа сфер, дзе талент, сумежны з літаратурай, можа рэалізавацца лепей. Калі ў 1980-я за ганарар ад рамана можна было пракарміць сям’ю, то ў 2020-я г. за ганарар ад рамана можна ў лепшым выпадку пражыць месяц. Гуманітарна адораныя людзі выбіраюць для самарэалізацыі іншыя прафесіі (журналістыка, капірайтынг, СММ, і/іх-рэдагаванне, рэклама, блогінг і г. д.), таму што маюць большы выбар сфер для гэтага, чаго не было ў 1960–1970-я г.г., а таксама могуць рэалізоўвацца на іншых мовах (руская, англійская). У літаратуры застаюцца людзі, для якіх беларуская культура сапраўдная каштоўнасць, але іх любоў да беларушчыны не знаходзіцца ў прамой карэляцыі з талентам: могуць быць таленавітымі, могуць не быць.

Сэнсавая і версіфікацыйная прадказальнасць вершаў нібыта кампенсуецца аўтабіяграфічнай прозай, дзе вобразы родных і сяброў паўстаюць да нечаканасці аб’ёмна, запаўняючы адначасова (часам нават аднамомантна) увесь дыяпазон чалавечых якасцей ад кепскіх да выдатных. Гэтак, напрыклад, выглядае паэт А. Пісьмянкоў у мініяцюры “Забірайце мяне” з кнігі “Насцеж” (2008) або бацькі самога Гальпяровіча ў аўтабіяграфічным апавяданні “Вернасць” з кнігі “На трапяткім агні” (2012).

У выніку мастацкая творчасць Навума Гальпяровіча аказалася пад моцным уплывам пазалітаратурных фактараў. Па-першае, літаратурны працэс быў цэнтралізаваны і сканцэнтраваны ў сталіцы, а творчая кар’ера Н. Гальпяровіча развівалася першыя трыццаць гадоў у Полацку і Наваполацку. Па-другое, пісьменнік быў вымушаны самастойна прабівацца ў літаратуру ў той час, калі існаваў негалосны інстытут настаўніцтва, калі старэйшыя калегі “выбіралі” маладых аўтараў і спрыялі ім у прафесійнай рэалізацыі. Па-трэцяе, журналісцкая кар’ера Н. Гальпяровіча спрыяе кар’еры пісьменніцкай як фармальна (ствараецца нэтворкінг, важны для беларускага літаратурнага працэсу; у сучасным літаратурным працэсе запатрабаваны лаканічны стыль, выпрацаваны ў журналістыцы), так і змястоўна (арыентацыя журналістыкі на актуальнасць і надзённасць паўплывала на пазачасавасць паэтычнай творчасці Н. Гальпяровіча). Пакаленню пісьменнікаў-сямідзясятнікаў спатрэбілася больш настойлівасці, чым іншым літаратурным пакаленням, каб сцвердзіцца ў літаратуры. Калі змянілася грамадская парадыгма, яны былі гатовы – па таленце, па падрыхтоўцы, па светапоглядзе – да тых магчымасцей, якія адкрываліся ў літаратуры; усё гэта разам дазволіла ім выразна аформіць сваё пакаленне.

Спіс літаратуры

1. **Бязлепкіна, А.** Разам і паасобку: Таварыства “Тутэйшыя” / А. Бязлепкіна. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2003. – С. 164.
2. **Воцінава, С.** Між снамі [інтэрв’ю з Н. Гальпяровічам] / С. Воцінава // Маладосць. – 2018. – № 12. – С. 123–127.
3. **Гальпяровіч, Н.** Старадаўні афорт / Н. Гальпяровіч // Насцеж. – Мінск : Маст. літ., 2008. – С. 10.
4. **Гальпяровіч, Н.** “Трэба ў нешта верыць...” [падрыхт. тэкст Н. Грышчук] / Н. Гальпяровіч, Н. Грышчук // Маладосць. – 2002. – № 4. – С. 115–117.
5. **Гальпяровіч, Н.** Шчасце чытання / Н. Гальпяровіч // Польша. – 2015. – № 3. – С. 170–174.

Гісторыя літаратурнага перакладу – гэта помнік часу. Калі перакладалі, каго і, напэўна, што самае істотнае, – **чаму** выбіралі таго ці іншага аўтара, той ці іншы твор? Цікавасць да літаратурнай Беларусі ў Кітаі адлюстроўвае ўзровень адносін паміж нашымі краінамі ў розныя гістарычныя перыяды. “Роднае слова” распачынае серыю публікацый, прысвечаных творам беларускай літаратуры, пераўвасобленым на кітайскую мову. Мы прапануем прасачыць, як змяняўся гістарычны дыскурс і ўспрыманне беларускіх пісьменнікаў – Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Танка, Аркадзя Куляшова, Янкі Брыля, Петруся Броўкі, Кандрата Крапівы, Янкі Маўра, Івана Шамякіна, Васіля Быкава і іншых – і іх творчай спадчыны ў Паднябеснай.

Беларусь – Кітай: літаратурныя перазовы

Вераніка КАРЛЮКЕВІЧ

ЗАЛАТЫ ВЕК БЕЛАРУСКА-КІТАЙСКІХ ЛІТАРАТУРНЫХ СТАСУНКАЎ

УДК 821.161.3

Артыкул апісвае, як у 1940–1960-я гг. перакладалі і выдавалі творы беларускай літаратуры ў Кітаі. Аўтар артыкула аналізуе кітайскія пераклады Я. Купалы, Я. Коласа, М. Танка, А. Куляшова, Я. Брыля, П. Броўкі, К. Крапівы, Я. Маўра і І. Шамякіна ў гэты актыўны перыяд беларуска-кітайскіх літаратурных стасункаў.

Ключавыя словы: *беларуская літаратура, літаратурны пераклад, Янка Купала, Якуб Колас, Максім Танк, Аркадзь Куляшоў, Янка Брыль, Пятрусь Броўка, Кандрат Крапіва, Янка Маўр, Іван Шамякін, Чжу Цзі, Сунь Шэн’у, Лінь Лін, Цзян Чуньфан, Гэ Баацюань, Ду Чэн’нань, Му Муцянь, Сунь Гуан’ін, Шы Юнлі, Гун Жэньфан.*

The article describes how in the 1940s–60s. works of Belarusian literature were translated and published in China. The author of the article analyzes the Chinese translations of Y. Kupala, Y. Kolas, M. Tank, A. Kulyashou, Y. Bryl, P. Brouka, K. Krapiva, Y. Maur and I. Shamiakin during this active period of Belarusian-Chinese literary relations.

У канцы 1940-х – пачатку 1960-х гг. назіраўся небывалы ўздым цікавасці да савецкай (рускомоўнай) літаратуры. Гэта быў своеасаблівы залаты век савецка-кітайскіх адносін. Значна пашырыліся двухбаковыя культурныя стасункі, у тым ліку перакладчыцкія і выдавецкія праекты. Яны набываюць сістэмнасць і па колькасці выдадзеных перакладаў, і па тэматычным ахопе твораў, і па прадстаўленых гістарычных перыядах. “Жэньмінь чубаньшэ”, “Шанхай вэны чубаньшэ”, “Шааэр чубаньшэ” і іншыя галоўныя выдавецкія ўстановы Кітая выпусцілі па 300–400 твораў рускай і савецкай літаратуры, агульны наклад для кожнага выдавецтва ў сярэднім склаў 10–20 млн экзэмпляраў. З кастрычніка 1949 г. да снежня 1958 г. у Кітаі было перакладзена і выдадзена больш за 3526 твораў рускай і савецкай літаратуры (без уліку надрукаваных у перыядычных выданнях), агульны наклад склаў 82 млн экзэмпляраў; творы рускай і савецкай літаратуры занялі дзве трэці ад усёй замежнай літаратуры, а па накладзе – тры чвэрці [1].

Савецка-кітайскія літаратурныя стасункі ініцыяваліся і падтрымліваліся на самым высокім узроўні. Да прыкладу, савецкая дэлегацыя на чале з генеральным сакратаром Саюза савецкіх пісьменнікаў А. Фадзеевым удзельнічала ва ўрачыстай цырымоніі абвяшчэння Кітайскай Народнай Рэспублікі, разам з А. Фадзеевым таксама прыехаў К. Сіманаў, выбітныя

савецкія мастакі і высокапастаўленыя чыноўнікі, усяго больш за 40 чалавек. Як успамінаў перакладчык савецкай дэлегацыі Шы Чжэ, пасля ўрачыстай цырымоніі Маа Цзэдун сустрэўся з усімі ўдзельнікамі дэлегацыі савецкіх літаратараў і мастакоў. Сустрэчу можна назваць першым прыёмам Маа Цзэдуна замежнай дэлегацыі пасля ўтварэння Новага Кітая. Маа Цзэдун прывітаў гасцей, пагутарыў з імі. Старшыня Маа расказаў А. Фадзееву і К. Сіманаву, што раней, нават пры вельмі складаных умовах, у вызваленых раёнах Кітая друкавалі іх творы, кнігі натхнялі кітайскіх кадравых працаўнікоў і салдатаў. Пасля ўтварэння Новага Кітая перавыдаць іх будзе прасцей [2].

Першыя пераклады беларускіх аўтараў з’явіліся ў Кітаі яшчэ ў 1940-я гг. А першымі беларускімі пісьменнікамі, з якімі пазнаёміўся кітайскі чытач, стаў трыумвірат народных паэтаў Беларусі – Янка Купала, Якуб Колас і Пятрусь Броўка.

У 1946 г. у выдавецтве “Вэньгуан шудзянь чубаньшэ” ўбачыў свет паэтычны зборнік “Жалейка” Янкі Купалы ў перакладзе Чжу Цзі. У выданні ўдзельнічалі найлепшыя прадстаўнікі перакладчыцкай школы таго часу: Гэ Баацюань (аўтар прадмовы), Цаа Цзінхуа (галоўны рэдактар). Другое выданне адбылося ў 1953 г. “Жалейка”, выдадзеная ў Кітаі, носіць такую ж назву, як і першы вершаваны зборнік Я. Купалы, але па змесце значна ад яго адрозні-

ваецца. У шанхайскі зборнік увайшлі 43 вершы і паэма “Курган”. Вершы ў кнізе змешчаны ў адносна храналагічнай паслядоўнасці і ў пэўнай ступені знаёмяць кітайскіх чытачоў з жанравым багаццем творчасці народнага песняра. Разам з тым храналагічнасць дазваляе адлюстраваць змены ў светапоглядзе паэта, яго пазіцыі да падзей на беларускай зямлі ў першай палове ХХ ст.

Чжу Цзі – псеўданім Сунь Шэн’у (1917–2014), знакамітага перакладчыка і выдаўца. Сунь Шэн’у нарадзіўся ў Яньшы, правінцыя Хэнань. У 1942 г. скончыў Інстытут камерцыі Паўночна-Заходняга ўніверсітэта па спецыяльнасці “руская мова”. У 1949 г. пачаў працаваць у выдавецтве “Шыдай чубаньшэ” і заняўся перакладчыцкай справай. У 1953 г. пераведзены ў выдавецтва “Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ” (“Народная літаратура”), дзе паслядоўна працаваў дырэктарам замежнай рэдакцыі і намеснікам галоўнага рэдактара, заснавальнікам “Квартальніка замежнай літаратуры” і першым адказным кіраўніком па выбары і планаванні твораў замежнай літаратуры ў выдавецтве “Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ”. Сунь Шэн’у быў адказным сакратаром і членам выканаўчага камітэта Кітайскай асацыяцыі перакладчыкаў. Пад іншым псеўданімам – *Сунь Вэй* – выступіў на старонках Вялікай Кітайскай Энцыклапедыі. Менавіта ён у 1980-я гг. напісаў энцыклапедычныя артыкулы пра Янку Купалу, Васіля Быкава і Івана Шамякіна, а таксама аглядны артыкул, прысвечаны гісторыі беларускай літаратуры.

Увогуле, Цаа Цзінхуа, Гэ Баацюань і Сунь Шэн’у – невыпадковая кампанія складальнікаў “Жалейкі”. Сунь Шэн’у пазнаёміўся з Цаа Цзінхуа ў горадзе Чунцін, калі знакамітага перакладчыка і выкладчыка Цаа Цзінхуа запрасілі ў 1938 г. далучыцца да Кітайска-савецкай асацыяцыі па справах культуры ў якасці члена выканаўчага камітэта. Яму таксама раілі стварыць асобны камітэт па рэдагаванні і перакладзе, які з цягам часу склаўся з трох чалавек: Цаа Цзінхуа – кіраўнік, Е Цюнь (у будучым уплывовы тэарэтык у галіне літаратуры і мастацтва) – рэдактар і Сунь Шэн’у – памочнік рэдактара. «Гэ Баацюань толькі вярнуўся пасля працы журналістам у Савецкім Саюзе і працаваў рэдактарам у газеце “Сінхуа жыбаа”, якая пераехала ў Чунцін. Гэтая газета была пад кантролем Гаміньдана, але ўсе ведалі, што Гэ Баацюань – камуніст, і яму не давалі шмат заданняў. Гэ Баацюань часта прыходзіў да нас у Кітайска-савецкую асацыяцыю па справах культуры, каб пагутарыць. Мы з ім прыкладна аднаго ўзросту, абодва любілі літаратуру, таму пасябравалі і падтрым-

лівалі добрыя сяброўскія адносіны на працягу многіх гадоў, – успамінаў Сунь Шэн’у. – Пазней кіраўніцтва адправіла яго на караблі з Чунціна праз Ганконг на працу ў Пекін... Больш чым праз дзесяць гадоў Гэ Баацюань вярнуўся з Савецкага Саюза, дзе быў на дыпламатычнай працы, і стаў у асноўным займацца рускай і савецкай літаратурай. Мяне таксама перавялі ў выдавецтва “Жэньмінь вэньсюэ” для выдання рускай і савецкай літаратуры, там мы зноў апынуліся разам» [3].

Адрозна два беларускія вершы з’явіліся ў зборніку “Выбраныя вершы пра Вялікую Айчынную вайну” (1946) – “**Абаронцам роднай зямлі**” *Якуба Коласа* і “**Беларусь**” *Петруся Броўкі*, абодва ў перакладзе *Лінь Ліна*. Зборнік некалькі разоў перавыдаваўся – у 1948, 1950 і 1951 гг.

Сапраўднае імя Лінь Ліна – Цзян Чуньфан (1912–1987). Гэта адзін з самых уплывовых кітайскіх спецыялістаў па Савецкім Саюзе ў сярэдзіне – другой палове ХХ ст. Сваю кар’еру Цзян Чуньфан пачаў у 1930 г. з пасады перакладчыка навін у Харбінскім інфармацыйным агенцтве “Гуан хуа”. Пасля ўваходжання ў КПК займаўся пытаннямі прапаганды спачатку ў Харбіне, а потым у Шанхаі. Да абвяшчэння КНР узначальваў выдавецтва “Шыдай чубаньшэ”, быў галоўным рэдактарам “Шыдай чжоукань” (“Штотыднёвік Эпоха”) і “Шыдай жыбаа” (“Штодзённік Эпоха”), а таксама часопіса “Сулян вэнь” (“Савецкая літаратура і мастацтва”), якія сталі трывалай пляцоўкай для публікацыі твораў савецкіх пісьменнікаў. Пасля 1949 г. Цзян Чуньфан атрымаў загад стварыць навучальную ўстанову для падрыхтоўкі спецыялістаў, якія валодаюць замежнай мовай (у першую чаргу, рускай). Так з’явіўся Шанхайскі інстытут рускай мовы (сучасная назва – Шанхайскі ўніверсітэт замежных моў). У 1952 г. Цзян Чуньфан прызначаны кіраўніком аддзела па перакладзе твораў І. Сталіна пры Цэнтральным бюро прапаганды, а праз год намеснікам загадчыка ўпраўлення па перакладах твораў К. Маркса, Ф. Энгельса, І. Сталіна і У. Леніна. Ён таксама актыўна ўдзельнічаў у перакладзе на рускую мову “Выбраных твораў” Маа Цзэдуна. Падчас “культурнай рэвалюцыі” Цзян Чуньфан быў арыштаваны і сем гадоў (1968–1975) правёў у турме, дзе ў перакладчыка нарадзілася ідэя Вялікай Кітайскай Энцыклапедыі. Дзякуючы намаганням “кітайскага Дзідро” ў 1978 г. распачалі падрыхтоўку першай сучаснай кітайскай энцыклапедыі. Да смерці Цзян Чуньфана ў 1987 г. паспелі выдаць сорок тамоў.

Яшчэ адзін твор *Якуба Коласа* – апавяданне “**Макарка Навак**” у перакладзе *Чэнь Чжаалі-*

“РОДНАЕ СЛОВА” ФАРМІРУЕ НАВУКОВУЮ ЭЛІТУ

Дарагія сябры! Віншую вас з 35-годдзем з дня выхаду ў свет першага нумара навуковага і метадычнага часопіса “Роднае слова”!

З першых дзён існавання выданне атрымала прызнанне і высокую ацэнку навуковай грамадскасці, а сёння адыгрывае выключную ролю ў культурна-асветніцкай прасторы Беларусі. Матэрыялы, якія размяшчаюцца на яго старонках, знаёмяць з самымі актуальнымі пытаннямі філалогіі, метадыкі выкладання беларускай мовы і літаратуры, культуралогіі і мастацтвазнаўства.

“Роднае слова” садзейнічае фарміраванню навуковай эліты краіны, бо толькі за апошнія тры гады было апублікавана больш за 150 даследаванняў дактароў навук, больш за 400 – кандыдатаў навук, а таксама больш за 300 артыкулаў маладых вучоных. Найлепшыя дасягненні айчынных навукоўцаў упершыню бачаць свет дзякуючы працы вашага выдання, а клопат рэдакцыі пра захаванне і папулярнасць роднай мовы, нацыянальнай спадчыны спрыяе выхаванню моладзі ў павазе да культуры свайго народа і яго духоўных скарбаў.

Шчыра жадаю плёну ў вашай высакароднай творчай рабоце!

Аляксандр ЛАКОТКА,

*дырэктар Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры, прафесар,
акадэмік НАН Беларусі.*

ня было надрукавана ў перыёдыцы ў 1957 г. [4, с. 317]. Праз год ужо асобным выданнем выйшла аповесць “Дрыгва” ў перакладзе Лі Лянміння (1919–1990)*.

У 1957 г. у гонар саракавой гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі кітайскія літаратары падрыхтавалі спецыяльны нумар часопіса “Івянь” з перакладамі твораў савецкай літаратуры. Ubачылі свет вершы “Я – калгасніца” і “Хлопчык і лётчык” Я. Купалы, а таксама апавяданне “Вялікае сэрца” К. Чорнага.

“Івянь” – першы ў Кітаі часопіс, які спецыялізаваўся на перакладзе і выданні замежнай літаратуры. У 1930-я гг. галоўным рэдактарам выступаў Лу Сінь. Часопіс выходзіў з 1934 да 1937 г. Пасля ўтварэння КНР выданне аднавілі, галоўным рэдактарам стаў Маа Дунь, з 1953 да 1958 г. часопіс друкаваўся пад назвай “Івянь” (“Перакладная літаратура”), а з 1959 г. назву змянілі на “Шыцзе вэньсюэ” (“Сусветная літаратура”). 1950-я гады – зорны час савецкай літаратуры ў Кітаі. Гэта пацвярджае статыстыка часопіса “Івянь”: з сёмага нумара 1953 г. да трэцяга нумара 1956 г. было надрукавана 514 перакладных твораў, з іх 193 – з савецкай літаратуры, а наступная па колькасці Францыя – усяго 36 твораў, потым ГДР і ЗША – 25 і 23 творы адпаведна [5].

Нумар адкрывае прадмова “Савецкая літаратура, дзякуй, што натхняеш нас!” Цаа Цзінхуа, дзе аўтар тлумачыць нагоду выдання такога зборніка: «Нядаўна на сумесным пасяджэнні Пастаяннага камітэта Усекітайскага сходу народных прадстаўнікоў і Пастаяннага камітэта Народнага палітычнага кансультацыйнага савета Кітая было прынята рашэнне аб стварэнні падрыхтоўчага камітэта па святкаванні 40-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі. У рэзалюцыі адзначаецца: “Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя адкрыла новую эпоху ў гісторыі чалавецтва... аказала... уплыў на рэвалюцыйную справу чалавецтва і кітайскага народа”... Вялікая Камуністычная партыя Кітая і яе старшыня Маа Цзэдун павялі кітайскі народ “шляхам рускіх” і дасягнулі вялікіх гістарычных перамог. ...Савецкая літаратура, якая адлюстроўвае цяжкі і слаўны шлях савецкага народа, таксама з’яўляецца “першым гімнам, які загучаў у нябеснай вышыні” ў гісторыі сусветнай літаратуры. ...Яна стала для нас знакам рухацца наперад, узброіла кітайскіх пісьменнікаў, якія змаглі разграміць ворага і перамагчы ў барацьбе з буржуазна-рэакцыйнымі літаратурна-мастацкімі ідэямі» [6, с. 5]. У прадмове неаднойчы падкрэс-

* Падрабязна пра аповесць “Дрыгва” на кітайскай мове чытайце ў лістападаўскім нумары часопіса “Роднае слова” за 2022 г.

ліваецца грамадска-палітычная роля савецкай літаратуры, яе ўплыў на станаўленне і развіццё кітайскай. Цаа Цзінхуа цытуе Маа Цзэдуна і Лу Сіня, таксама згадвае артыкул “Вітаем і раўняемся на нашага старэйшага брата” Маа Дуня: «Пачынаючы з “Руху 4 мая” кітайская рэвалюцыйная літаратура і мастацкі рух атрымалі каштоўнае натхненне і глыбокі ўплыў савецкай літаратуры і вялікай рускай класічнай літаратуры, як з пункту гледжання тэорыі літаратуры, так і творчых метадаў» [6, с. 6]. Каб яшчэ больш падкрэсліць ролю савецкай літаратуры для Кітая, аўтар прадмовы звяртаецца да паказальнай публікацыі “Як нас вучыла савецкая літаратура” пісьменніка Сунь Лі: “Маладая кітайская народная рэвалюцыйная літаратура вырасла пад непасрэдным уплывам савецкай літаратуры. Гаворка не толькі пра творчае выхаванне, але і пра сувязь з моладзевым рэвалюцыйным рухам. Пакаленню маладых студэнтаў да і пасля кітайскай рэвалюцыі былі блізкія рэвалюцыйныя ідэі. Яны, натхнёныя рэвалюцыйнай літаратурай Савецкага Саюза, рушылі ў шлях з воляй да супраціўлення. Хтосьці з іх загінуў на палях рэвалюцыі, хтосьці ўзяў на сябе адказныя задачы, а хтосьці стаў народным пісьменнікам. ...Кітайскія пісьменнікі належаць народу, і, відаць, сярод іх няма тых, хто не быў пад уплывам савецкай літаратуры” [6, с. 6].

Складальнікі зборніка разумелі, што савецкая літаратура – шматнацыянальная, таму ўсе змешчаныя творы надрукаваны з пазнакай, да якой нацыянальнай літаратуры яны адносяцца. У нумары больш за чатырыста старонак з паэзіяй, прозай, драматургіяй, успамінамі і літаратурнай крытыкай аўтараў з Расіі, Украіны, Беларусі, Узбекістана, Казахстана, Грузіі, Азербайджана, Літвы, Малдовы, Латвіі, Кіргізіі, Таджыкістана, Арменіі, Туркменістана, Эстоніі, Башкірыі, Абхазіі, Карэліі.

Апавяданне “**Вялікае сэрца**” *Кузьмы Чорнага* на кітайскую мову пераклаў *Баа Цюнь*, рэдактар часопіса “Івянь” і перакладчык А. Чэхава і М. Зошчанкі. Пасля тэксту апавядання змешчаны кароткія нататкі перакладчыка: «Кузьма Чорны (сапраўднае імя Мікалай Карлавіч Раманоўскі) – знакаміты пісьменнік Рэспублікі Беларусь. Нарадзіўся ў 1900 г. на Случчыне ў сям’і парабкаў. З дзяцінства добра знаёмы з вясковай працай, таму яго творы ў большасці апісваюць вёску. Сярод найбольш значных твораў аповесці “Лявон Бушмар” (1930), “Вясна” (1931), раманы “Бацькаўшчына” (1932)*,

“Трэцяе пакаленне” (1934) і інш. Гэтыя творы адыгралі вялікую ролю ў развіцці беларускай літаратуры. На жаль, у 1944 г. пісьменнік пайшоў з жыцця ў маладым узросце, ён пакінуў незавершаным раман “Скіп’ёўскі лес”, прысвечаны падзеям Вялікай Айчыннай вайны» [6, с. 227]. Перастварэнне апавядання “Вялікае сэрца” было зроблена з рускамоўнага выдання Дзяржаўнага выдавецтва мастацкай літаратуры 1950 г. у перакладзе Я. Мазалькова. “Вялікае сэрца” расказвае пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны, калі простыя вяскоўцы Пархвен Катлубовіч і яго дачка Марыля пад гнётам гора і смяротнай небяспекі змаглі даць адпор ворагу і натхніць аднавяскоўцаў на барацьбу супраць фашысцкай навалы.

Два іншыя беларускія творы ў нумары – вершы “**Я – калгасніца**” (1934) і “**Хлопчык і лётчык**” (1935) *Янкі Купалы* адносяцца да купалаўскай паэзіі “новага часу”.

Акрамя гэтага, у часопісе “Шыкань” (1957, № 10) надрукаваны верш “**Маладым паэтам**” *Янкі Купалы* ў перакладзе *Гэ Баацюаня* [3, с. 318]. Гэ Баацюань і Сунь Шэн’у ведалі адзін аднаго, яшчэ калі абодва ў пачатку саракавых працавалі ў Чунціне. Ужо пазней, звяртаючыся да творчасці Купалы, яны выкарыстоўвалі рускія пераклады Міхаіла Ісакоўскага. Склалася ўражанне, што сама асоба рускага перакладчыка прыцягвала Гэ Баацюаня і Сунь Шэн’у да паэзіі Купалы. Сунь Шэн’у добра знаёмы з творчасцю Ісакоўскага, у 1954 г. ён нават пераклаў яго кнігу “Аб паэтычным майстэрстве”. Яшчэ адно пацвярджэнне, што рускі паэт стаў мостам паміж беларускай і кітайскай літаратурамі, – цытаванне Ісакоўскага ў падрыхтаваным Сунь Шэн’у інфармацыйным блоку пра Я. Купалу ў часопісе “Івянь”: “Паэзія Янкі Купалы – гэта не толькі прыгожыя творы высокай мастацкай вартасці, але і гісторыя жыцця беларускага народа, дзе зафіксаваны яго характар і звычаі, думы і надзеі, барацьба і перамогі. Упершыню прачытаўшы зборнік Янкі Купалы, я быў уражаны не толькі запамінальнымі радкамі паэта, але яшчэ і тым, што я нібы ўбачыў жывую Беларусь з яе раўнінамі і ўзгоркамі, яе лугамі і лясамі, яе рэкамі і азёрамі. Я атрымаў глыбокае разуменне пра жыццё працавітага і гераічнага беларускага народа. Усёй душой палюбіў Беларусь, хоць ніколі раней там не быў. З таго часу, калі я думаю пра Беларусь, я не магу не думаць пра Янку Купалу, і гэтак жа, калі я чытаю вершы Янкі Купалы, я быццам бачу ўсю Беларусь, яе цяжкае мінулае і шчаслівае сёння” [6, с. 148].

Працяг знаёмства з купалаўскай спадчынай – выданне ў 1958 г. паэмы “**Над ракой Арэ-**

* Аўтар нагатак памыліўся, бо раман датуецца 1931 г. Аднак ёсць аднайменная п’еса паводле рамана, напісаная і пастаўленая ў БДТ-1 у 1932 г.

сай”. Твор выйшаў асобнай кнігай у выдавецтве “Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ”. Перакладчыкам выступіў тады яшчэ зусім малады выпускнік Пекінскага ўніверсітэта *Ду Чэн’нань* (нар. у 1934 г.). У кнізе змешчана прадмова за подпісам “Рэдактарскі аддзел выдавецтва Жэньмінь вэньсюэ”. Мы памятаем, што ў гэтыя гады ў выдавецтве ўжо працаваў Сунь Шэн’у, перастваральнік купалаўскага зборніка “Жалейка”. У пачатку прадмовы аўтары пішуць: “Перакладаючы любы матэрыял па гісторыі савецкай літаратуры, у раздзеле пра развіццё беларускай літаратуры вы абавязкова сустрэнеце простае і прыязнае імя Янкі Купалы. Ён з’яўляецца прадстаўніком дзвюх паэтычных эпох Беларусі – да і пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Янка Купала, як яркая зорка, асвятляе мінулае і будучыню Беларусі” [7]. Потым аўтары даюць слова “адданаму” перакладчыку Янкі Купалы Міхаілу Ісакоўскаму.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Чэнь Цзяньхуа.** Пра кітайска-савецкія літаратурныя стасункі ў пачатку 50-х гг. / Чэнь Цзяньхуа // Вайго вэньсюэ яньцзю. – 1995. – № 4 – С. 40–45 (на кітайскай мове).
2. **Советская делегация на торжественной церемонии провозглашения Китайской Народной Республики** [Электронный ресурс] // Жэньмінь жибао. – Режим доступа: <http://russian.people.com.cn/31521/6656239.html>. – Дата доступа: 08.05.2022.
3. **Памёр вядомы выдавец Сунь Шэн’у, які дапамагаў чытачам адсейваць “дрэнную” літаратуру** [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: http://culture.ifeng.com/a/20140611/40687559_0.shtml. – Дата доступа: 15.12.2022 (на кітайскай мове).
4. **Лі Мінбінь.** Нататкі пра культурны абмен паміж Кітаем і Расіяй, Савецкім Саюзам / Лі Мінбінь. – Шанхай: Шанхай жэньмінь чубаньшэ, 1998. – 385 с. (на кітайскай мове).
5. **“Івянь” у трыццатыя гады** [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: <http://www.whb.cn/zhuzhan/kandian/20160610/59683.html>. – Дата доступа: 15.12.2022 (на кітайскай мове).
6. **Івянь.** – 1957. – № 11–12. – 420 с. (на кітайскай мове).
7. **Купала, Я.** Над ракой Арэсай / Я. Купала. – Пекін: Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ. – 1958. – 66 с. (на кітайскай мове).

Зоркі сусветнай літаратуры

Таццяна КАМАРОЎСКАЯ,
доктар філалагічных навук

ТВОРЧАСЦЬ ФЭДАРА ДАСТАЕЎСКАГА І ЛІТАРАТУРА ЗЛУЧАННЫХ ШТАТАЎ АМЕРЫКІ

УДК 801.73

У артыкуле даецца характарыстыка трох перыядаў максімальнай папулярнасці Дастаеўскага ў ЗША. У першы перыяд (з 1881 да 1920-х гг.) фарміравалася яго рэпутацыя псіхолога, прарока, складваўся міф пра яго як выразніка рускай душы. Пад уплывам творчасці Дастаеўскага напісана “Амерыканская трагедыя” Т. Драйзера. У другі перыяд, 1940–1960-я гг., адухоўленасць твораў Дастаеўскага супрацьпастаўлялася ўплывам канфармізму і спажывецтва, што панавалі ў той час у амерыканскім грамадстве. Новаму працытанню твораў Дастаеўскага спрыялі ідэі экзістэнцыялізму і папулярнасць у ЗША рамана “Падлетак”. Уплыў Дастаеўскага заўважаем у творчасці Дж. Д. Сэлінджэра (“Лавец у жыцце”), У. Караткевіча (“Каласы пад сярпом тваім”), К. Мак-Калерс, С. Плат, У. Фолкнера. Трэці перыяд рэцэпцыі Дастаеўскага ў ЗША – цяперашні час. Увагу амерыканскіх пісьменнікаў прыцягваюць такія рысы творчасці, як фантастычны рэалізм, прыёмы гратэску, змяшэнне трагічнага і камічнага, тэма двайніцтва.

Ключавыя словы: *руская літаратура, амерыканская літаратура, рэцэпцыя, духоўнасць, гістарычны раман, падлетак, экзістэнцыялізм.*

The article gives a description of the three periods of the peaks of Dostoevski's popularity in the United States. In the first period (from 1881 to the 1920s), his reputation as a psychologist, a prophet was formed, a myth was formed about him as an exponent of the Russian soul. An American Tragedy by Dreiser was certainly written under the influence of Dostoevski's work. In the second period, 1940–1960s, the spirituality of Dostoevski's works was opposed to the spirit of conformism and consumption that was taking hold in American society at that time. The ideas of existentialism, as well as the popularity of the novel about a teenager in the United States, contributed to a new reading of Dostoevski's works. Similar features of the image of the hero in Dostoevski and Salinger (“The Catcher in the Rye”), and also U. Karatkevich (“Ears under your sickle”), K. McCullers, S. Platt, Faulkner are distinguished. The third period of Dostoevsky's reception in the USA is the present. The attention of American writers is attracted by such features of Dostoevsky's work as his fantastic realism, the use of grotesque techniques, the mixture of the tragic and the comic, the theme of duality.

Творчасць Фэдара Дастаеўскага належыць сусветнай культуры гэтаксама, як і рускай, яна даўно перасягнула межы нацыянальных і часавых. На працягу ўсяго ХХ ст. ён успрымаўся як сучаснік, яго духоўная прысутнасць у сусветнай культуры і літаратуры зрабілася бяспрэчным фактам. Дастаеўскі моцна паўплываў на амеры-

канскую літаратуру. Праблема складанасці і супярэчлівасці чалавечай душы, праблема дуалізму, якая распрацоўвалася нямецкім рамантызмам (Шаміса), робяцца асноўнымі ў творчасці рускага пісьменніка і потым у літаратуры ХХ ст. У Беларусі гэты факт прааналізаваны ў нашых працах “Фолкнер і Расія” [1], “Исторический ро-

ман США XX века” [2], “Революционная сага Говарда Фаста: романы о революции” [3]. Ф. Дастаеўскі прапанаваў амерыканскай літаратуры кола пытаньняў, якія занялі ў ёй цэнтральнае месца.

Мэта нашага артыкула – даць характарыстыку асноўным формам уплыву ідэй і творчасці Ф. Дастаеўскага на амерыканскіх пісьменнікаў, у тым ліку – аўтараў амерыканскага (Н. Готарн), а таксама беларускага (У. Караткевіч) гістарычнага рамана ў жанры *romance*.

Найважнейшым у творах Ф. Дастаеўскага было вылучэнне і акцэнтаванне духоўных праблем. Перш за ўсё пытанні духоўнага жыцця прыцягнулі ўвагу амерыканцаў да творчасці рускага пісьменніка.

Для амерыканскай літаратуры вялікае значэнне мела далучэнне да маральна-этычнага пафасу рускай літаратуры. Героі Ф. Дастаеўскага, іх шуканні былі блізкімі самапачуванню амерыканцаў як канца XIX ст., так і сярэдзіны XX ст. Грамадства, у якое трапляў герой Ф. Дастаеўскага, было няўстойлівым, канфліктным, і бунтарства героя Ф. Дастаеўскага становілася рэакцыяй на такое становішча. Часта гэта быў герой-падлетак, які спрабаваў, нібы Гамлет, разабрацца ў глабальных праблемах быцця.

Папулярнасць Ф. Дастаеўскага ў Злучаных Штатах Амерыкі мела свае вяршыні: гады 1881–1912 (з пачатку творчасці пісьменніка), 1920-я гг. – у сувязі з пікам папулярнасці тэорыі З. Фрэйда ў ЗША, з працягам у 1940–1960-я гг. I, вядома, у цяперашні час.

У першы перыяд рэцэпцыі творчасці Ф. Дастаеўскага ў ЗША складваецца яго рэпутацыя псіхолога, прарака (пад уплывам падзей рускай рэвалюцыі), фарміруецца міф пра яго як выразніка рускай душы.

Другі перыяд адметны яго папулярнасцю як пісьменніка глыбінна-псіхалагічнай арыентацыі. Цікавасць заходняй літаратуры XX ст. да псіхопаталогіі стымулявалася, без сумневу, тэорыямі Фрэйда, але не ў меншай ступені і мастацкай практыкай Ф. Дастаеўскага. Фрэйд адкрыў падсвядомае, але сам прызнаваўся, што адкрыў не ён, а вялікія пісьменнікі Ф. Дастаеўскі і Шэкспір. Тэадор Драйзер гаварыў пра цікавасць да Фёдара Дастаеўскага, і “Амерыканская трагедыя” напісана пад уплывам “Злачынства і пакарання”. Творчасць рускага празаіка паўплывала на буйных пісьменнікаў літаратуры ЗША I паловы XX ст. Ш. Андэрсана, Ф. С. Фіцджэральда, Э. Хемінгуэй, Д. Стэйнбека, Т. Вулфа, Ю. О’Ніла.

1940–1960-я гады пазначыліся новым усплёскам вострай зацікаўленасці творах Ф. Дастаеўскага. Свет пасляваенны, свет пасля Халакосту быў светам, які страціў Бога. Пытанні богашукальніцтва, веры, сэнсу жыцця былі важнымі для

інтэлектуальнага і духоўнага жыцця ЗША. Духоўнасць твораў Ф. Дастаеўскага супрацьпастаўлялася духу канфармізму і спажывання, які замацоўваўся ў амерыканскім грамадстве ў гэты час. Другая прычына, спрыяльная новаму прачытання твораў Ф. Дастаеўскага, – гэта папулярнасць філасофіі экзістэнцыялізму і пранікненне яе ў амерыканскую літаратуру (а ідэй Ф. Дастаеўскага даволі блізкія С. К’еркегору і Ж. П. Сартру, бацькам экзістэнцыялісцкай філасофіі).

Яшчэ адна прычына – на першы план у літаратуры ЗША выходзіць раман пра падлетка. Нельга не ўбачыць падобныя рысы абмалёўкі героя ў Фёдара Дастаеўскага і Джэрома Дэвіда Сэлінджэра ў культавай кнізе апошняга “Лавец у жыцце”.

І Ф. Дастаеўскі, і Дж. Сэлінджэр – мастакі-псіхологі. Дж. Сэлінджэр услед за Ф. Дастаеўскім малюе героя, грунтуючыся на разуменні чалавечай душы як арэны змагання добра і зла; яго цікавіць ірацыянальнае ў псіхіцы. Таму прыныцы мастацкага адлюстравання ў многім падобныя ў абодвух пісьменнікаў. Дж. Сэлінджэр у цэнтральным персанажы спалучае рысы героя, антыгероя, блазна. Блізкія і рэлігійна-маральныя аспекты ў творчасці пісьменнікаў. Дж. Сэлінджэр успрыняў ідэю выратавання ад хлусні і бездухоўнасці сучаснай цывілізацыі любоўю і красой. У пазнейшай творчасці ён сцвярджае неабходнасць паяднання людзей, пабудовы жыцця на прыныцова іншых асновах (апавесць “Фрэні і Зуі”). К. МакКалерс, С. Плат, пішучы пра падлеткаў, безумоўна, былі пад уплывам Ф. Дастаеўскага; К. МакКалерс напрост прызнавала гэты ўплыў.

Падобныя праблемы духоўнага плана характэрныя для амерыканскага гістарычнага рамана, а таксама гістарычнай прозы беларуса Уладзіміра Караткевіча [4]. Натаніель Готарн, пурытанскае сумленне Амерыкі, падкрэсліваў важнасць маралі ў прозе. «*Romance*, рамантычны раман Н. Готарна – гэта вызначэнне не творчага метаду, але жанравай формы падобнага рамана, які, у адрозненне ад *novel*, рамана ў цэлым, характарызуецца камернасцю, засяроджанасцю на псіхалагічным жыцці герояў, глыбокай прапрацоўкай іх унутранага свету, што адлюстроўвае свет сацыяльны; увагай да мастацкай формы твора. Існуючы поруч з традыцыйным раманам, *romance* атрымаў вялікае развіццё ў літаратуры ЗША і, у прыватнасці, у гістарычным рамане Амерыкі. Гэтую ж жанравую форму знаходзім і ў беларускім гістарычным рамане. Раман У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” – не што іншае, як *romance*... Гэта тыповы раман выхавання, і гістарычная рэальнасць узаўляецца ў рамане праз успрыманне яе сталаючым Алесем Загорскім... Спее незадаволенасць беларускага і польскага дваранства; выпяванне ідэалогіі паўстання паказана ў рамане

ВЫСОКАЯ ПЛАНКА ТРАДЫЦЫЙ

Нацыянальная бібліятэка Беларусі віншуе часопіс “Роднае слова” з 35-годдзем з часу выхаду першага нумара. Захоўваючы гісторыю і традыцыі, часопіс трымае высокую планку і сёння: “Роднае слова” па-ранейшаму вылучаецца

выдатнай якасцю артыкулаў і з’яўляецца аўтарытэтным навукова-метадычным выданнем. Часопіс робіць значны ўнёсак у прафесійную дзейнасць педагогаў і дапамагае выкладаць літаратуру і мову ў арганічнай сувязі з нацыянальнай культурай.

Прыемна адзначыць, што часопіс “Роднае слова” і Нацыянальную бібліятэку Беларусі аб’ядноўвае шматгадовае супрацоўніцтва, якое было і застаецца ўзаемавыгадным і перспектыўным.

Часопіс “Роднае слова” кожны год ажыццяўляе новыя цікавыя праекты, сярод якіх – сумесная ініцыятыва, рэалізаваная да 100-годдзя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў 2022 г. У праекце “І мудрасці, і ведаў храм” на працягу года на старонках кожнага нумара часопіса публікаваліся артыкулы літаратуразнаўцаў, навукоўцаў і спецыялістаў Нацыянальнай бібліятэкі, у якіх раскрывалася роля і месца найстарэйшага кнігасховішча ў гісторыі нацыянальнай культуры.

Чытачы бібліятэкі ўдзячны за тое, што побач з вашым выданнем могуць вучыцца любові да роднага слова, развіваць эстэтычны густ, фарміраваць грамадскую свядомасць.

Нацыянальная бібліятэка Беларусі жадае часопісу захоўваць і развіваць найлепшыя традыцыі выдання, эфектыўна рэалізоўваць творчы патэнцыял, а таксама – далейшага паспяховага росквіту!

Аксана КНІЖНІКАВА,
генеральны дырэктар
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

праз рэканструкцыю і тонкі псіхалагічны аналіз свядомасці героя, складанай асобы будучага князя Загорскага, сістэмы яго поглядаў. Раман інтравертны, рамантычны па духу апаведу. Аўтар і абрывае яго ў той момант, калі вымагалася б перайсці да найпроставага апісання гістарычных падзей 1863 г.» [4]. Такім чынам, характэрныя для *romance* рысы ў прозе У. Караткевіча (малюнкі блізкасці арыстакратаў з сялянамі, сюжэтная лінія “ініцыяцыі” юнака на фоне маштабных гістарычных падзей) пацвярджаюць улучанасць беларускага гістарычнага рамана ў разгалінаваную традыцыю сусветнай рамантычнай прозы з высокай культурай псіхалагічнага аналізу.

Фёдар Дастаеўскі магутна паўплываў і на літаратуру бітнікаў, і на літаратуру амерыканскага Поўдня. У бібліятэцы Уільяма Фолкнера, прызнаванага лідара паўднёвай школы амерыканскага рамана, сярод яго любімых кніг на паліцах стаялі тамы Л. Талстога, І. Тургенева, Ф. Дастаеўскага і А. Чэхова [1, с. 337]. Сам У. Фолкнер неаднаразова прызнаваў уплыў, зроблены на яго Ф. Дастаеўскім; гаварыў, што перачытвае “Братоў Кармазавых” кожны год. Больш за ўсё ў творчасці рускага празаіка У. Фолкнер цаніў яго здольнасць маляваць падсвядомыя супярэчлівыя чалавечыя пачуцці. Імкненне прааналізаваць глыбіні чалавечай псіхікі, патлумачыць яе складанасць і яе парадоксы дазваляюць убачыць у У. Фолкнеру вучня Ф. Дастаеўскага. Як і Ф. Дастаеўскі, У. Фолкнер вывучаў крызіс асобы ў грамадстве, якое таксама перажывала крызіс.

Уільям Фолкнер цікавіцца сям’ёй як асновай грамадства, і, як і Ф. Дастаеўскі, ён малюе сям’ю ў працэсах дэзынтэграцыі і распаду. Як і Ф. Дастаеўскі, ён бачыць сваю задачу не толькі ў паказе гэтага распаду, але і ў выяўленні яго прычын. І хоць сем’і, намалёваныя У. Фолкнерам і Ф. Дастаеўскім, адрозніваюцца ў сацыяльным, гістарычным і нацыянальным аспектах, у іх ёсць адна важная агульная рыса – разрыў сямейных адносін і парушэнне традыцый. Абодва аўтары паказвалі сем’і, што належалі да розных сацыяльных асяродкаў у грамадстве.

Унутранае жыццё герояў У. Фолкнера пазначана тым жа скрайнім напружаннем, той жа інтэнсіўнасцю ўнутраных перажыванняў, якія ўласцівы героям Ф. Дастаеўскага. У. Фолкнер узяў у спадчыну ад Ф. Дастаеўскага прынцып адноснай незалежнасці героя, пры якім свядомасць аўтара не дамінуе над свядомасцю героя, але аўтар стварае незалежную свядомасць, гэтакую ж складаную і цэласную, як і яго ўласная. Прыкладам падобнай незалежнай свядомасці з’яўляецца Лінда Сноўпс, гераіня рамана “Асабняк” У. Фолкнера. Аўтар не падзяляе яе ідэалагічныя прынцыпы, але дазваляе ёй быць на старонках яго рамана.

У. Фолкнер верны перакананню, што ўсе шляхі добрыя дзеля пошуку ісціны, і, як і Ф. Дастаеўскі, дае кожнай магчымасці права на роўнае існаванне і мастацкую рэалізацыю ў сваёй кнізе.

Уільям Фолкнер быў адным з першых, хто ўжыў унутраны маналог і плынь свядомасці ў творчасці. У выкарыстанні гэтых прыёмаў У. Фолкнер з'яўляецца вучнем Ф. Дастаеўскага, а не Дж. Джойса. Выкарыстанне амерыканскім пісьменнікам такіх прыёмаў, як і ў Ф. Дастаеўскага, скіраванае на спазнанне свету, у першую чаргу – унутранага свету чалавека. Некаторыя сцэны ў раманах У. Фолкнера наўпрост адсылаюць нас да раманаў рускага празаіка. Сустрэча Флема і Сатаны ў пекле ў “Вёсачцы” відавочна суадносіцца з адпаведнай сцэнай у “Братах Кармазавых”, дзе Іван размаўляе з Д'яблам. Аналагічна, гутарка старога генерала з капралам у “Прыпавесці” нагадвае сцэну з Вялікім Інквізітарам у тым жа рамана Ф. Дастаеўскага.

Важна адзначыць, што ні адзін з гэтых двух аўтараў не аддаваў перавагі якой-небудзь ідэалогіі, жорсткай сістэме палітычных поглядаў; абодвум было чужое артадаксальнае мысленне. Абодва разумелі складанасць жыцця, і гэтае разуменне адлюстроўваецца ў іх малюнках супярэчнасцей жыцця і адсутнасці завершанай нязменнай сістэмы поглядаў. Абодва прызнавалі шмат варыянтаў ісціны. У. Фолкнер, ва ўсякім разе часткова, прызнаваў тую частку паўднёвага міфа, якая сцвярджала існаванне адзінай цэласнай супольнасці, што была на даваенным Поўдні, дзе белыя і чорныя жылі адзінай сям'ёю. І тут ізноў мы бачым блізкасць У. Фолкнера з Ф. Дастаеўскім, які сцвярджаў наяўнасць ду-

хоўнай блізкасці паміж рускай арыстакратыяй і простымі людзьмі; сцвярджаў веру, што стрымлівала яго ад прымання рэвалюцыі як вырашэння сацыяльных і маральных праблем.

Такім чынам, рэцэпцыя ідэй і творчасці Фёдора Ф. Дастаеўскага ў ЗША звязаная з пастаянным духоўным пошукам рускага пісьменніка. Увагу амерыканскіх аўтараў прыцягваюць такія рысы творчасці Ф. Дастаеўскага, як яго фантастычны рэалізм, выкарыстанне прыёмаў гратэску, змяшэнне трагічнага і камічнага, тэма двайніцтва. У гэтым жа шэрагу – дыялагізм, поліфанія галасоў персанажаў у прозе Ф. Дастаеўскага. З усіх вялікіх майстроў XIX ст. Ф. Дастаеўскі быў першым, хто ўзнаўляў унутраны свет герояў праз дэталізаванае фіксаванне ўсіх адценняў іх пачуццяў і думак, якія хутка змяняюцца. Ідэя Фёдора Дастаеўскага пра выратаванне ад ілжывасці і бездухоўнасці сучаснай цывілізацыі любоўю і красой заўсёды была сугучнай эстэтычнай думцы ЗША.

Спіс літаратуры

1. **Kamarkovskaya, T.** Faulkner and Russia / T. Kamarkovskaya // A William Faulkner Encyclopedia. – Westport, Connecticut, 1999. – P. 337–340.
2. **Комаровская, Т. Е.** Исторический роман США XX века: монография / Т. Е. Комаровская. – Минск : БГПУ, 2019. – 238 с.
3. **Комаровская, Т. Е.** Революционная сага Говарда Фаста: романы о революции / Т. Е. Комаровская // Революции и революционный дискурс в США. – М., 2019. – С. 88–101.
4. **Камароўская, Т.** Падабенства жанравых форм амерыканскага і беларускага гістарычнага рамана XX ст. / Т. Камароўская // Estetyczne modele literatury rosyjskiej. Estetyka i światopogląd / pod red. W. Biegluk-Leś, E. Pańkowskiej, A. Baczewskiej-Murdek. – Białystok : Wyd-wo PRYMAT, 2018. – С. 119–129.

Аўтары “Роднага слова” не раз звярталі ўвагу на перазовы беларускай і рускай літаратур. У галоўных бібліятэках краіны і часткова ў электронным архіве рэдакцыі вы знойдзеце артыкулы: “Топас дарогі як увасабленне эвалюцыі або дэградацыі асобы ў прозе Віктара Казько і **Віктара Астаф’ева**” (2011, № 10) А. Крыклівец; “Спадкаемца **Бальмонта** і **Маршака**: Міхась Дуброўскі – перакладчык” (2007, № 10) І. Гаравой; “Янка Купала і **Валерый Брусаў** у Вільні” (2012, № 6) С. Гарачава; “**Валерый Брусаў** і беларуская літаратура: гісторыя творчых сувязяў” (2014, № 1), “Пераклады вершаў **Валерыя Брусава** на беларускую мову” (2014, № 4, 7), “Паэзія **Валерыя Брусава** ў беларускіх перакладах” (2021, № 9) Веры Жыбуль; “Іспанская літаратура ў асэнсаванні **Фадзея Булар’яна**” (2021, № 6) А. Вальчук; “Беларускі кантэкст спадчыны **Івана Буніна**: Успрыманне і інтэрпрэтацыя” (2019, № 4) І. Лапцёнак; «Шмат той край зазнаў...»: Рамантычныя дамінанты прозы **Мікалая Гоголя** і Яна Баршчэўскага” (2004, № 4), “Слава і дзіва падання старога ў творах Яна Баршчэўскага і **Мікалая Гоголя**: Параўнальны аналіз на ўроках літаратуры. VIII клас” (2004, № 10) І. Чарнейкі; «**Мікалай Дабралюбаў** і Максім Багдановіч: Тыпалогія ўспрымання і нацыянальнай міфатворчасці» (2015, № 3) М. Труса; “Творчасць **Васіля Быкава** і **Жана Поля Сартра** праз прызму традыцыі **Дастаеўскага**: філасофска-эстэтычны перасячэнні” (2000, № 1, 2) Е. Лявонавай; “Духоўна-маральная парадыгма творчасці **Фёдора Дастаеўскага** і **Максіма Гарэцкага**” (2022, № 6) А. Ярмоленкі; «Народная і літаратурная балада: перамясцэнне традыцыі і наватарства: На прыкладзе “**Варожбы**” **Алеса Гаруна** і “**Святланы**” **Васілія Жукоўскага**» (2010, № 3) В. Лідзянковай; “Мастацкае цэлае падборкі перакладаў: **Восіп Мандэльштам** у перакладзе Рыгора Барадзіна” (2017, № 10) У. Верынай; “Санет 130 Уільяма Шэкспіра: Лінгвістычны аналіз перакладаў Уладзіміра Дубоўкі і **Самуіла Маршака**” (2014, № 5) І. Хорсун; “Творчасць **Эрха Марыі Рэмарка** ў мастацкай свядомасці **Васіля Быкава** і **Віктара Някрасава**” (2014, № 6) Е. Лявонавай; “Багдановічы і **Пешкавы** – штырхі да сямейнага партрэта: Па матэрыялах фондаў Літаратурнага музея **Максіма Багдановіча**” (2016, № 12) І. Мышкавец; “Багдановічаў **Пушкін**” (1994, № 6) А. Бараховіч; “**Аляксандр Пушкін** у апавяданні **Максіма Багдановіча**” (1994, № 6) А. Майсейчыка; «Спасціжэнне злыбіннага сэнсу: “**Паязджане**” **Янкі Купалы** і “**Бесы**” **Аляксандра Пушкіна**» (2003, № 6) Н. Капішай; “Адраджэнцы, збіральнікі народнай песні **Ян Чачот** і **Аляксандр Пушкін**” (2008, № 9) Н. Русаковіч; «“**Я помню міг той незабывны...**”: Творы **Аляксандра Пушкіна** ў перакладчыкай спадчыне **Юльіана Дрэзіна**” (2019, № 6) **Віктара Жыбуля**; «“**Халстэмер**” **Льва Талстога**: Пастановачныя варыяцыі на беларускай сцэне” (2018, № 3) Н. Мельнікавай; «“**Вялікі стары**”: **Янка Купала** ў апавяданні **Аляксандра Твардоўскага**” (2022, № 7), “Субраты на пярэ: **Якуб Колас** і **Аляксандр Твардоўскі**” (2022, № 11) С. Шапрана; «Нацыянальная паэтычная традыцыя і авангард у перакладах кнігі “**З Вяліміра Хлебнікава**” **Алеса Разанава**” (2017, № 6) У. Верынай; «“**Чэхава**” у абавязаны вельмі многім...”: **Янка Брыль** пра жыццё і творчасць **Антоніа Чэхава**” (1997, № 10) Л. Скібіцкай; «Творчыя пошукі **Максіма Гарэцкага** на шляху фарміравання беларускай літаратуры: Апазданні “**Красава**” **Яўзена Чырвыка**: Жыццёвы перакрываўні беларускай і рускай інтэлігенцыі” (2012, № 4) М. Труса; “**Ясеніныя** традыцыі ў творчасці **Язэпа Пушчы**” (2002, № 4) Н. Заяц; “**Тодар Кляиторны** і **Сяргей Ясенін** як прадстаўнікі экзістэнцыялізму: На прыкладзе пазэм “**Калі асыдае муць**” і “**Чорны чалавек**”» (2007, № 4) В. Дзямко; “**Адетнасць працэсу асваення літаратурнай спадчыны** **Сяргея Ясеніна** ў беларускіх перакладах” (2019, № 10) І. Лапцёнак.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

3 гісторыі мовы

Сяргей ЗАПРУДСКІ,
кандыдат філалагічных навук

“НЕКАНАНІЧНАЯ” БЕЛАРУСКАЯ МОВА ДА СТАГОДДЗЯ З ЧАСУ ВЫХАДУ ПЕРШАГА НУМАРА ЧАСОПІСА “ПОЛЫМЯ”

УДК 811.161.3'271+070.41

У артыкуле аналізуецца моўны узус часопіса “Полымя” 1920-х гг. Робіцца выснова пра яго істотнае адрозненне ад сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Беларускае літаратурнае ўжыванне 1920-х гг. мела ўласціваю свайму часу спецыфіку, яно не павінна ацэньвацца адзіна праз прызму сучасных ведаў нарматыўнай беларускай мовы.

Ключавыя словы: *беларуская літаратурная мова, моўны узус, часопіс “Полымя”, 1920-я гг.*

The article deals with language usage in “The Polymia Journal” in the 1920s. We came to the conclusion that the usage is strictly different from the modern literary language. The Belarusian literary usage in the 1920s had its peculiarities and it should not be evaluated only from the angle of the present-day knowledge of standard Belarusian.

Ніхто з хоць крыху адукаваных людзей не дазволіць сказаць пра сябе, што ён ці яна не ведае беларускай мовы стагадовай даўнасці. Падумаеш, скажа кожны, ці ж я не магу цытаваць на памяць шматлікія радкі “Новай зямлі”? Ці мне нешта незразумела ў мове п’есы “Тутэйшыя” Янкі Купалы, напісанай у 1922 г.? Хіба паэма “Адплата пану” Змітрака Бядулі складае нейкую цяжкасць пры чытанні і ўспрыманні?

Тым не менш, пры ўсёй любові да нашай літаратурнай спадчыны, мы павінны прызнаць, што нават у класічных творах беларускай літаратуры – яны падрабязна вывучаюцца ў школе – ёсць словы, якія нам не вельмі добра знаёмыя ці нават дрэнна зразумелыя.

Вось, прыкладам, піша Якуб Колас у першай аповесці трылогіі “На ростанях”: *Яшчэ не бачаныя краявіды Пінскага Палесся... вынікалі перад Лабановічам, захаплялі сваімі чарамі, неасяжнімі прасторамі зямлі і роўняддзю паземаў...*; – *І ўсе вы такія гэрады, тыраны!* – з нейкаю нянавісцю прамовіла яна; *А несвядомыя настаўнікі ў школах таксама забіваюць у вучнях усё тое, што не ўкладаецца ў асадкі падручнікаў або выходзіць за межы знаўства саміх педагогаў.* А вось радкі з “Новай зямлі”: *Направа сцежачка сляпяя / Вядзе балотцам на ачосы; Муштарда, хрэн – адно дзяржыся, / У рот паложыш – сцеражыся!*

Паземы, гэрады, асадкі, ачосы, муштарда – словы незнаёмыя. Ці кожны сучаснік, убачыўшы іх без кантэксту, скажа, што значыць лексема *пазем*, апазнае ў *гэрадзе* слова *ірад*? Ці кожны здагадаецца, што такое *асадкі падручнікаў*? *Асадкі* ў гэтым ужыванні Коласа значыць ‘вкладкі’, *на ачосы* – ‘нацянькі’, *муштарда* – ‘гарчыца’. Выка-

рыстанне звычайнага ў 1920-я гг. слова *кніжніца* для людзей ХХІ ст. выглядае настолькі незвычайным, што часам нават спецыялісты не зусім дакладна вызначаюць яго семантыку. Так, напрыклад, у “Тлумачальным слоўніку адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа” Г. Арашонкавай і Н. Чабатар яго значэнне акрэслена як ‘паліца ў кніжнай шафе’ [1, с. 118]. Але, калі кіравацца шматлікімі іншымі прыкладамі ўжывання слова *кніжніца* ў маўленні 1920-х гг. і слоўніках таго часу, яго семантыку трэба было б тлумачыць хутчэй як ‘кніжная шафа’. Лексема *кніжніца* прыведзена ў названым слоўніку *адметнай* лексікі, але, праўдападобна, у 1920-я гг. яно такім не было. Час, дакладней, спецыфіка развіцця беларускай мовы на працягу часу зрабілі слова адметным. Гэтая ж спецыфіка зрабіла незвычайнымі і адметнымі ў Коласа словы *аканчальна* ‘канчаткова’, *асадка* ‘вкладка’ і ‘рамка’, *бачлівы* ‘ўважлівы’ (пра погляд), *вачавідкі* ‘відавочны’, *грамадзянскі* ‘грамадскі’, *грамадзянства* ‘грамадскасць’, *жыхарства* ‘насельніцтва’, *залажэнне* ‘перадумова’, *здане* ‘меркаванне’, *навадыр* ‘правадыр’, *скупавіца* ‘гуртавацца’ і шматлікія іншыя. Цяпер так ніхто ці амаль ніхто не піша і не гаворыць. У пэўных выпадках пра людзей, якія сёння гавораць ці пішуць так, “як у 1920-я гг. пісаў Колас” (*асабісты* ў значэнні ‘асаблівы’, *грамадзянскі* ў значэнні ‘грамадскі’), сёння мы нават можам сказаць, што яны дрэнна ведаюць беларускую мову. Пра ўжыванне ў 1920-я гг. прыметнікаў з коранем *асоб-* (*асабісты*, *асабовы*, *асаблівы*, *асобны*, *асобы*) можна глядзець спецыяльную працу [2], якая паказвае, што сітуацыя з выкарыстаннем гэтых слоў сто гадоў таму была ў многім не падобнай да сучаснай.

Па меры развіцця мовы, з выхадам з ужывання адных слоў і прыходам іншых, колькасць з’яў, якія могуць лічыцца ў мове “адметнымі”, павялічваецца. Звычайны чалавек добра ведае пераважна словы, якія выкарыстоўваюцца ў яго час, але ранейшыя могуць уяўляць для яго складанасць. Лічыцца, што толькі ў рамках жыцця трох апошніх пакаленняў мы сутыкаемся з мовай, якую ў поўным значэнні гэтага слова можна называць “сучаснай”; гэты перыяд ахоплівае ад 30 да 60 гадоў [3, с. 10]. Чым больш дынамічна развіваецца мова, тым хутчэй адбываецца старэнне яе яшчэ нядаўна зусім сучасных моўных сродкаў. Мова, якая выходзіць за рамкі трох пакаленняў, непазбежна будзе пазбаўлена некаторых прыкмет сучаснай мовы і, адпаведна, будзе мець некаторыя прыкметы мовы “несучаснай”.

Стагадовы перыяд у развіцці мовы – гэта намнога больш, чым тры пакаленні. Значыць, у беларускай мове стагадовай даўнасці ёсць нямаля прыкмет несучаснасці.

У снежні 1922 г. часопіс “Польмя” пачынаўся як “штомесячная часопісь літаратуры, палітыкі, эканомікі, культуры й публіцыстыкі”. Пры заснаванні выдання было паабяцана, што ў ім возьмуць удзел “выдатнейшыя беларускія песняры, пісьменнікі й публіцысты”, паведамлялася, што *перадплата* прымалася на кожны асобны *шытак* у канторы часопіса ў Мінску (“*быўшы* Архірэўскі дом”) і ў беларускім бюро *пры Наркамасвецце* РСФСР у Маскве.

На вокладцы першага нумара часопіса “Польмя” ў іншых рэкламных нататках паведамлялася пра “беларускія *кніжкі*, надрукаваныя ў Берліне”, выхад з друку “другой пасля *лемантара*” кнігі да чытання “Роднае слова”, змяшчалася інфармацыя пра газету “Савецкая Беларусь” (“выходзіць *чацверты* год”), аднайменнае *кааперацыйна-выдавецкае* таварыства і яго кнігарню, якая прадавала “*ўсялякія* беларускія кнігі”. Таварыства прымала ў склад *сяброў* у тым ліку дзяржаўныя і *грамадзянскія* ўстановы, а беларускія кнігі можна было купляць не толькі ў кнігарні выдавецтва “Савецкая Беларусь” у Мінску, але і ў кнігарні *укома* ў Барысаве, а таксама ў кнігарні *губоно* горада *Гомаль* [4, с. 2 і 3 вокладкі].

Прыведзеныя цытаты з пяці кароткіх рэкламна-інфармацыйных паведамленняў здольны паказаць: ужытковая беларуская пісьмовая мова стагадовай даўнасці адрознівалася ад сучаснай – настолькі, што часам даводзіцца здагадвацца пра значэнне нейкіх слоў, напрыклад: *перадплата* ‘падпіска’, *уком* ‘павятовы (уездны) камітэт’ або *губоно* ‘губернскі аддзел народнай адукацыі’. Сёння не ўжываюцца словы *часопісь*, *лемантар* і *чацверты*, нельга *грамадскую* ўстанову называць “грамадзянскай”, словы *пясняр*, *кніжка*

і *ўсялякі* неадпаведна выглядаюць у рэкламна-інфармацыйным тэксце. Выкарыстанне дзеепрыметніка *быўшы* не рэкамендуецца, склада-наскарочанае слова *Наркамасветы* мае менавіта такую пачатковую форму, а не *Наркамасвета*, пры гэтым яно не скланяецца. Таксама замест *выдатнейшыя* трэба было б напісаць *самыя выдатныя* ці *найвыдатнейшыя*. Для дзвюх старонак стандартнага рэкламнага тэксту (60 радкоў, каля 120 слоў), напісаных без прэтэнзій на моўную вытанчанасць, не так і мала разыходжанняў з сённяшняй практыкай.

Але чаму рэдакцыя часопіса не напісала “правільна”, не выказалася “як трэба”: *часопіс*, *падпіска*, *паэт*, *былы*, *чацвёрты*, *грамадскі*, *буквар*, *самыя выдатныя*? Чаму, справіўшыся з рускім *наркоматом* *образования* (адпаведнікам яму стала *Наркамасвета*), рэдакцыя не дала рады падобнаму, экзатычнаму ў беларускім тэксце *губоно*?

Таму што ў 1922 г. формы *часопіс*, *падпіска*, *чацвёрты*, *грамадскі* яшчэ не бытавалі як адзіна правільныя, яны ўжываліся як больш ці менш роўныя поруч з формамі *часопісь*, *перадплата*, *чацверты*, *грамадзянскі* ‘грамадскі’ і яшчэ толькі канкурыравалі з імі за права лічыцца адзіна правільнымі ці рэкамендаванымі для ўжывання.

Форма *губоно* была ў моўнай практыцы 1922 г. магчымай таму, што ў той час яшчэ дапускалася перадача па-беларуску нейкіх спецыфічных новых рускіх слоў або прозвішчаў у іх неадаптаванай форме.

Што да лексем *перадплата*, то яе ў рэкламе часопіса “Польмя” замянілі на слова *падпіска* ў 1926 г.

Даволі складанай можна назваць сітуацыю з сучаснымі паронімамі *грамадскі* – *грамадзянскі*. У 1920-я гг. яны яшчэ не былі гэткімі, і слова *грамадзянскі* часта ўжывалася ў значэнні ‘грамадскі’. Такую сітуацыю ў часопісе “Польмя” назіраем у перакладзе артыкула Л. Аксельрод у № 5-6 за 1923 г., дзе маем выкарыстанне прыметніка *грамадзянскі* ў гаворцы пра *з’явы*, *навуку*, *жыццё*, *развіццё*, *сілы*, *заныпад*, *ідэал* (*грамадзянскія з’явы*, *грамадзянскія навуку*, *грамадзянскае жыццё* і г. д.), а таксама ў змешчаных у гэтым жа нумары артыкуле М. Байкова (*грамадзянская сіла*, *грамадзянская група*) і рэцэнзіі Комеля (верагодна, З. Жылуновіча): *грамадзянскае жыццё*, *грамадзянскі аддзел* [5].

Але нельга сказаць, што на старонках часопіса зусім не ўжываўся прыметнік *грамадскі*. У перакладзе таго ж артыкула Л. Аксельрод поруч з выкарыстаннем слова *грамадзянскі* ‘грамадскі’ аднойчы ўжыта і лексема *грамадскі* (*грамадскі чалавек*) [5, с. 105], а ў першым нумары часопіса за 1924 г. (тым самым, дзе на вокладцы ішла гаворка пра *грамадзянскія ўстановы*) у апавяданні “Марк-

“ПАРА РОСКВІТУ МАЛАДОСЦІ, ПАЎНАТЫ СІЛ...”

Паважаныя роднасловаўцы!

Дазвольце павіншаваць вас з яркай датай – 35-годдзем часопіса.

Трыццаць пяць гадоў для чалавека – пара росквіту маладосці, паўнаты сіл, калі за плячыма вучнёўства і сталенне, а наперадзе – прафесійная самарэалізацыя.

Так і з часопісам “Роднае слова”: ён даўно ўвайшоў у пару плённай стваральнай працы на ніве беларускай адукацыі і навукі.

Для настаўнікаў ён стаў крыніцай метадычных ідэй і педагогічнага натхнення, для маладых даследчыкаў – трамплінам, з якога пачынаецца іх творчы палёт, для навукоўцаў – пляцоўкай для прадуктыўнай дыскусіі і абмену думкамі, для метадыстаў – скарбонкай каштоўнага вопыту і школай наватарства.

Ад усяго сэрца зычу рэдакцыі часопіса “Роднае слова” павелічэння тыражоў, якія перасягалі б межы самых смелых чаканняў, багатага аўтарскага пула, які б рэгулярна прырастаў талентамі, плёну ў працы, якая прыносіла б задавальненне і чытачам, і стваральнікам такога патрэбнага нашай краіне выдання.

Са святам вас!

Валянціна ГІНЧУК,

дырэктар Нацыянальнага інстытута адукацыі,
кандыдат педагогічных навук.

сісці аршын” Л. Родзевіча згадваліся *грамадскае будаўніцтва і грамадскія справы* [6, с. 136, 138].

Калі сённяшнія паронімы *грамадскі і грамадзянскі* – гэта два асобныя словы з выразна акрэсленымі (пры гэтым часткова проціпастаўленымі) значэннямі (*грамадскі* – гэта не *грамадзянскі*, а *грамадзянскі* – гэта не *грамадскі*), то ў 1920-я гг. на старонках “Полымя” гэтыя вытворныя лексемы выступалі яшчэ ў значнай ступені як варыянты аднаго і таго ж слова.

Грамадскі і грамадзянскі – гэта не адзіныя паронімы, семантычнае размежаванне якіх у пачатку 1920-х гг. яшчэ не завяршылася.

Так, у артыкуле “Новая беларуская паэма” М. Байкова слова *будоўля* ўжыта ў кантэксце, у якім сёння было б выкарыстана слова *пабудова*: *з боку іх будоўлі – “построения”* (гаворка ідзе пра кампазіцыю твораў) [5, с. 113]. Пра няпэўнасць выкарыстання слова *будоўля* ў значэнні ‘пабудова’ тут сведчыць прыведзенае самім аўтарам рускае слова *построение*, якое дапамагае разумець лексему *будоўля* належным чынам. Слова *будоўля* на старонках часопіса магло ўжывацца і ў значэнні ‘стварэнне новых умоў жыцця’, у якім сёння ўжываецца лексема *будаўніцтва*: *сацыяльная будоўля* [4, с. 57]. Слова *будова* М. Байкоў выкарыстоўвае там, дзе сёння таксама было б слова *будаўніцтва* (*будова новага памяшкання*) [5, с. 117]. У “Полымі” слова *адзіночна* магло нармальна ўжывацца там, дзе сёння было б выкарыстана толькі слова *адзіна, асабіста* – гэта ‘асабліва’, *асабістасць* – гэта ‘асабліvasць’, *гаспадарства* – гэта ‘гаспадарка’ і / або ‘дзяржава’, *грамадзянства* – ‘грамадства’, *канчаток* – ‘заканчэнне’, *паспешны* – ‘паспяховы’, *работнічы* – ‘рабочы’, *тлумачаны* – ‘перакладзены’, *цяжарны* – ‘цяжкі’ і інш.

У гэтым жа артыкуле М. Байкова ў значэнні ‘прыватнасць’ ужыта слова *частковасць* (*на недахват крытыка-літаратурнай мэтоды Карскага, у частковасці, добра паказана с. Ул. Дзяржынскім*) [5, с. 114]. Тут паранімічныя сувязі сягаюць па-за межы беларускай мовы і ўключаюць рускае слова *частность*.

Сучаснаму чытачу будзе крыху нечакана даведацца, што часопіс “Полымя” аж да 1934 г. уключна імянаваў сябе *часопісся*. Між іншым, ужо ў першым нумары за 1924 г. рэцэнзент А. Р-скі ўскосна ставіў ужыванне формы *часопісь* пад сумненне, аспрэчваючы абгрунтаванасць формы *нотанісь* на падставе таго, што, маўляў, для беларускай мовы звычайныя формы – *спіс, надпіс, подпіс, часопіс* [7, с. 204]. Гэтая крытыка слова *нотанісь* з’явілася на старонках выдання, якое імянавала сябе *часопісся*! Уласна, не вельмі зразумела, чаму рэцэнзент лічыў слова *часопіс* звычайным, калі шматлікія іншыя перыядычныя выданні 1920-х – пачатку 1930-х гг. (“Чырвоны сцяг”,

“Малады араты”, “Аршанскі рабкоравец”, “Наш раён”, “Іскры Ілліча”, “Беларусь калгасная”, “Напагатоўе” і інш.) таксама вызначаліся як *часопісі*. У другой палове 1920-х з’явіліся выданні, якія называлі сябе *часопісамі* [напрыклад, “Весткі ЦК КП(б)Б”, “Паляўнічы Беларусі”], але, выглядае, такіх спачатку было няшмат.

Сітуацыю яшчэ больш ускладніла б інфармацыя пра тое, што заснаваны ў 1921 г. часопіс для дзяцей “Зоркі” (рэдактар Змітрок Бядуля) называў сябе *журналам*, Янка Купала і Цішка Гартны поруч са словам *часопісь* карысталіся ў публікацыях таксама словам *журнал*, а Купала ў адным з артыкулаў 1923 г. называў *часопісамі* не толькі звычайныя часопісы, але і... выданні, якія сёння называюцца *газетамі* (напрыклад, газету “Савецкая Беларусь”). Для нас гэта непрывычна... Але ж Янка Купала, сам *часопісец* ‘журналіст’ (яшчэ адно рэдкае слова 1920-х), можам не сумнявацца, ведаў толк у беларускай мове! У 1920-я гг. для наймення перыядычнага выдання ў выглядзе кніжкі ў тагачаснай беларускай літаратурнай мове ўжываліся, такім чынам, словы *часопісь*, *часопіс* і *журнал*. Паэтаў тады называлі словамі *пясняр* і *песнярыста*, *паэт* (*поэт*) і *паэта* (*поэта*), *баечнік*. Такое паралельнае ўжыванне (у суме атрымліваецца сем формаў) дапускаў стан тагачаснай беларускай мовы. Як ён дапускаў і словы тыпу *адмеціць*, *выпаўніць*, *падгатоўка*, *падробны*, *совесць*, *спраўка*, *страница*, *цыфровы* ‘колькасны’ (усе знаходзім у артыкуле Купалы 1923 г.) [8].

Гэтыя і падобныя акалічнасці не абавязкова трэба лічыць “недахопамі” тагачаснай беларускай літаратурнай мовы, як часта робіцца, паколькі няма ніякіх падстаў думаць, што Бядуля, Купала ці Гартны дрэнна ведалі беларускую мову. Так, яны добра ведалі беларускую мову, але гэта была мова іх часу. Натуральна, яны не валодалі той беларускай літаратурнай мовай, якой сёння валодаем мы. Яны не маглі ведаць беларускай мовы ў яе сучасным выглядзе таму, што ў пачатку 1920-х гг. яе проста яшчэ не існавала. Сучасныя ацэнкі ў навуковых працах беларускай літаратурнай мовы стагадовай даўнасці вельмі часта робяцца праз прызму ведаў пра сучасную літаратурную мову, і гэта дае вынікам неадэкватныя інтэрпрэтацыі мовы таго часу.

Несумненна, на мову часопіса “Полымя” ў яго першыя гады ў нейкай меры ўплывалі моўныя ўпадабанні яго першага рэдактара, Цішкі Гартнага, якому часам былі ўласцівы вельмі арыгінальныя густы і які, магчыма, сам правіў некаторыя публікацыі. Уплыў моўных схільнасцей галоўнага рэдактара на моўную практыку часопіса яшчэ трэба даследаваць.

Уважлівы чытач знойдзе ў “Полымі” першых гадоў выдання многа “адхіленняў” і “памылак”,

адступленняў ад сучаснай нормы, але, можам не сумнявацца, на старонках часопіса, які раз за разам пашыраў абсягі беларускай літаратуры і публіцыстыкі, паступова выкоўвалася тая нармалізаваная і багатая беларуская мова, якой мы ведаем яе сёння.

Толькі ў першым, снежаньскім (яшчэ не асабліва тоўстым), нумары часопіса за 1922 г. знойдем шэраг слоў, якія не фіксаваліся на старонках газеты “Наша Ніва” і, магчыма, упершыню былі засведчаны ў беларускай літаратурнай мове. Гэта такія лексемы, як *абачна* ‘канкрэтна’, *агнякветны*, *аздоблены* (*аздаблены*), *апаэтызаваны* (*апаэтызіраваны*), *ачулы* ‘адчувальны’, *ашаламаніўшы* ‘ашаламіўшы’, *блытаніца* ‘блытаніна’, *будаўнічы* ‘стваральны’, *вазніна* ‘вазня’, *відоўца* ‘глядач’, *вокагляд* ‘пункт гледжання, ракурс’, *вытыркаць* ‘вылучацца’, *далучнік* ‘спадарожнік’, *дастаўчы* ‘які звязаны з дастаўкай’, *жахацець* ‘бліскаць’, *забраснеўшы* ‘пакрыты бросняй’, *затаўсцець* ‘зацяжараць’, *зацямярацца* ‘зацямяняцца’, *збяшчэшчыны*, *злыдні* ‘плёткі’, *зыкаваты* ‘зычны’, *ліцвінскі*, *малявідла* ‘карціна’, *напружнасць* ‘напружанне’, *настаўнік* ‘дапаможнік’, *няўсталенасць* ‘неўсталяванасць’, *парушэнне* ‘зрух, катаклізм’, *паўнамоцнік* ‘паўнамоцны прадстаўнік’, *пашабашыць* ‘скончыць’, *прабеглы* ‘беглы’, *празорны* ‘празрысты’, *праменна* (прыслоўе ад слова *прамень*), *працаўнічы* ‘рабочы’, *пякельня* ‘пекла’, *раўнаваартны* ‘раўнацэнны’, *свяцець* ‘светач, свяцільня’, *тлумачны* ‘тлумачальны’, *убёр* ‘ілюстраванне’, *утрапёны* ‘нястрымны ў праяўленні пачуццяў’, *хваравекі* ‘хваравіты’, *ходкасць* ‘ужывальнасць, попыт’, *чарнарыс* ‘кашмар’ і інш. І ў дадзеным выпадку не вельмі істотна, што сярод пералічаных слоў былі індывідуальна-аўтарскія наватворы, якія не засталіся ў беларускай мове. Важна тое, што на старонках выдання актыўна апрабоўваліся спосабы моўнага выказвання, раней засвоенныя іншымі мовамі, фармуляваліся новыя сэнсы, якія раней яшчэ не выказваліся па-беларуску. Гэта адбывалася пры дапамозе вялікай колькасці новых, раней не ўжываных у беларускай мове, слоў, што ў выніку вяло да інтэнсіўнага развіцця мовы.

Дзякуючы прыцягненню на старонкі “Полымя” вялікай колькасці таленавітых аўтараў і добрых знаўцаў беларускай мовы часопіс заняў выдатнае месца сярод перыядычных выданняў, якія спрыялі выпрацоўцы беларускай літаратурнай мовы.

Спіс літаратуры даступны па qr-кодзе.

ШАНУЮЧЫ РОДНАЕ СЛОВА

МІКАЛАЮ ПРЫГОДЗІЧУ – 70

1 студзеня 2023 г. адзначыў юбілей доктар філалагічных навук, прафесар, нязменны загадчык кафедры беларускага мовазнаўства (да 2019 г. – кафедры гісторыі беларускай мовы) Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Мікалай Прыгодзіч.

Прафесійнае жыццё Мікалая Рыгоровіча звязана з Беларускім дзяржаўным універсітэтам, у сценах якога раскрыўся талент выдатнага лінгвіста і даследчыка роднай мовы. Тут яго рост як спецыяліста-філолага быў адзначаны паспяховымі абаронамі кандыдацкай дысертацыі “Складаныя прыметнікі ў старабеларускай мове” (1982) і доктарскай дысертацыі “Словакладанне ў гісторыі беларускай мовы” (2000). Тут ён прайшоў усе асноўныя навуковыя прыступкі – ад аспіранта, выкладчыка да доктара філалагічных навук, прафесара, загадчыка адной з профільных кафедраў філалагічнага факультэта. І на кожнай з гэтых прыступак – часцінка багатага на падзеі і справы жыцця.

У яго навуковай творчасці гарманічна спалучаюцца розныя мовазнаўчыя кірункі: гістарычнае словаўтварэнне, славянская кампаратывістыка, беларуская палеаграфія, гісторыя беларускага мовазнаўства, інавацыйныя працэсы ў лексіка-фразеалагічным складзе сучаснай беларускай мовы, беларуская прафесійная лексіка, пытанні функцыянавання запазычанняў у сістэме беларускай мовы, гісторыя замежнай беларусістыкі і інш. Вынікі такіх навуковых зацікаўленняў надзвычай шырокага дыяпазону рэалі-

заваліся ва ўражальнай колькасці публікацый. Іх у прафесарскай творчай скарбонцы каля 500. Акрамя грунтоўных артыкулаў у айчынных і замежных навуковых часопісах і энцыклапедыях, гэта 32 выданні кніжнага фармату – манаграфіі, слоўнікі, даведнікі, вучэбныя дапаможнікі: “Складаныя прыметнікі ў старабеларускай мове” (1981), “Шчодрасць слова” (1990), “Асобна, разам, праз дэфіс: Слоўнік-даведнік” (1994), “Старабеларускі лексікон: Перакладны падручны слоўнік” (1997, у суаўтарстве), “Гістарычная граматыка беларускай мовы: Зборнік практыкаванняў” (1999, у суаўтарстве), “Словакладанне ў беларускай мове” (2000), “Пішам без памылак: Разам, асобна, праз дэфіс” (2002), “Беларускае мовазнаўства” (2006), “Герман Бідэр як даследчык беларускай мовы” (2007, у суаўтарстве), “Слоўнік сучаснай беларускай мовы” (2009, у суаўтарстве, 2-е выд. 2010); “Беларуская мова ў працах замежных лінгвістаў” (2010, у суаўтарстве), “Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе” (2013, у суаўтарстве), “Энцыклапедычны слоўнік рэлігійнай лексікі беларускай мовы” (2013, у суаўтарстве), “Германізмы ў беларускай мове” (2015, у суаўтарстве), “Беларуская лексікалогія ў даследаваннях і каментарыях” (2018, у суаўтарстве), “Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове” (2021) і інш. Надзвычай важна, што многія з публікацый знаходзяць шырокае выкарыстанне не толькі ў вышэйшых навучальных установах, але і ў сферы школьнай адукацыі, бо менавіта ў школе закладваецца падмурак для навуковай і даследчай працы. Кола навуковых інтарэсаў прафесара Прыгодзіча не звужаецца з цягам часу, бо ён бачыць сённяшнія патрэбы і перспектывы філалагічнай навукі.

Даследчыцкая кваліфікацыя М. Прыгодзіча яскрава выявілася пры кіраўніцтве навуковымі праектамі па лініі Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў і заданнямі Дзяржаўных праграм па гісторыі, беларускай мове і літаратуры. Мікалай Рыгоровіч таленавіты выкладчык і вопытны арганізатар навучальнага працэсу. Ён распрацаваны і паспяхова чытаецца на філалагічным факультэце БДУ ўнікальны курс “Беларуская палеаграфія”. Ён адзін з аўтараў найноўшых агульнаадукацыйных стандартаў, тыпавых праграм па беларускай філалогіі і па вучэбным курсе “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, якія адпавядаюць

усім самым сучасным педагогіка-выхаваўчым патрабаванням.

Працы вучонага добра вядомыя ў замежным славiстычным асяродку. У розныя гады ён быў удзельнікам і кіраўніком міжнародных тэм і праектаў: “Беларуска-польскія моўныя сувязі” (Кракаў, Ягелонскі ўніверсітэт), “Змены ў сучасных славянскіх мовах” (Аполе, 1998), “Германізмы ў славянскіх мовах” (які сёння выконваецца ў Альдэнбургскім універсітэце імя Карла фон Асецкі), а таксама выступаў на шматлікіх айчынных і замежных міжнародных канферэнцыях і сімпозіумах у Беларусі, Расіі, Украіне, Венгрыі, Германіі, Польшчы, Славеніі, Сербіі, у тым ліку на такіх прадстаўнічых навуковых мерапрыемствах, як Міжнародныя з’езды славiстаў (XIII, Любляна, 2003; XV, Мінск, 2013; XVI, Бялград, 2018) і IV–VI Міжнародныя кангрэсы беларусістаў. Велізарнае значэнне для міжнароднага супрацоўніцтва мае ініцыяванае Мікалаем Рыгоравічам выданне серыі “Замежная беларусістыка”, у якой друкуюцца выбраныя працы вядомых даследчыкаў беларускай мовы з Германіі, Аўстрыі, Украіны, Венгрыі, Расіі.

Істотнае месца ў дзейнасці М. Прыгодзіча займае навукова-арганізацыйная, педагогічная і грамадская праца. Праз яго рукі прайшлі дзясяткі кваліфікацыйных філалагічных прац, бо Мікалай Рыгоравіч амаль 10 гадоў быў старшынёй экспертнага савета па мовазнаўстве Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь, а цяпер плённа працуе як намеснік старшыні спецыялізаванага савета па абароне доктарскіх дысертацый пры БДУ і член спецыялізаванага савета па абароне кандыдацкіх дысертацый пры БДПУ імя Максіма Танка, рэгулярна выступае экспертам і навуковым апанентам па кандыдацкіх і доктарскіх дысертацыях. Акрамя таго, ён член камітэта Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, член Беларускага камітэта славiстаў, старшыня арфаграфічнай секцыі Рэспубліканскай тапанімічнай камісіі пры НАН Беларусі, уваходзіць у рэдакцыйныя калегіі аўтарытэтных беларускіх часопісаў філалагічна-гуманітарнага профілю: намеснік галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова”, адказны рэдактар “Часопіса Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія”, член рэдкалегій часопісаў “Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя філалагічная”, “Беларуская мова і літаратура ў школе” і інш.

Прафесар Прыгодзіч шчодро дзеліцца ведамі з маладымі. Ён зрабіў важкі ўнёсак у падрыхтоўку навуковых кадраў і выхаваў цэлую генерацыю высокакваліфікаваных спецыялістаў: падрыхтаваў 9 кандыдатаў філалагічных навук і выступаў навуковым кансультантам 3 доктар-

скіх дысертацый. Яго вучні працуюць у розных дзяржаўных установах Беларусі.

Навуковая і грамадская дзейнасць Мікалая Рыгоравіча не засталася незаўважанай. Ён з’яўляецца заслужаным работнікам БДУ, узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга (1986), нагрудным знакам “Выдатнік адукацыі Рэспублікі Беларусь” (2003), Ганаровай граматай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь (2013), ганаровымі граматамі Вышэйшай атэстацыйнай камісіі, Міністэрства адукацыі, БДУ. У 2021 г. атрымаў Падзяку Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь.

У асобе Мікалая Прыгодзіча кафедра беларускага мовазнаўства мае ўзорнага кіраўніка, які ўдала сумяшчае адміністрацыйную, выкладчыцкую, навукова-даследчую дзейнасць, а таксама выступае як выключна прадуктыўны генератар ідэй у галіне культурна-асветнай і грамадскай работы. Ён глыбокі і аб’ектыўны даследчык-мовазнаўца з высокай навуковай кампетэнцыяй, ацэненай не толькі ў краіне, але і за яе межамі. Абсалютна неаспрэчны яго выкладчыцкі вопыт, адкрытасць для ўсяго новага і ў прафесіі, і ўвогуле ў жыцці, што вельмі важна пры ўзаемадзеянні з моладдзю. Рыса, асабліва неабходная для загадчыка, – наяўнасць кіраўнічага таленту. М. Прыгодзіч валодае гэтым талентам у поўнай меры, умее, не адмаўляючыся ад арганізацыйнай і дысцыплінарнай патрабавальнасці, быць прыкладам неабыякавасці, тактоўнасці і чалавечнасці пры вырашэнні самых праблемных пытанняў. Ён дзейсна спрыяе прафесійнаму і навуковаму росту супрацоўнікаў, што дае прадказальныя вынікі ў плане падрыхтоўкі кадраў вышэйшай кваліфікацыі на кафедры. Ён не забываецца на тых, чые імёны ўпісаны ў нашу кафедральную гісторыю, у прыватнасці кожны год ініцыюе правядзенне імянных канферэнцый і навуковых чытанняў, выданне юбілейных зборнікаў, прысвечаных памяці былых калег. Увогуле, тое, што на кафедры ёсць сапраўдны калектыў і надзвычай спрыяльная карпаратыўная атмасфера – гэта неаспрэчная заслуга Мікалая Рыгоравіча.

Члены кафедры беларускага мовазнаўства БДУ і калегі па філалагічным факультэце звычайна юбіляру моцнага здароўя, цеплыні і клопату блізкіх, творчага натхнення, плёну ў працы, здзяйснення задум на ніве беларускага мовазнаўства, а таксама жадаюць, крыху перафразуючы словы паэта, змогі “гарэць, палаць, свяціць, іскрыцца, ісці наперад, бачыць далячынь, мець сэрца і душу, як светлую крыніцу, каб мову адраджаць, каб мову берагчы...”

Грына ГАПОНЕНКА,
доктар філалагічных навук.

Алесь МАКАРЭВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

УСТАРЭЛЫЯ ПАШТОВЫЯ НАЗВЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў СІНХРАНІ І ДЫЯХРАНІ

УДК 81'373.44:811.161.3'06

У артыкуле характарызуецца лексіка-семантычныя адметнасці ўстарэлых паштовых назваў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, іх рэгістрацыя ў слоўніках. Лексікаграфічныя крыніцы сведчаць, што ў старабеларускай мове для абазначэння назваў паштовай сферы выкарыстоўваліся розныя адзінкі і словазлучэнні: *падарожнае, паштмайстар, прагоны, падарожныя грошы, тракт, ям, ямская павіннасць, ямская хата* і інш. У сучасных слоўніках беларускай мовы некаторыя ўстарэлыя паштовыя назвы тлумачацца па-рознаму. Аўтар удакладняе іх семантыку і прапануе дэфініцыі і адпаведныя паметы пры далейшым лексікаграфічным адлюстраванні.

Ключавыя словы: *архаізм, гістарызм, лексікаграфія, памета, прагоны, слоўнік, тракт, устарэлая лексіка, устарэлае словазлучэнне, ям, ямшчык.*

In the article lexical and semantic features of obsolete postal names of the modern Belarusian literary language as well as the registration of these names in dictionaries are examined. Lexicographic sources show that in the Old Belarusian language various language units and phrases were used to designate the names of the postal sphere: passage, run, travel money, tract, yam, yamskaya duty, yamskaya hut, etc. In modern dictionaries of the Belarusian language, some obsolete postal names have different definitions and notes. The author clarifies their semantics and gives explanations and corresponding notes in further lexicographic display, for example, dummy horses, runs, tract, postal tract, yam, yamskaya duty, etc.

Сёння лісты, некаторыя тавары дастаўляюцца звычайнай поштай, экспрэс-поштай па Беларусі, міжнароднай паскоранай поштай EMS, існуюць прыватныя службы дастаўкі паштовай карэспандэнцыі. У паштовых аддзяленнях распрацоўваецца і прымяняецца шэраг новых паслуг і сучасных тэхналогій. Арганізавана перасыланне электронных грашовых пераводаў па Рэспубліцы Беларусь, укаранёна паслуга прыёму электронных плацяжоў.

У старажытнасці ж паштовыя службы таксама мелі пэўныя функцыі, у тым ліку ажыццяўлялі перавозку людзей і грузаў. Нашы продкі выкарыстоўвалі ў штодзённым ужытку і адпаведныя паштовыя назвы. Сёння гэтыя найменні знаходзяцца ў складзе ўстарэлай лексікі сучаснай беларускай мовы. Для даследавання намі ўзяты словы і словазлучэнні *паштмайстар, перапрэжка, падарожнае, прагоны, прагонны, падарожныя грошы, тракт, ям, ямшчык, ямшчыцкі* і інш. Гісторыю ўжывання такіх адзінак у беларускай мове, іх лексікаграфічную фіксацыю прааналізуем больш падрабязна.

Паводле слоўнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, лексема *ям* запазычана з цюркскіх моў: *ям* (цюрк. *ям*) – *гіст.* паштовая станцыя на тракце, дзе праезджыя мянялі коней” [1, т. 2, с. 734]. Першыя пісьмовыя ўпамінанні пра такую паштовую станцыю дагуюцца XVI ст.: *“ямь – паштовая станцыя або паселішча на паштовым тракце, дзе праезджыя мянялі паштовых коней. ...поѣхали послы съ останочного яму съ Вяземы* (АЗР, II, 268, 1533–1538)” [2, вып. 37, с. 374–375]. Аднак наяўнасць у рэестры “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” назвы *ямшчына* дае падставу сцвярджаць, што ямы на тэрыторыі сярэдня-

вечнай Беларусі існавалі і раней: *“ямшчына наз. падатак з яма. ...даць на насъ з нихъ никоторыхъ не имать ни серебизны, ни ямшчыны, и никакыхъ наметовъ на ихъ не метать, а ни вѣсчого, ни помѣрного, ни повозного, никакыхъ пошлынъ нашимъ заказникомъ съ тыхъ людей не имать* (АЗР, I, 58, 1443)” [2, вып. 37, с. 375].

Цюркізм *ям* у лексікаграфічных даведніках сучаснай беларускай мовы падаецца па-рознаму. Аўтары “Руска-беларускага слоўніка” (1953) не змясцілі яго, зафіксавалі толькі вытворныя *ямскі, ямшчык* з паметай *гіст.*, *ямшчыцкі* – без паметы [3, с. 786]. У “Беларуска-рускім слоўніку” (1962) лексічная адзінка *ямскі* мае памету *гіст.*, а *ямшчык* падаецца без паметы [4, с. 1046–1047]. Упершыню *ям* зарэгістравалі складальнікі “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, пазначылі яго (і вытворнае *ямскі*) паметай *гіст.* (адносіцца да гісторыі, гістарычны тэрмін), а *ямшчык, ямшчыцкі* пакінулі без яе: *“ям гіст.* – паштовая станцыя або паселішча на паштовым тракце, дзе праезджыя мянялі паштовых коней”; *“ямскі гіст.* – звязаны з перавозкай на конях пошты, грузаў, пасажыраў”; *“ямшчыцкі* – які мае адносіны да ямшчыка, належыць, уласцівы ямшчыку” [5, т. 5, кн. 2, с. 500]. Аналагічна слова *ям* і яго вытворныя зарэгістравалі аўтары “Слоўніка беларускай мовы” (1987) [6, с. 900–901]. У дэфініцыі аднатомнага “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (1996) даецца ўказанне на гістарычную храналогію *яма* з дапамогай слова *даўней*, паметы *гіст.* няма [7, с. 781]. Паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (2016), лексема *ям, ямскі* адносяцца да ўстарэлай лексікі і маюць памету *уст.*, найменне *ямшчык* такой паметы

не мае: “**ям** (уст.) – паштовая станцыя, дзе праезджыя мянялі коней”; “**ямскі** (уст.) 1. гл. ям. 2. Звязаны з перавозкай на конях пошты, грузаў і пасажыраў” [8, с. 964]. Няма гэтага цюркізма, да прыкладу, у “Слоўніку беларускай мовы” (1870) І. Насовіча, у слоўніках 20–30-х гг. XX ст.

Ямы (паштовыя станцыі) былі ў Беларусі, Украіне, Расіі. Ва ўсходнеславянскай лексікаграфіі час іх існавання акрэсліваецца па-рознаму. Паводле беларускіх слоўнікаў можна прыблізна вызначыць толькі пачатак іх працы (XV–XVI стст.). Рускія лексікографы І. Смірноў і М. Глабачоў у “Слоўніку архаізмаў” (2001) даюць тлумачэнне назве *ям* без указанняў на храналагічную суаднесенасць: “**ям** (гіст.) – паштовая станцыя або пасёлак з паштовай станцыяй, дзе праезджыя мянялі коней” [9, с. 418]. У “Слоўніку ўстарэлай лексікі рускай мовы” (2005) вызначаны храналагічныя рамкі лексемы перыядам XV–XVII стст.: “**ям** – у XV–XVII стст.: населены пункт на паштовым тракце, жыхары якога абавязаны былі ў якасці павіннасці даваць для дзяржаўных патрэб павозкі; паштовая станцыя, дзе мянялі паштовых коней і возчыкаў” [10, с. 804]. Складальнікі “Вялікага тлумачальнага слоўніка сучаснай украінскай мовы” (2002) лічаць, што ямы існавалі ва Украіне і Расіі з XIII да XVIII ст.: “**ям** 1. Паштовая станцыя ў Расіі і Украіне XIII–XVIII стст., дзе падарожныя мянялі коней. 2. У Расіі XIII–XVII стст. – павіннасць сялян і пасадскіх людзей перавозіць службовых асоб і дзяржаўныя грузы” [11, с. 1424]. Паколькі землі Беларусі і значная частка Украіны ўваходзілі ў склад Вялікага Княства Літоўскага, устарэлую лексічную адзінку *ям*, на нашу думку, у слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы можна тлумачыць так: “**ям** 1. Паштовая станцыя ў Вялікім Княстве Літоўскім і Расіі ў XIII–XVIII стст., дзе падарожныя мянялі коней. 2. У Расіі XIII–XVII стст. – населены пункт на паштовым тракце, жыхары якога абавязаны былі ў якасці павіннасці даваць для дзяржаўных патрэб павозкі”. У сучаснай беларускай мове захавалася сінанімічная ўстарэлая назва цюркізма – *перапрэжка*, напрыклад, аўтары “Руска-беларускага слоўніка” (1953) зарэгістравалі: “2. *Перапрэжка* гіст. (станцыя, дзе перапрагаліся коні)” [3, с. 409].

Адзначым, што першы паштовы ям (пратып станцыі) з’явіўся ў 1667 г. у Мінску. У яго штаце былі тры ямшчыкі і адзін стараста. Пазней паштовыя ямы ўзніклі ў Мсціславе, Магілёве, Ігумене, Радашковічах, Маладзечне і іншых гарадах. Ствараліся яны ўздоўж галоўных дарог праз 20–30 вёрст.

На паштовых станцыях будавалі спецыяльныя памяшканні для ямшчыкоў – ямскія станцыі, ямскія хаты. У ТСБЛМ-2016 у дэфініцыі

назвы *ям* змешчана дадатковая кароткая інфармацыя пра такую пабудову: “...*ямская хата* (памяшканне такой станцыі)” [8, с. 964]. Больш дакладнае тлумачэнне сінанімічным словазлучэнням даюць рускія лексікографы: “*ямская хата, ямская станцыя* – дом, памяшканне, дзе ямшчыкі, якія перавозілі пошту і пасажыраў, атрымлівалі заданне, а таксама адпачывалі паміж паездкамі” [10, с. 804–805]. Гэтыя спалучэнні, а таксама спалучэнні *ямская павіннасць, ямская тройка* ‘абавязак ямшчыка мець тры кані’ таксама адносяцца да ўстарэлай лексікі, іх можна назваць спалучэннямі-гістарызмамі. Устарэлыя злучэнні ў беларускім мовазнаўстве пакуль не даследаваліся, таму гэта патрабуе асобнага грунтоўнага вывучэння.

Паводле сучасных слоўнікаў, слова *ямшчык* ужываецца толькі са значэннем ‘фурман, возчык на паштовых, ямскіх конях’, але ў Сярэднявеччы функцыі названай асобы былі больш шырокія. Ямшчыкі на ямскіх станцыях павінны былі трымаць коней (мінімум тры), змяняць іх, забяспечваць бесперапынны праезд пошты, грузаў, пасажыраў і г. д. Беларускі мовазнаўца В. Ластоўскі пры перакладзе з рускай мовы на беларускую слова *ямшчык* выкарыстоўвае адпаведнікі *пачтар, вазіла* [6, с. 759]. У канцы XIX – пачатку XX ст. у беларускім друку, напрыклад у газеце “Наша Ніва”, ужываліся рускае *почта* і ўтвораная ад яго паўкалька *пачтар*, была створана нават рубрыка з назвай “Паштовая скрынка”. У сучаснай беларускай літаратурнай мове як размоўныя выкарыстоўваюцца адзінкі *паштар* ‘тое, што і паштальён’, *паштарка, паштавік* ‘1. Той, хто працуе на пошце. 2. Паштовы голуб’ [5, т. 4, с. 147]. У сучаснай украінскай мове лексема *паштар* – мнагазначнае слова: “*паштар* 1. Асоба (працаўнік пошты), якая разносіць карэспандэнцыю адрасатам. 2. уст. Службовец, які суправаджае пошту. 3. разм. Тое самае, што і паштовы голуб” [11, с. 914]. На нашу думку, найменні *пачтар, паштар, паштарка, паштавік* неабходна залічыць да ўстарэлай лексікі і змяшчаць у даведніках з паметай *уст*.

Зазвычай ямшчыкі перавозілі паштовую карэспандэнцыю, людзей у экіпажах, карэтах, дыліжансах, запрэжаных трыма коньмі. Адсюль паходзіць назва, якая захавалася ў сучаснай рускай мове, – *троечнік* ‘ямшчык на тройцы коней’ [9, с. 363].

У беларускай мове выкарыстоўваецца слова *ямшчына*, вытворнае ад *ям*, – ‘падатак з яма’. Лексікаграфічныя даведнікі сучаснай рускай мовы, да прыкладу, фіксуюць два значэнні гэтага слова: “*ямшчына* (гіст.) 1. Занятак, прафесія ямшчыка. 2. Ямская павіннасць” [9, с. 418]. Ужывалася і іншая назва гэтага падатку – *ямская па-*

віннасьць, якую зафіксавалі складальнікі ТСБМ: “**ямскі гіст.** – звязаны з перавозкай на конях пошты, грузаў, пасажыраў. *Ямская павіннасць*” [5, т. 5, кн. 2, с. 500]. Ва ўкраінскай лексікаграфіі семантыка гэтай павіннасці вызначана наступным чынам: “**ямская павіннасць** – у Рускай дзяржаве Х–XVIII стст. павіннасць сялян і пасадскіх людзей перавозіць службовых асоб і дзяржаўныя грузы” [11, с. 1424]. У інтэрнэт-крыніцах змешчана ўдакладненае значэнне словазлучэння *ямская павіннасць* – ‘дзяржаўная павіннасць цяглавага сельскага і гарадскога насельніцтва на Русі і ў Рускім царстве з Х і да пачатку XVIII ст. для арганізацыі перавозак службовых асоб, дыпламатаў, дзяржаўных грузаў’. Такое тлумачэнне можна пакінуць у слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Дарогі, на якіх размяшчаліся ямы, называліся трактамі (паштовымі трактамі). Лексічная адзінка *тракт* упершыню згадваецца ў старабеларускай мове ў XVI ст.: “**тракт.** наз. 1. Дарога, шлях. ...по правой стороне земля и кгрунты тракту Невелского (ИЮМ, XXII, 496, 1570)” [2, вып. 33, с. 417]. У беларускім мовазнаўстве існуюць розныя меркаванні пра паходжанне лексемы. Аўтары “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” тлумачаць: “**тракт, трахт...** ст.-бел. *тракт* ‘шлях, дарога’, ‘б’яседа’ (1570). Запазычана са ст.-польск. *trakt*, якое з лац. *tractus* ‘цяга, цячэнне, валачэнне’, ‘бесперапынны, плаўны’, ‘паласа, след’, ‘шэраг’, ‘мясцовасць, край’ < *trahere* ‘цягнуць (за сабой), валачы’ (Булыка, Лекс. запаз., 188; Мацкевіч, Сл. ПЗБ, 5, 113), відаць, праз нямецкую мову, параўн. ням. *Trakt* ‘тракт’...” [13, т. 33, с. 332–333]. На думку мовазнаўца А. Булыкі, адзінка прыйшла ў беларускую мову праз пасярэдніцтва польскай мовы з лацінскай: “**тракт** (польск. *trakt*, ад лац. *tractus*) – шырокая дарога, шлях” [1, т. 2, с. 466]. Менавіта як паштовую дарогу вызначае *тракт* І. Насовіч: “**трактъ** – большая, почтовая дорога” [14, с. 638]. Змешчана і вытворнае слова ад гэтай назвы – “**трактовы** – усажэнныя дрэвамі, почтовый, говорится о дорогъ”. Тое самае значэнне паштовай назве *тракт* даецца і ў слоўніках 20-х гг. XX ст. [15, с. 152]. РБС-1937 у перакладзе з рускай фіксуе сінанімічныя *тракт, гасцінец* (с. 436), а ў РБС-1953 адзначана, што лацінізм *тракт* выкарыстоўваецца ў розных значэннях (с. 689).

З часам былі пабудаваны чыгунка, аўтамабільныя дарогі, па якіх сталі дастаўляць пошту, грузы, перавозіць пасажыраў. Паштовыя тракты перасталі выконваць свае функцыі, у сучаснай беларускай літаратурнай мове лексема *тракт* захавалася толькі са значэннем ‘шырокая праездная дарога’ [5, т. 5, кн. 1, с. 504]. Рускія мо-

вазнаўцы залічваюць *тракт* да ўстарэлай лексікі, напрыклад, аўтары “Слоўніка архаізмаў” (2001) змясцілі словазлучэнне *паштовы тракт* з паметай *афіц.* (афіцыйнае): “**тракт** (*афіц.*) – вялікая праездная дарога. *Паштовы тракт* – дарога з конным паштова-пасажырскім перамяшчэннем. Прамым трактам (*прастамоўн.*) – прамым злучэннем, прама” [9, с. 360]. Паводле “Вікіпедыі”, *паштовы тракт* (польск. *trakt* ад лац. *tractus*, літаральна ‘валачэнне’) – у Вялікім Княстве Літоўскім, Рэчы Паспалітай і Расіі шырокая палепшаная дарога (шлях, гасцінец), якая злучала найважнейшыя населеныя пункты. На наш погляд, адзінкі *тракт, паштовы тракт* неабходна залічваць да ўстарэлай лексікі і ў слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы пазначаць адпаведнай паметай *уст.*

У старажытнасці для арэнды паштовых коней неабходна было атрымаць спецыяльны дазвол – *падарожную* або *ліст падарожны*. Пісьмовыя крыніцы XVII ст. адзначаюць: “**листъ подарожный** – пасведчанне, дакумент для вольнага праходу, праезду” [2, вып. 17, с. 60]. Больш пашыраная назва *падарожная* ўпершыню з паметай *гіст.* зафіксавана ў РБС-1953 (с. 448). Складальнікі тлумачальных слоўнікаў сучаснай беларускай мовы пазначаюць лексічную адзінку *падарожная* па-рознаму. Паводле ТСБМ, “**падарожная гіст.** – дакумент на права карыстання ў дарозе казённымі коньмі” [5, т. 3, с. 508]. У ТСБЛМ-1996 памета *гіст.* знята, а гістарычная “перспектыва” вызначаецца словам *даўней* [7, с. 408]. Аўтары ТСБЛМ-2016 вярнулі ў дэфініцыю лексемы памету *гіст.*: “**падарожная (гіст.)** – пасведчанне на права карыстання ў дарозе казённымі коньмі” [8, с. 510]. У мастацкай літаратуры пісьменнікі выкарыстоўваюць і кароткую форму субстантываванага назоўніка *падарожна*: “Далей лісам, астаражна, напытаў, гдзе **падарожна**, накланіўся дый назад (В. Дунін-Марцінкевіч. Быліцы, расказы Навума)” [16, с. 364]. У лексікаграфічных крыніцах, лічым, гістарызм *падарожная* варта фіксаваць з паметай *гіст.*

Праезд па трактах быў платным, такая аплата ў старабеларускай мове атрымала назву *падарожное* ‘2. Падарожнае (від падатку)’ [2, вып. 25, с. 282]. Складальнікі “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” зарэгістравалі і сінанімічную назву *падарошчызна* – “падатак за праезд па дарогах. з работами, абы службами мужыцкіми, з даню медовою, з цынішамі, подарошчызно (ИЮМ, XXIII, 503, 1642)” [2, вып. 25, с. 283]. Семантычны гістарызм *падарожны* змешчаны ў ТСБМ: “**падарожны 4. гіст.** Які плаціўся за праезд на паштовых конях у Расіі ў 18–19 стст.” [5, т. 3, с. 508].

Сучасная беларуская лексікаграфія зафіксавала таксама ўстарэлае словазлучэнне *падарожныя грошы*: “**падарожны** 4. *Падарожныя грошы* – аплата за праезд на паштовых конях ці за праезд па чыгунцы афіцэраў і чыноўнікаў у старой Расіі” [7, с. 408]. Аўтары ТСБЛМ-2016 удакладнілі семантыку ўстарэлага злучэння і пазначылі паметай *гіст.*: “**Падарожныя грошы** (*гіст.*) – аплата за праезд на паштовых конях ці за праезд па чыгунцы афіцэраў і чыноўнікаў у Расіі ў 18–19 стст.” [8, с. 510]. Сінонім да гэтага спалучэння – назва *прагон* (часцей *прагоны*) ці вытворнае *прагонныя*. *Прагон* – аддзяяслоўнае ўтварэнне ад дзеяслова *прагнаць* < *гнаць*. Аналагічныя дэрываты ва ўсіх славян у розных значэннях: рус. *прогон*, укр. *прогін*, польск. *przeгон*, чэш. *pruhon*, славацк. *príehon*, серб.-харв. *прогон*, славен. *progon*... [13, т. 9, с. 329–330]. У сучаснай беларускай мове лексема *прагон* – семантычны гістарызм: “**прагон** 4. *звычайна мн. (прагоны)* павёрстная* аплата за праезд на паштовых, а таксама казнай праезду па чыгунцы афіцэраў і цывільных чыноўнікаў у дарэвалюцыйнай Расіі” [5, т. 4, с. 314]. Тут жа змешчана вытворная назва – “**прагонны** 2. Які мае адносіны да прагону, прагонаў (у 4 знач.). // *у знач. наз. прагонныя*. Тое, што і прагон’ (у 4 знач.)”. У ТСБЛМ-1996 слова *прагон* адзначана так: “**прагоны** – даўней: плата за праезд на паштовых конях ці аплата праезду па чыгунцы афіцэраў і чыноўнікаў // прагонны. *Прагонныя грошы*” [7, с. 489]. Аўтары ТСБЛМ-2016 пазначылі лексему *прагоны* паметай *гіст.* і змясцілі ўстарэлы выраз *прагонныя грошы* ў якасці дадатковай інфармацыі: “**прагоны** (*гіст.*) – плата за праезд на паштовых конях ці аплата праезду па чыгунцы афіцэраў і чыноўнікаў // прагонны. *Прагонныя грошы*” [8, с. 613]. Як устарэлае найменне зафіксавана назва *прагонныя* ў “Школьным тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (2013): “**прагонныя** (*у знач. наз. устар.*) – плата за праезд (спачатку на паштовых конях, а потым па чыгунцы) за кошт дзяржаўнай казны” [17, с. 325]. С. Струкава ў “Слоўніку архаізмаў і гістарызмаў” (2007) вызначыла семантыку гэтай паштовай назвы такім чынам: “**Прагонныя мн.** – павярстовая аплата за прагон на паштовых конях у Расіі. [Каліноўскі:] – *Мне прагонных за два кані з правадніком выпала нешта каля сямі рублёў, табе будзе – у два каніцы – рублі два з паловаю* (У. Караткевіч. *Каласы пад сярпом тваім*)” [16, с. 415]. Складальнікі “Вікіслоўніка” размежавалі значэнні ўстарэлай лексемы *прагоны*: “5. *гіст.* Павёрстная аплата за праезд на паштовых конях (у Расіі XVIII–XIX стст.). 6. *гіст.* Аплата казнай

* Паводле новай рэдакцыі “Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008), трэба *павёрсны* (або *павярстовы*), аналагічна з *двухвёрсны* / *двухвярстовы* (СБМ-2012, с. 219). – *Заўвага рэд.*

ВЫСОКАЯ САЦЫЯЛЬНА-ДЗЯРЖАЎНАЯ МІСІЯ

Часопіс “Роднае слова” – прынцыпова важны для краіны. Ён служыць развіццю адукацыі і навукі, культуры і мастацтваў і, што асабліва важна, – скіраваны на ўмацаванне беларускай дзяржаўнасці, кансалідацыю грамадства і паглыбленне нацыянальнай ідэнтычнасці.

На старонках “Роднага слова” заўжды змяшчаюцца цікавыя і яркія публікацыі, карысныя для навукоўцаў і выкладчыкаў, настаўнікаў і навучэнцаў. Яны накіраваны на развіццё і інтэлектуальнае ўзбагачэнне асобы і выконваюць важныя выхаваўчыя і асветніцкія задачы.

Надзвычай істотна, што часопіс уключаны ў спіс выданняў, аўтарытэт якіх прызнаецца Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй Рэспублікі Беларусь. Высокі навуковы і навукова-метадычны ўзровень часопіса прываблівае не толькі сталых даследчыкаў, але і моладзь – аспірантаў і дактарантаў.

Часопіс “Роднае слова” служыць выдатнай пляцоўкай для канкрэтнай рэалізацыі і ўвасаблення ў практыку важных праграм і планаў Урада, стратэгічных дакументаў Савета Рэспублікі, адказных даручэнняў Адміністрацыі Прэзідэнта, што дазваляе яму аператыўна і якасна забяспечваць паўнаўрадавае духоўна-культурнае развіццё грамадства.

З прыемнасцю хочацца адзначыць той факт, што высокую навуковую, адукацыйную і сацыяльна-дзяржаўную місію часопіс годна выконвае ад пачатку яго заснавання і да цяперашняга часу. Усе галоўныя рэдактары і рэдакцыйныя калектывы прыўносілі і цяпер прыўносяць у “Роднае слова” канструктыўныя інавацыі, узбагачаюць яго форму і змест, робяць прывабным і цікавым для чытачоў.

Іван САВЕРЧАНКА,

дырэктар Інстытута літаратуразнаўства
імя Янкі Купалы
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі,
доктар філалагічных навук, прафесар.

“РОДНАМУ СЛОВУ” – 35

праезду па чыгунцы афіцэраў, чыноўнікаў і да т. п.; грошы за такі праезд (у дарэвалюцыйнай Расіі)”. Удакладнім: на думку рускіх мовазнаўцаў, гістарызм *прагон* пераважна ўжываецца ў множным ліку, выкарыстанне яго ў адзіночным ліку мае гутарковы характар: “*прагон* (*гіст.*) – плата за праезд на паштовых конях *мн.* і (*разм.*) *адз.*” [9, с. 279]. Лічым, што слоўнікавая дэфініцыя лексем *прагоны* ў даведніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы павінна быць такой: “*прагоны* (*прагонныя, прагонныя грошы*) – у Расійскай імперыі да 1917 г.: плата за праезд (спачатку на паштовых конях, а потым па чыгунцы) за кошт дзяржаўнай казны”.

Для абазначэння коней, на якіх дастаўлялася паштовая карэспандэнцыя і пасажыры, выкарыстоўвалася назва *падстава*, бо на ямах у экіпажы падстаўлялі (змянялі) коней. У сучаснай беларускай мове адзінка *падстава* адносіцца да ўстарэлай лексікі. Упершыню яе і словазлучэнне *падстаўныя коні* пазначылі паметай *уст.* складальнікі РБС-1953 (с. 452). У БРС-1962 даецца з аналагічнай паметай толькі найменне *падстава* ‘зменных коні’ (с. 577). Ёсць разыходжанні ў адлюстраванні ўстарэлай назвы ў рээстрах тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы. Аўтары ТСБМ і ТСБЛМ-2016 пазначаюць аднолькава, напрыклад: “*падстава*² (*уст.*) – зменныя коні ў дарозе, а таксама месцы змены коней. *Выслаць падставу*” [8, с. 522]. У ТСБЛМ-1996 пры падачы лексічнай адзінкі паметы *уст.* няма, гістарычная храналогія вызначаецца з дапамогай слова *даўней* [7, с. 417]. Лічым, што ў лексікаграфічных даведніках беларускай мовы ўстарэлыя назвы *падстава, падстаўныя коні* неабходна пазначаць паметай *уст.*

Пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі адбыліся змены ў паштовай сферы, у беларускай мове сталі ўжывацца назвы *паштмайстар, паштмайстрыха, паштмайстарскі, паштдырэктар* і інш. Адзінка *паштмайстар* запазычана ў беларускую мову з нямецкай: “*паштмайстар* (ням. *Postmeister*) – *гіст.* кіраўнік паштовай канторы” [1, т. 2, с. 183]. У лексікаграфічных даведніках германізм рэгіструецца па-рознаму. Упершыню яго залічылі да ўстарэлай лексікі, пазначыўшы паметай *уст.*, аўтары РБС-1953, аднак вытворныя *паштмайстрыха, паштмайстарскі* пакінулі без памет (с. 490). Як гістарычныя тэрміны (у слоўніках памета *гіст.*) *паштмайстар, паштмайстарскі* падаюцца ў БРС-1962, СБМ-1987. Аўтары тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы ў дэфініцыі паштовай назвы *паштмайстар* змясцілі, на нашу думку слушна, памету *уст.*, напрыклад: “*паштмайстар* (*уст.*) – кіраўнік паштовай канторы” [8, с. 573]. У беларускіх лексікаграфічных крыніцах не тлумачыцца вытворнае ад яе слова *паштмайстрыха*. Рускія мо-

вазнаўцы лічаць варыянт адзінкі ўстарэлым размоўным найменнем і фіксуюць: “*паштмайстрыха* (*разм.*) – жонка паштмайстра” [9, с. 266].

Такім чынам, прааналізаваны фактычны матэрыял дазваляе зрабіць некаторыя вывады. У старабеларускай мове для абазначэння назваў паштовай сферы выкарыстоўваліся разнастайныя лексічныя адзінкі і словазлучэнні: *перапрэжка, падарожнае, прагоны, прагонны, падарожныя грошы, тракт, ям, ямшчык, ямшчыцкі* і інш. У сучасных слоўніках беларускай літаратурнай мовы некаторыя ўстарэлыя паштовыя назвы маюць розныя дэфініцыі і паметы. Таму пры лексікаграфічным адлюстраванні, на нашу думку, неабходна ўдакладніць іх семантыку (*падстаўныя коні, паштмайстрыха, прагоны, ям, ямская павіннасць*) і змясціць пры іх адпаведныя паметы *уст.* або *гіст.* Найменні *паштар, паштарка, паштавік, паштовы тракт, тракт* залічыць да ўстарэлай лексікі і фіксаваць у слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы з паметай *уст.*

Спіс літаратуры

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017.
3. Русско-белорусский словарь. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953. – 788 с.
4. Белорусско-русский словарь. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1962. – 1048 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984.
6. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск : БелСЭ, 1987. – 903 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭн, 2016. – 968 с.
9. Словарь архаизмов / сост. И. Смирнов, М. Глобачёв. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. – 424 с.
10. Рогожникова, Р. П. Словарь устаревших слов русского языка. По произведениям русских писателей XVIII–XX вв. / Р. П. Рогожникова, Т. С. Карская. – М. : Дрофа, 2005. – 828 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ : Ирпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
12. Ластоўскі, В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік / В. Ластоўскі. – Коўна, 1924. – 832 с.
13. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : у 14 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978–2006.
14. Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мінск: БелСЭ, 1983. – 756 с. – Факс. выд.
15. Гарэцкі, М. Беларуска-расійскі слоўнічак / М. Гарэцкі. – Выд. III [перароб.]. – Менск : ДВБ, 1925. – 176 с.
16. Струкава, С. М. Слоўнік архаізмаў і гістарызмаў (па творох беларускай мастацкай літаратуры і публіцыстыкі) / С. М. Струкава. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 655 с.
17. Малажай, Г. М. Школьны тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Г. М. Малажай, Л. І. Яўдошына. – Мінск : Аверсэв, 2013. – 478 с.

Іван РОЎДА,
доктар філалагічных навук

КАЛІ ПАДОБНАЕ СТАНОВІЦЦА ПАМЫЛКОВА ТОЕСНЫМ УПЛЫЎ УНУТРЫМОЎНЫХ І МІЖМОЎНЫХ АМОНІМАЎ І ПАРОНІМАЎ НА ПРАВІЛЬНАСЦЬ БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕННЯ

УДК 811.6.

У артыкуле разглядаюцца выпадкі падобных па напісанні і вымаўленні беларускіх слоў, якія адпавядаюць рускім амонімам або мнагазначным словам. Гэтае падабенства прыводзіць да лексічных памылак. Каб пазбегнуць інтэрферэнцыі, неабходна не толькі ведаць такія прыклады, але і з дапамогай практыкаванняў папярэджаць памылковае ўжыванне аднаго беларускага слова замест другога.

Ключавыя словы: *беларуская мова, руская мова, амонім, лексіка-семантычны варыянт, лексічнае значэнне.*

The article deals with cases of Belarusian words similar in spelling and pronunciation, which correspond to Russian homonyms or polysemous words. This similarity leads to lexical errors. In order to avoid interference, it is necessary not only to know such examples, but also to prevent the erroneous use of one Belarusian word instead of another with the help of exercises.

У вершы “Кажыце сваяцтва, а не радство...” Сяргея Чыгрына ёсць такія радкі: *Забудзьце ляднік, а ёсць наша – лядоўня, / Трайняты кажыце заўжды, а не тройня... / Кажыце, што ў збан малако наліваецца, / Але не жбан ці жбанок падстаўляецца. / Не заговор вы кажыце, а змова – / На словы багатая родная мова.* Паэт звяртае ўвагу на падобныя па форме рускія і беларускія словы і фактычна заклікае не блытаць іх. Міжмоўныя пары лексічных адзінак *леднік – лядоўня, тройня – трайняты, жбан – збан* блізкія па напісанні і вымаўленні і аднолькавыя па значэнні. Такіх слоў у рускай і беларускай мовах шмат, і менавіта іх падабенства часта выклікае памылкі.

Руская мова значна ўплывае на беларускую, што назіраецца на розных моўных узроўнях, асабліва на граматычным і лексічным. Лепшае веданне рускай мовы, чым беларускай, многімі грамадзянамі нашай краіны – паказчык так званага субардынатыўнага двухмоўя, пры якім пераклучэнне на беларускую мову адбываецца ў многіх выпадках шляхам перакладу некаторых лексічных адзінак у свядомасці носьбітаў мовы.

Прыведзеныя прыклады не мяняюць лексічнага значэння слоў і не ўплываюць на памылковае ўспрыманне слова ці нават цэлага сказа, чаго нельга сказаць пра беларускія словы, што знаходзяцца пад уздзеяннем падобных да іх па форме рускіх слоў. Так, рускаму слову *отходит* ‘аддаляцца ад каго-, чаго-н.’ адпавядае беларускае *адыходзіць*, а рускаму амоніму *отходит* ‘перастаць хадзіць па якой-н. прычыне’ – беларускае *адхадзіць*. Да таго ж кожнае з рускіх і беларускіх слоў мае па некалькі значэнняў. Адна з лексічных сістэм мае два амонімы (тоесныя па напісанні і вымаўленні), другая – два падобныя да іх паронімы (блізкія па напісанні і вымаўленні). Гэтае двухмоўнае падабенства лексем “спрыяе” ўжыванню слова *адхадзіць* замест *адыходзіць*. Заўважым: такое няправільнае выкарыстанне адной лексемы замест другой можа

адбыцца і без уплыву рускай мовы, якая, аднак, стымулюе памылкі ў беларускім маўленні людзей, што лепш валодаюць рускай мовай.

Структурна падобныя да разгледжаных і наступныя словы: рус. *заходит* ‘прыходзіць куды-н., да каго-н. ненадоўга’ – бел. *заходзіць*, рус. *заходит* ‘пачаць хадзіць’ – бел. *захадзіць*; рус. *носить* ‘прыносіць у нейкай (звычайна вялікай) колькасці’ – бел. *наносіць*, рус. *носить* ‘прынесці ў нейкай колькасці за некалькі прыёмаў’ – бел. *нанасіць*; рус. *сводит* ‘дапамагаць каму-н. сысці ўніз’ – бел. *зводзіць*, рус. *сводит* ‘адвесці куды-н. і прывесці назад’ – бел. *зводзіць*. Розніца ў беларускіх словах абумоўлена не толькі адной літарай (адным гукам), але і націскам, чаго не назіраецца ў наступных прыкладах: рус. *подпавать* ‘з намерам паіць да ап’янення’ – бел. *падпойваць*, рус. *подпавать* ‘прыпайваць што-н. знізу, рамантаваць паяннем’ – бел. *падпайваць*; рус. *насолить* ‘гатаваць пры дапамозе салення ў якой-н. колькасці’ – бел. *насольваць*, рус. *насолить* ‘намазваць, націраць чым-н. тлустым’ – бел. *насалываць*.

Колькасць разгледжаных выпадкаў павялічваецца, калі ўлічыць наяўнасць аднакаранёвых лексем з рознымі прэфіксамі: *падпайваць, спайваць, выпайваць, дапайваць, перапайваць*.

Наяўнасць беларускіх слоў з адрозненнямі або без адрозненняў у націску і арфаграфіі праваквае да памылак у выпадках, калі ў мове існуе толькі адна з падобных лексем з націскай літарай *о*. У такіх словах важную ролю адыгрываюць прэфіксы, змена якіх часам прыводзіць да істотнай змены семантыкі. Рус. *уносить* ‘несучы, выдаляць адкуль-н., выстаўляць за межы чаго-н.’ – бел. *выносіць*, бел. *уносіць* ‘прыносіць, заносіць унутр чаго-н., куды-н.’ – рус. *вносить*. *Увозить* ‘адпраўляць, перавозіць куды-н.’ – бел. *вывозіць*, бел. *увозіць* ‘завозіць, дастаўляць куды-н., унутр чаго-н.’ – рус. *ввозить*. Рус. *уводить* ‘ведучы, выдаляць адкуль-н.’ – бел. *выводзіць*, бел. *уводзіць* ‘прыводзіць куды-н., унутр

чаго-н.’ – *вводіць*. Як бачым, прэфікс *у-* беларускіх слоў *уносіць, увозіць, уводзіць* мяняе значэнне аднолькавых па форме з імі рускіх слоў *уносіць, увозіць, уводіць* на процілеглае.

Невялікая графічная (фанетычная) розніца ў беларускіх словах – заўсёды нагода задумацца над значэннем такіх слоў і іх ужываннем для чалавека, які лепш валодае рускай мовай, чым беларускай. Рускаму *выглядзець* ‘мець які-н. выгляд; здавацца каму-н. кім-н., чым-н.’ адпавядае беларускае *выглядаць*, амонім рускага слова *выглядзець* ‘уважліва назіраючы, заўважыць, знайсці’ мае беларускі адпаведнік *выглядзець*. Рускаму прыметніку *музыкальны* ‘які мае адносіны да музыкі’ адпавядае беларускі прыметнік *музычны*, а *музыкальны* у значэнні ‘здольны да музыкі; які тонка разумее музыку’ атаясамліваецца з *музыкальны*. *Зацяміць* ‘заціснуць паміж чым-н.; сціснуць з двух бакоў’ мае адпаведнік *заціяміць*, а ў значэнні ‘пачаць шчымець – востра балець, пчы ад драпін, раздражнення і пад.’ – *зацішчымець*.

Стымулам памылак часам бывае не толькі падобнасць словаформ дзвюх моў і асобна толькі беларускай, але і міжмоўныя заканамерныя фанетычныя адпаведнасці. Так, рускаму [л] у многіх выпадках адпавядае беларускі гук [ў]. Часцей за ўсё гэта назіраецца ў дзеясловах прошлага часу мужчынскага роду: *читал – чытаў, пісал – пісаў, наблюдал – назіраў, купил – купіў*. Радзей у назоўніках, прыметніках: *шёлк – шоўк, толстун – таўстун, молчун – маўчун, полный – поўны*. Ведаючы такую заканамернасць, білінгв імкнецца рэалізаваць яе, пераключаючыся з рускай мовай на беларускую, што вядзе да памылкі на лексічным узроўні. Так, калі, гаворачы па-беларуску, чалавека называюць баўтуном, то гэта можа быць успрынята як абраза, бо *баўтун* – яйка без зародка. Чалавека можна абразіць, называючы яго і балбатуном, але менавіта гэтае слова адпавядае рускаму *болтун* ‘той, хто занадта многа гаворыць’. Як бачым, у рускай мове ёсць два аманімічныя словы *болтун*, аднаму з якіх адпавядае беларускае *баўтун*, другому – *балбатун*.

У рускай мове шмат дзеясловаў, што заканчваюцца на *-іраваць*: *блокіраваць, маскіраваць, фантазіраваць* і інш. Таксама на *-іраваць* гэтыя дзеясловы заканчваюцца і ў беларускай мове: *блакіраваць, маскіраваць, фантазіраваць*. У апошнія дзесяцігоддзі назіраецца тэндэнцыя да замены сегмента *-іраваць* на *-аваць*. Калі ў РБС-1982 знаходзім такія міжмоўныя лексічныя пары, як *санкцыянаваць* і *санкцыяніраваць*, *дыскуціраваць* і *дыскуціраваць*, то ў РБС-2012 – *санкцыянаваць* і *санкцыянаваць*, *дыскуціраваць* і *дыскутаваць*. У некаторых выпадках даюцца варыянтныя формы: *модэліраваць – мадэліраваць, мадэляваць; ком-*

ментыраваць – каментываць, каментываць. Адзначаныя варыянтныя формы не закранаюць семантыкі слова. У іншых выпадках падобныя формы не могуць быць варыянтнымі, бо яны дыферэнцыруюць лексічную семантыку (*планіраваць* ‘плаўна зніжацца на лятальным апарце’ – *планываць, планираваць* ‘складаць план, праект чаго-н.’ – *плываць*), і ўжыванне аднаго беларускага слова замест другога – памылка, якая зноў жа стымулюецца тоеснасцю па форме рускіх слоў і блізкасцю – беларускіх.

Разгледжаныя падобныя па форме беларускія словы адпавядаюць рускім лексічным амонімам або лексіка-семантычным варыянтам. У кожным з гэтых выпадкаў два рускія і два беларускія словы адносяцца да адной і той жа часціны мовы. У адрозненне ад іх наступныя рускія пары слоў, як і беларускія, належаць да розных часцін мовы: рус. *зло* (наз.) ‘усё нядобрае, шкоднае, благое’ – бел. *зло*, рус. *зло* (прысл.) ‘са злосцю, нядобразчыліва (сказаць, глянуць і пад.)’ – бел. *злосна*; рус. *добро* (наз.) ‘усё добрае, станоўчае’ – бел. *дабро*, рус. *добро* (у знач. сцвярдж. часціцы) ‘ладна, згодзен, хай будзе так’ – бел. *добра*; рус. *отделённый* (дзеепрым. да дзеясл. *отделить* ‘вылучыць з агульнай масы што-н. або адасобіць тое, што знаходзіцца ў злучэнні з чым-н.’) – бел. *аддзелены*, рус. *отделённый* (прым. да наз. *отделение* або наз.) ‘камандзір аддзялення’ – бел. *аддзялёны*.

Сапраўдная праблема ў маўленні па-беларуску – выкарыстанне форм кампаратыву (вышэйшай ступені параўнання) прыслоўяў і прыметнікаў. Калі ў рускай мове гэта дзве аднолькавыя формы, то ў беларускай – розныя. Напрыклад: *ниже* (выш. ступ. пар. да прысл. *низко*) – *ніжэй*, *ниже* (выш. ступ. пар. да прым. *низкий*) – *ніжэйшы*; *выше* (выш. ступ. пар. да прысл. *высоко*) – *вышэй*, *выше* (выш. ступ. параўн. да прым. *высокий*) – *вышэйшы*. Увогуле гэта праблема не толькі лексікі (падобных па форме беларускіх і рускіх лексем), але і граматыкі, дакладней кажучы, праблема ўзнікае з прычыны няведання, як утвараюцца формы кампаратыву прыслоўяў і прыметнікаў у беларускай мове. Таму вельмі часта можна пачуць не толькі ў штодзённай гаворцы, але і ў перадачах радыё, тэлебачання выразы тыпу *Наша каманда мацней за замежную; Саша вышэй за сястру на 5 сантыметраў* і да т. п.

Ёсць праблемы і з выкарыстаннем у беларускім маўленні слоў *старшы* і *старэйшы*. Слова *старшы* (*старший*) як у беларускай, так і ў рускай мове можа быць прыметнікам і назоўнікам, але рускаму *старший* не заўсёды адпавядае беларускае *старшы*: *старший* ‘той, якому больш гадоў у параўнанні з кім-н.’ – *старэйшы* (*старэйшы брат, старэйшы сын*), *старший* ‘які стаіць вышэй у параўнанні з кім-н. па пасадзе, службо-

вым становішчы – *старшы* (*старшы* навуковы супрацоўнік, *старшы* выкладчык, *старшы* лейтэнант), *старшій* (у знач. наз.) ‘той, хто стаіць на чале якой-н. групы людзей; начальнік’ – *старшы* (Пятроўскі застаецца за *старшага ў групе*). У рускай мове, як і ў беларускай, ёсць прыметнік *старейший* (*старэйшы*) ‘які даўно ўзнік, утварыўся, існуе’ (БГУ – *старейший университет Беларусі*, БДУ – *старэйшы ўніверсітэт Беларусі*), што яшчэ больш стымулюе памылкі пры пераклучэнні з рускай мовы на беларускую ва ўжыванні слоў *старшы* / *старэйшы*.

На адсутнасць ці наяўнасць памылак у беларускай мове ўплывае частотнасць ужывання слоў. Так, верагоднасць сутыкнення ў маўленні такіх слоў, як *мат* і *мата* ці *пістоль* і *пістоля* невысокая з-за малой ужывальнасці як рускіх, так і адпаведных ім беларускіх слоў: рус. *мат* ‘становішча ў шахматнай гульні, калі кароль, знаходзячыся пад ударам фігуры праціўніка, не можа абараніцца, што азначае пройгрыш партыі’ – бел. *мат*, рус. *мат* ‘пляцёнка з саломы, травы і пад., якой завешваюць вокны, уцяпляюць дзверы і якую сцелюць на падлогу’ – бел. *мата*; рус. *пістоль* ‘залатая старадаўняя манета ў Іспаніі’ – бел. *пістоль*, рус. *пістоль* уст. ‘пісталет’ – бел. *пістоля* (варыянт *пістоль*). Частотнае рускае слова *гвоздика* ‘травяністая расліна сямейства гваздзіковых’ (*гваздзік*, мн. *гваздзікі*) нярэдка пераносіцца ў беларускую мову, дзе яно мае іншае значэнне: *гвоздика* ‘высушаныя бутоны кветак гваздзіковага дрэва, якія скарыстоўваюцца як прыправа’ – *гваздзіка*.

Каб разгледжаныя факты не былі крыніцай памылак, пра іх неабходна мець тэарэтычныя звесткі, а таксама папярэджаць з дапамогай розных заданняў, практыкаванняў. Напрыклад, можна прапанаваць уставіць у сказ неабходныя словы:

А) *Вучні школы паўгода (адахдзілі / адыходзілі) на трэніроўкі на лёгкай атлетыцы.* Б) *Аўтобус (адахдзіў / адыходзіў) ад вакзала ў адзін і той жа час.*

Учора да Пятра (захадзіў / заходзіў) Іван, сказаў, што да яго (захадзіў / заходзіў) брат, які паведаміў, што яго дзесяцімесячны сын (захадзіў / заходзіў).

А) *Хлопчык дапамагаў (звядзіць / зводзіць) дзядулю з лесвіцы.* Б) *Бацька паабяцаў (звядзіць / зводзіць) дачку ў тэатр.*

А) *Кожны год у пачатку верасня маці (насальвала / насольвала) поўнае вядро грыбоў.* Б) *Дзядуля адразаў кавалак хлеба, кавалачак сала, але не клаў яго на хлеб, а толькі гэты хлеб ім (насальваў / насольваў).*

На выпускным вечары дзяўчаты стараліся быць непаўторнымі ў сваім убранні, (выглязелі / выглядалі) так, каб іх маглі (выгля-

дзець / выглядаць) бацькі сярод шматлікіх аднакласнікаў.

Спартсмен (планіраваў / планаваў) сёння (планіраваць / планаваць) на дэльтаплане, але перашкодзіў вецер.

Алесь высокі хлопец, а Міхась яшчэ (вышэй / вышэйшы).

У апошнім выпадку памылкі ўзнікаюць з-за выкарыстання прыслоўяў замест прыметнікаў. Адваротны выпадак (калі б прыметнікі ўжываліся замест прыслоўяў) цяжка ўявіць, бо “падказкай” выступае дзеяслоў, ад якога і залежыць ужыванне прыслоўя, і сама канструкцыя сказа, дзякуючы якой наўрад ці можна напісаць (сказаць), напрыклад, так: *Алесь скача высока, а Міхась яшчэ вышэйшы* (замест правільнага *вышэй*).

Кожны з прыкладаў патрабуе тлумачэння, высвятлення семантыкі падобных па форме слоў. У рэальным маўленні (вусным або пісьмовым) сустракацца, хутчэй за ўсё, будзе адна з такіх лексем. Таму, каб максімальна наблізіць эксперымент да рэальнага маўлення, можна прапанаваць толькі адзін са сказаў кожнага з пунктаў ці прыдумаць новыя сказы або браць прыклады з мастацкай літаратуры з адным з разгледжаных ці іншых слоў.

Маўленчая дзейнасць чалавека складаецца з чатырох відаў: аўдзіраванне (слуханне), гаварэнне, чытанне, пісьмо. У кожным з іх мы можам памыляцца, няправільна ўспрымаючы гатовы тэкст (вусны або пісьмовы) або няправільна яго спараджаючы. Цана памылкі можа быць рознай. Калі мы пачуем ці прачытаем *Ён зло* (замест *злосна*) *адказаў на яго заўвагу* або *Новы дом быў ніжэй* (замест *ніжэйшы*) *на два паверхі, чым стары*, то зразумеем, пра што ідзе гаворка. Можам нават і не заўважыць недакладнасці. Калі ж падобныя па форме беларускія словы сустракаюцца ў аднолькавых кантэкстах (пад уздзеяннем рускай мовы або без яе ўздзеяння), г. зн. маюць аднолькавую спалучальнасць, ужывацца могуць памылкова і, як вынік, успрымацца будуць у адпаведнасці з семантыкай памылкова ўжытага слова. Параўнаем два сказы: *Вечарам хлопчык заходзіў і Вечарам хлопчык захадзіў*. Калі хтосьці скажа (напіша) *Вечарам хлопчык захадзіў*, маючы на ўвазе *заходзіў*, то і ўспрымецца гэты сказ у адпаведнасці са значэннем слова *захадзіў* ‘пачаў хадзіць’, а не *заходзіў*.

Каб адказаць на пытанне, наколькі праблематычнае ўжыванне ў беларускай мове разгледжаных лексем, дастаткова прыслухацца да штодзённай гаворкі. Мы не заўсёды звяртаем увагу на памылкі ў вусным і пісьмовым маўленні, але каб іх папярэдзіць, трэба ведаць той лексічны матэрыял, які з патэнцыяльнага можа лёгка ператварыцца ў рэальны. І тады падобнае ў мове можа стаць памылкова тоесным у маўленні.

Алена БУЦЬКО,
кандыдат філалагічных навук

ФРАЗЕАСЕМАНТЫЧНАЕ СУБПОЛЕ “ПРАЯЎЛЕННІ АДНОСІН ПАМІЖ ЛЮДЗЬМІ” СУПАСТАЎЛЯЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА Ё БЕЛАРУСКАЙ І ФРАНЦУЗСКАЙ МОВАХ

УДК 811.161.3 + 811.133.1

Артыкул прысвечаны супастаўляльнаму апісанню фразеасемантычнага субполя “праяўленні адносін паміж людзьмі” ў беларускай і французскай літаратурных мовах. Аналізуецца семантыка фразеалагізмаў, што ўтвараюць названае субполе; вылучаюцца семантычныя прыметы, на падставе якіх фразеалагізмы аб’ядноўваюцца ў адпаведныя фразеасемантычныя мікрапалі, групы і падгрупы; вызначаецца агульнае і спецыфічнае ў структуры субполя ў беларускай і французскай мовах.

Ключавыя словы: *фразеалагізм, семантычная прымета, фразеасемантычнае субполе, фразеасемантычнае мікраполе, фразеасемантычная група.*

The article deals with the comparative description of the phraseo-semantic subfield “demonstrations of relations between people” in the Belarusian and French standard languages. Semantics of the phraseological units that form the subfield is analysed; semantic features that allow distinguishing the correspondent phraseo-semantic microfields, groups and subgroups in the subfield are identified; common and specific features of the subfield structure in Belarusian and French are revealed.

Даследаванне фразеалагізмаў метадам семантычнага поля сёння бачыцца актуальным і перспектыўным. Семантычнае поле ў любой мове ўяўляе сабой цэласнае сістэмнае ўтварэнне, якое адлюстроўвае паняццевае, прадметнае або функцыянальнае падабенства састаўных адзінак [1, с. 36; 2, с. 85]. Фразеасемантычнае поле – сукупнасць фразеалагічных адзінак (далей ФА) з агульным дэнататам. Гэтая сукупнасць складаецца з мікрапалёў, кожнае з якіх уключае ў сябе фразеасемантычныя групы; групы аб’ядноўваюць семантычна блізкія ФА, якія маюць інтэгральныя элементы і тыя ці іншыя дыферэнцыйныя прыметы [3, с. 104].

У артыкуле разглядаецца фразеасемантычнае субполе “праяўленні адносін паміж людзьмі” ў беларускай і французскай мовах. Гэтае субполе было вылучана як састаўны элемент фразеасемантычнага поля “адносін паміж людзьмі” побач з субпалямі “характар адносін паміж людзьмі”, “уздзеянне ў адносінах”, “імкненне да адносін” і “непажаданасць і адсутнасць адносін паміж людзьмі”.

Кампанентны аналіз дазваляе падзяліць значэнне ФА на мінімальныя семантычныя часткі і дапамагае выявіць значныя для названага поля семантычныя прыметы. Фактычны матэрыял вылучаўся і сістэматызаваўся паводле слоўніковых тлумачэнняў метадам суцэльнай выбаркі са “Слоўніка фразеалагізмаў” І. Лепешава [4] і з “Dictionnaire d’expressions et locutions” А. Рэя і С. Шантро [5].

Фразеасемантычнае субполе “праяўленні адносін паміж людзьмі” ўтвараюць у беларускай мове 191 ФА, у французскай мове – 175 ФА.

Яны характарызуюць канкрэтныя праяўленні адносін аднаго чалавека да другога. Гэтае субполе складаецца з трох мікрапалёў: “пазітыўныя праяўленні адносін паміж людзьмі”, “негатывыя праяўленні адносін паміж людзьмі” і “ацэньванне чалавека”.

Мікраполе “пазітыўныя праяўленні адносін паміж людзьмі” аб’ядноўвае фразеалагізмы з інтэгральнай семантычнай прыметай ‘станоўчае праяўленне адносін’. У адпаведнасці з дадатковымі семантычнымі прыметамі мікраполе распадаецца на фразеасемантычныя групы.

Група “*дапамога і падтрымка*” фарміруецца фразеалагізмамі з агульнымі семантычнымі прыметамі ‘падтрымка’, ‘дапамога’, ‘спрыянне’. Гэтыя выразы маюць значэнне спрыяння, дапамогі з боку аднаго чалавека ў дачыненні да другога. Група “дапамога і падтрымка” складаецца з 17 ФА ў беларускай мове і з 43 ФА ў французскай мове (у якасці ілюстрацый прыводзіцца пераважна толькі па два фразеалагізмы): бел. *браць (прымаць) руку* – ‘станавіцца прыхільнікам каго-н., падтрымліваючы яго’; *пачуццё (адчуванне) локця* – ‘узаемная падтрымка’; фр. *se sentir (se serrer, se tenir) les coudes* – ‘быць салідарнымі, падтрымліваць адно аднаго’; *donner (prêter) la main* – ‘дапамагаць каму-н.’.

Фразеасемантычная група “*добразычлівасць*” (10 ФА ў беларускай мове і 13 ФА ў французскай мове) утвараецца фразеалагізмамі з інтэгральнымі семантычнымі прыметамі ‘добразычлівасць’, ‘спагада’, ‘дабрата’. Гэтыя адзінкі паказваюць на жаданне добра, спагады, прыхільнасці з боку адной асобы ў дачы-

ненні да другой: бел. *балець (хварэць) душой (сэрцам)* – ‘моцна перажываць, хвалявацца, трывожыцца за каго-н.’; з *усёй душой* – ‘з вялікай радасцю, ахвотай (адносіцца)’; фр. *faire bon visage* – ‘гасцінна, добразычліва сустракаць, прымаць каго-н.’; *réchauffer (pourir) un serpent dans son sein (грэць / карміць змяю на сваіх грудзях)* – ‘прымаць, рабіць дабро няўдзячнаму чалавеку’.

Група “*павага*” аб’ядноўвае адзінкі з семантычнай прыметай ‘стаўленне з павагай’. Гэтыя выразы характарызуюць пачуццё павагі, прызнанне адной асобай якасцей другой асобы. Група налічвае 3 ФА ў беларускай мове і 7 ФА ў французскай мове: бел. *глядзець знізу ўверх* – ‘адносіцца да каго-н. пачціва, з глыбокай пашанай’; *здымаць (знямаць) шапку* – ‘адносіцца да каго-н. з глыбокай павагай’; фр. *avoir (tenir) qqn en haute (grande...) estime* – ‘мець вялікую павагу да каго-н.’; *mettre qqn sur un piédestal* – ‘захапляцца кім-н., паважаць, усхваляць’.

Фразеалагізмы з інтэгральнай семантычнай прыметай ‘адчуванне даверу’ фарміруюць групу “*давер*”. Яны паказваюць на перакананасць чалавека ў чыёй-небудзь шчырасці, добрасумленнасці і на заснаванія на іх адпаведныя адносіны. Група ўтвараецца 7 ФА ў беларускай мове і 5 ФА ў французскай мове: бел. *выварочваць <сваю> душу* – ‘выказваць самае заповітнае, шчыра дзяліцца з кім-н. сваімі думкамі, перажываннямі і пад.’; *верыць (паверыць) на слова* – ‘давяраючы чыйму-н. запэўненню, без пацвярджэння фактамі, доказами’; фр. *casser le morceau* – ‘расказаць каму-н. праўду пра сябе’; *mettre dans la confiance* – ‘даверыць каму-н. сакрэт’.

Група “*сімпатыя*” вылучаецца на падставе семантычнай прыметы ‘адчуванне прыхільнасці’. Фразеалагізмы гэтай групы паказваюць на тое, што адзін чалавек падабаецца другому, выклікае ў яго цёплыя адносіны, прыхільнасць. Група налічвае 6 ФА ў беларускай мове і 9 ФА ў французскай мове: бел. *да душы* – ‘падабаецца’; *западаць (упадаць) у вока (вочы)* – 1) ‘выклікаць у каго-н. пачуццё сімпатыі да сябе’; 2) ‘падабацца, быць даспадобы’; фр. *avoir un (le) ticket* – ‘відавочна падабацца каму-н., асабліва знешне’; *être au (du) goût* – ‘падабацца каму-н.’.

Група фразеалагізмаў “*(узаема)разуменне*” фарміруецца адзінкамі, у семантычнай структуры якіх прысутнічаюць прыметы ‘згода’, ‘разуменне’. Яна складаецца з 7 ФА і ў беларускай, і ў французскай мовах: бел. *знайшлася агульная мова* – ‘хто-н. дасягнуў поўнага паразумення, дамовіўся з кім-н.’; *трапляць (патрапляць) у тон* – ‘гаварыць або рабіць так, што гэта ад-

павядае жаданням, поглядам, настрою каго-н.’; фр. *accorder ses violons* – ‘прыйсці да згоды’; *trouver un terrain d’entente* – ‘прыйсці да ўзаема-разумення’.

Адметнай для французскай мовы з’яўляецца фразеасемантычная група “*адданаць*”, якая вылучаецца на падставе аднайменнай семантычнай прыметы. 3 ФА, якія ўтвараюць гэтую групу, характарызуюць вернасць аднаго чалавека ў дачыненні да другога: фр. *se jeter dans le feu* – ‘быць каму-н. цалкам адданым’; *jouer le jeu de qqn* – ‘дзеінічаць з адданацю’; *être dévoué corps et âme* (быць адданым *целам і душой*) – ‘цалкам, поўнацю’.

Фразеасемантычнае мікраполе “*негатыўныя праяўленні адносін паміж людзьмі*” фарміруецца адзінкамі з інтэгральнай семантычнай прыметай ‘адмоўнае праяўленне адносін’. У залежнасці ад пэўных дадатковых сем у значэнні фразеалагізмаў мікраполе падзяляецца на фразеасемантычныя групы.

Група “*ашуканства і крывадушнасць*” утвараецца фразеалагізмамі з агульнымі семантычнымі прыметамі ‘ашуканства’, ‘падман’, ‘крывадушнасць’, ‘прытворства’. Гэтыя фразеалагізмы ўказваюць на няшчырасць, хлусню, хітрыкі з боку аднаго чалавека ў дачыненні да другога. Група налічвае 51 ФА ў беларускай мове і 26 ФА ў французскай мове: бел. *абуваць у латці* – ‘дзеінічаць нядобрасумленна, ашукваць, хітраваць, падманваць’; *разыгрываць камедыю* – ‘прыкідвацца перад кім-н., крывадушнічаць’; фр. *tener (emmener) en bateau* – ‘падманваць, абдурваць каго-н.’; *jouer du pipeau* – ‘лгаць з мэтай спакусіць’.

Наяўнасць семантычных прымет ‘знявага’ і ‘пагарда’ дазваляе вылучыць у межах мікраполя групу “*знявага*”. Яна фарміруецца фразеалагізмамі, якія паказваюць на адсутнасць павагі і пашаны, пагарду адной асобы да другой. Група ўтвараецца 41 ФА ў беларускай мове і 45 ФА ў французскай мове: бел. *абліванне гразю* – ‘несправядлівае абвінавачванне, незаслужаная знявага’; *плюнуць у вочы (твар)* – ‘выявіць у рэзкай форме знявагу, пагарду да каго-н.’; фр. *traiter de haut en bas (du haut de sa grandeur)* – ‘адносіцца да каго-н. з пагардай, знявагай’; *traiter en parent pauvre* – ‘зневажаць каго-н., асабліва ў фінансавым плане’.

Фразеалагізмы з дыферэнцыйнай семантычнай прыметай ‘збратніцтва’ ўтвараюць групу “*збратніцтва*”. Гэтыя адзінкі, колькасць якіх супадае ў даследаваных мовах (5 ФА), маюць значэнне вераломных учынкаў і паводзін у дачыненні да іншага чалавека: бел. *пацалунак Юды* – ‘збратніцкі ўчынак пад маскай добразычлівасці, ся-

роўства; *удар у спіну* – ‘подлы ўчынак, здрадніцкія паводзіны ў адносінах да каго-н.’; фр. *baiser de Judas* – ‘выяўленне здрадніцкай і падманлівай прыхільнасці’; *tirer dans le dos* – ‘абысціся па-здрадніцку, вераломна’.

Апісанія мікрапалі ўяўляюць сабой агульныя элементы структуры фразеасемантычнага субполя “праяўленні адносін паміж людзьмі”. Для беларускай мовы адметнае трэцяе мікраполе “*ацэньванне чалавека*”, што вылучаецца на падставе аднайменнай дыферэнцыйнай прыметы. У беларускай мове гэтае мікраполе мае поліцэнтрычную структуру, якая прадстаўлена некалькімі групамі, у той час як у французскай мове быў выяўлены толькі адзін фразеалагізм з семантычнай прыметай ‘ацэньванне’: *mettre dans le tête panier* (класі ў адзін кошык) – ‘меркаваць пра каго-н. аднолькава (і звычайна не вельмі станоўча)’. Такая колькасная прадстаўленасць не дазваляе вылучыць у французскай мове адпаведны элемент структуры даследаванага субполя нават на ўзроўні фразеасемантычнай групы.

Група “*ідэалізацыя і ўсхваленне*” ў беларускай мове ўтвараецца адзінкамі з адпаведнымі дадатковымі прыметамі ‘ідэалізацыя’ і ‘ўсхваленне’. 7 ФА, якія складаюць гэтую групу, маюць значэнне ўяўлення пра каго-небудзь лепшым, чым ён сапраўды ёсць: *глядзець праз ружовыя акуляры* – ‘не заўважаючы недахопаў у кім-н. ідэалізаваць каго-н.’; *пець (спяваюць) дыфірамбы* – ‘празмерна ўсхваляць, вельмі ўзносіць каго-н.’.

Фразеалагізмы з дадатковай семай ‘аднабаковая ацэнка’, ‘шаблонная ацэнка’ фарміруюць групу “*аднабаковасць ацэнкаў*”, якая ўключае 8 ФА: *глядзець са сваёй званіцы* – ‘меркаваць пра каго-н. аднабакова, са сваіх пазіцый’; *прышыванні ярлыкоў* – ‘аднабаковая, шаблонная ацэнка, характарыстыка каго-н.’.

Фразеасемантычнае субполе “праяўленні адносін паміж людзьмі” ўтвараецца мікрапалямі “пазітыўныя праяўленні адносін паміж людзьмі” і “негатывыя праяўленні адносін паміж людзьмі” як у беларускай, так і ў французскай мове. Аднак структура субполя ў беларускай мове больш складаная і ўключае ў сябе яшчэ і мікраполе “ацэньванне чалавека”.

Выразы субполя “праяўленні адносін паміж людзьмі” ў беларускай і французскай мовах вызначаюцца істотным падабенствам семантыкі. Так, у межах мікраполя “пазітыўныя праяўленні адносін паміж людзьмі” выяўляецца 12 семантычных прымет, якія ўласцівы фразеалагізмам і беларускай, і французскай моў: ‘станоўчае праяўленне адносін’, ‘падтрымка’,

‘дапамога’, ‘спрыянне’, ‘добразычлівасць’, ‘спагада’, ‘дабрата’, ‘стаўленне з павагай’, ‘адчуванне даверу’, ‘адчуванне прыхільнасці’, ‘згода’ і ‘разуменне’. На падставе гэтых семантычных прымет у межах мікраполя вылучаюцца адпаведныя семантычныя групы. Дыферэнцыйная прымета ‘адданасць’, якая прысутнічае ў семантычнай структуры некаторых французскіх ФА, дазволіла вылучыць групу “адданасць”, адметную для фразеасемантычнага мікраполя “пазітыўныя праяўленні адносін паміж людзьмі” ў французскай мове.

Фразеалагізмы мікраполя “негатывыя праяўленні адносін паміж людзьмі” маюць 8 семантычных прымет, якія ёсць і ў беларускай, і ў французскай мовах: ‘адмоўнае праяўленне адносін’, ‘ашуканства’, ‘падман’, ‘крывадушнасць’, ‘прытворства’, ‘знявага’, ‘пагарда’, ‘здрадніцтва’. Адпаведныя групы вылучаюцца на падставе гэтых семантычных прымет.

Фразеасемантычнае мікраполе “ацэнка чалавека”, якое было выяўлена толькі ў беларускай мове, утвараецца фразеалагізмамі з семамі ‘ацэньванне’, ‘ідэалізацыя’, ‘ўсхваленне’, ‘аднабаковая ацэнка’, ‘шаблонная ацэнка’. Выраз са значэннем ацэнкаў чалавека ў французскай мове адзінкавы, таму не складае нават мінімальнага кампанента структуры субполя “праяўленні адносін паміж людзьмі” – фразеасемантычнай (пад)групы.

Нягледзячы на высокую ступень падабенства семантычнага напаўнення субполя “праяўленні адносін паміж людзьмі” ў беларускай і французскай мовах, назіраецца нераўнамернасць размеркавання фразеалагізмаў па групах. Значнай колькаснай перавагай беларускіх фразеалагізмаў характарызуецца фразеасемантычная група “ашуканства і крывадушнасць”. Колькасць французскіх фразеалагізмаў істотна большая ў групах “дапамога і падтрымка”, “павага”, “сімпатыя”.

Спіс літаратуры

1. Георгіева, С. Сопоставление фразеологических единиц по семантическим группам / С. Георгіева // Русистика 2003 : Язык, коммуникация, культура. – Шумен : Изд-во “Епископ Константин Преславски”, 2003. – С. 35–43.
2. Косериу, Э. Синхрония, диахрония и история : проблема языкового изменения / Э. Косериу ; пер. И. А. Мельчука. – 3-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 208 с.
3. Ябжанова, Л. Б. Структурно-семантическая характеристика микрополя “Безумие” в современном английском языке / Л. Б. Ябжанова // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 2. Языкознание. – 2015. – № 2. – С. 103–108.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1–2.
5. Rey, A. Dictionnaire d'expressions et locutions / A. Rey, S. Chantreau. – Paris : Le Robert, 2007. – 1086 p.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук

“СВЯТОЕ Ў СЛОВЕ БАРАНЮ...” ДА 70-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ МІКАЛАЯ АЛЯХНОВІЧА

Нарадзіўся Мікалай Мікалаевіч Аляхновіч 14 студзеня 1953 г. у буйной палескай вёсцы Валішча Пінскага раёна ў сялянскай сям’і. У 1960 г. пайшоў у першы клас Валішчанскай сярэдняй школы. Ужо ў школьныя гады ў юнака выявіліся філалагічныя схільнасці, таму адразу ж пасля заканчэння школы ён паступіў на філалагічны факультэт Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна на аддзяленне беларускай мовы і літаратуры (цяпер Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна). Выразнай прыроджанай здольнасцю да навукова-педагагічнай дзейнасці і актыўнай пазіцыяй у грамадскім жыцці звярнуў на сябе ўвагу выкладчыкаў факультэта. Пасля заканчэння інстытута ў 1974 г. быў размеркаваны на кафедру беларускай мовы філалагічнага факультэта на пасаду асістэнта. Восенню 1974 г. прызваны ў армію, службу праходзіў у Групе савецкіх войск у ГДР. З восені 1975 г. і да выхаду на пенсію працаваў на філфаку Брэсцкага педінстытута, прайшоў шлях ад асістэнта (1974–1977) да старшага выкладчыка (1977–1986), намесніка дэкана філалагічнага факультэта (1985–1987), дэкана філалагічнага факультэта (1987–1993). Скончыў аспірантуру пры кафедры беларускага мовазнаўства Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага (1978–1981) пад кіраўніцтвам прафесара Фёдара Янкоўскага. У 1983 г. паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму “Фразеалогія беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.». У 1993–1995 гг. выкладаў беларускую мову студэнтам Будапешцкага ўніверсітэта імя Лоранда Этвёша (Венгрыя) пры кафедры ўсходнеславянскай і балтыйскай філалогіі факультэта гуманітарных навук. З 1993 да 2013 г. загадваў кафедрай гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна. У чэрвені 2017 г. пайшоў на пенсію, а 6 чэрвеня 2022 г. пасля цяжкай працяглай хваробы памёр, пахаваны на брэсцкіх могілках.

За час навукова-педагагічнай дзейнасці Мікалай Аляхновіч апублікаваў больш за 200 навуковых і навукова-метадычных прац па асаблівасцях функцыянавання лексікі і фразеалогіі

сучаснай беларускай мовы і старабеларускай мовы, дыялекталагічнай праблематыцы, даследаваў асобныя пытанні параўнальнай граматыкі ўсходнеславянскіх моў, грунтоўна займаўся праблемамі лінгвістычнага краязнаўства і лінгвакультуралогіі. Ён суаўтар вучэбных дапаможнікаў па сучаснай беларускай мове для слухачоў падрыхтоўчых аддзяленняў ВДУ Беларусі [1], студэнтаў нефілалагічных факультэтаў педагагічных інстытутаў [2], вучэбных дапаможнікаў па лінгвакраязнаўстве [3] і лінгвакультуралогіі [4] для студэнтаў філалагічнага факультэта БрДУ імя А. С. Пушкіна, дыялектнага слоўніка заходнепалескіх гаворак [5] і інш. Усе раздзелы названых выданняў, напісаныя М. Аляхновічам, вылучаюцца кваліфікаваным навукова-метадычным узроўнем, уважлівым падборам моўнага матэрыялу для практычных заняткаў з улікам выхаваўча-мастацкіх задач і катэгорыі навучэнцаў. Удзельнічаў у працы XI Міжнароднага з’езда славістаў з дакладам пра фарміраванне фразеалагічнай сістэмы беларускай мовы [6].

Воляй лёсу Мікалай Аляхновіч стаў піянерам выкладання беларускай мовы ў Венгрыі, што адыграла важную ролю ў пашырэнні беларусазнаўства ў гэтай краіне. Пры падтрымцы Андраша Золтана ў кастрычніку 1994 г. была арганізавана венгерская асацыяцыя беларусістаў, якая з таго часу

ПЛЯЦОЎКА ДЛЯ РЭАЛІЗАЦЫІ ТВОРЧАГА І НАВУКОВАГА ПАТЭНЦЫЯЛУ

Шаноўныя калегі!
Калектыў Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа сардэчна віншуе вас са слаўнай датай – 35-годдзем з дня заснавання часопіса “Роднае слова”! За гады існавання часопіс заняў адметнае месца ў культурна-асветніцкай і адукацыйнай прасторы нашай краіны, стаў маштаб-

най пляцоўкай для рэалізацыі творчага і навуковага патэнцыялу студэнтаў, аспірантаў, настаўнікаў, краязнаўцаў, работнікаў культуры, вучоных. Дзякуючы творчай, самаадданай, нястомнай працы невялікага калектыву рэдактараў часопіс стаў адным з найлепшых навукова-метадычных выданняў Беларусі. Матэрыялы, што друкуюцца на яго старонках, заўсёды вылучаюцца актуальнасцю, навізнай, тэматычнай разнастайнасцю і змястоўнасцю.

Дарагія сябры! Мы ўдзячны вам за шматгадовае плённае супрацоўніцтва, накіраванае на захаванне і папулярызаванне галоўнай гісторыка-культурнай каштоўнасці нацыі і дзяржавы – беларускай мовы і набыткаў, створаных на ёй.

Жадаем вам моцнага здароўя, невычарпальнай энергіі, натхнення, аптымізму, новых творчых дасягненняў, паспяховай рэалізацыі цікавых перспектывных культурна-асветніцкіх праектаў і далейшага плёну ў вашай высакароднай працы на карысць роднай Беларусі.

Ігар КАПЫЛОЎ,

*дырэктар Інстытута мовазнаўства
імя Якуба Коласа*

*Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі,
кандыдат філалагічных навук.*

ўдзельнічае ў Міжнародных з’ездах беларусістаў. З 1996 г. сталі праводзіцца міжнародныя навукова-практычныя канферэнцыі пад агульнай назвай “Мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім і краінах сучаснай Цэнтральнай і Усходняй Еўропы”, якія па чарзе ладзяцца ў Венгрыі і Беларусі. Айчыныя навукоўцы пачалі друкавацца ў венгерскіх часопісах “Studia Russica” і “Studia Slavica”, а венгерскія славісты – у Беларусі. На сёння беларускія вучоныя надрукавалі ў Венгрыі больш за сотню навуковых артыкулаў, прыкладна столькі ж публікацый венгерскія філолагі здзейснілі ў розных беларускіх выданнях. Венгерская энцыклапедыя “Мовы свету” змясціла артыкул М. Аляхновіча пра беларускую мову, які з’яўляецца найбольш грунтоўным і навукова-аб’ектывым нарысам гісторыі фарміравання і сучаснага стану беларускай літаратурнай мовы.

Акрамя плённай навукова-метадычнай працы, у вольны час Мікалай Аляхновіч пісаў вершы. Увогуле паэтычнай творчасцю ён пачаў займацца яшчэ ў школьныя гады, а першая падборка была надрукавана ў часопісе “Малодосць” (1976). З таго часу яго вершы рэгулярна з’яўляліся на старонках розных перыядычных выданняў, у літаратурных зборніках, школьных хрэстаматых, кнізе паэзіі “Дзядзінец”, альманаху “Жырандоля” і інш. Ён аўтар паэтычных зборнікаў “Жыццёвае веры прадзіва” (2006), “Святло дарогі” (2010), “Вясновы роздум” (2020), зборніка перакладаў вершаў з рускай, украінскай, польскай, венгерскай моў “Такая тонкая размовы ніць” (2013).

Мікалай Аляхновіч годна пранёс праз усё жыццё святло асветы, любові да роднага беларускага слова, радзімы і кнігі. Яго ўнёсак у беларусістыку прыкметны і заўсёды будзе дапамагаць маладому пакаленню беларусаў у засваенні і даследаванні роднай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская мова** / М. М. Аляхновіч, В. М. Емельяновіч, М. П. Лукашук [і інш.] / пад аг. рэд. Г. М. Малажай. – Мінск : Выш. шк., 1986. – 214 с.
2. **Практыкум па беларускай мове** / М. М. Аляхновіч, Т. М. Кananенка, Г. М. Малажай [і інш.] / пад аг. рэд. Г. М. Малажай. – Мінск : Выш. шк., 1993. – 329 с.
3. **Аляхновіч, М. М.** Лінгвакраязнаўства / М. М. Аляхновіч, Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : БрДУ, 2006. – 63 с.
4. **Аляхновіч, М. М.** Лінгвакультуралогія / М. М. Аляхновіч, Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : БрДУ, 2007. – 71 с.; 2-е выд. – Брэст : БрДУ, 2010. – 107 с.
5. **Дыялектны слоўнік Брэстчыны** / М. М. Аляхновіч, У. У. Барысюк, В. М. Емельяновіч [і інш.] / рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
6. **Аляхновіч, М. М.** Фразеалогія беларускай мовы: станаўленне сістэмы / М. М. Аляхновіч. – Брэст : Брэсцкі педінстытут, 1993. – 27 с.

“РОДНАМУ СЛОВУ” – 35

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

У дапамогу педагогу

Святлана МАРТЫНКЕВІЧ,
кандыдат педагогічных навук

ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧЫ АСПЕКТ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ВА ЁСТАНОВАХ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫІ З РУСКАЙ МОВАЙ ВЫКЛАДАННЯ

УДК 811.161.3:908(476):373.5

У артыкуле разглядаецца лінгвакраіназнаўчы аспект навучання беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай выкладання. Апісаны ўмовы фарміравання лінгвакраіназнаўчых ведаў і ўменняў вучняў пры навучанні беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Абгрунтавана значнасць вылучэння і засваення лінгвакраіназнаўчага зместу ў навучанні беларускай мове. Вызначаны асноўныя складнікі лінгвакраіназнаўчага зместу моўнай адукацыі (фонавыя веды, канататыўная і безэквівалентная лексіка). Абгрунтавана з пазіцыі лінгваметодыкі сістэма заданняў, якія арганічна спалучаюць разгляд моўнай з'явы і аналіз асаблівасцей лексічных адзінак, што прэзентуюць шырокі лінгвакультурны кантэкст. У агульным кантэксце навучання беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай выкладання вылучаны лінгвакраіназнаўчы аспект паспрыяе засваенню ведаў краіназнаўчага характару, фарміраванню камунікатыўных уменняў абгрунтоўваць свае думкі, будаваць уласныя выказванні ў адпаведнасці з нормамі маўлення, а таксама выхаванню асобы, якая праз мову і культуру ідэнтыфікуе сябе з народам.

Ключавыя словы: *змест навучання беларускай мове, лінгвакраіназнаўчы аспект навучання, лінгвакраіназнаўчага кампетэнцыя, метадычны апарат практыкаванняў, вучэбныя тэксты.*

The article considers the linguistic aspect of teaching the Belarusian language in general secondary education institutions with Russian as the language of instruction. The conditions of formation of linguistic knowledge and skills of students in teaching the Belarusian language in general secondary education are described. The importance of allocating and mastering the linguistic content of teaching the Belarusian language is substantiated. The main components of the linguistic content of language education (background knowledge, connotative and non-equivalent vocabulary) are identified. From the standpoint of linguistics, the system of tasks is substantiated, which organically combines the consideration of a linguistic phenomenon and the analysis of the features of lexical units that present a broad linguistic and cultural context. In the general context of teaching the Belarusian language in general secondary education institutions with the Russian language of instruction, form communicative skills and justify the upbringing of a person who, through language and culture, identifies himself with the people.

Навучанне беларускай мове на сучасным этапе развіцця моўнай адукацыі не засяроджваецца на адным пэўным лінгваметадычным падыходзе, а вылучае ў якасці асноўных сістэмна-функцыянальны, камунікатыўна-дзеясны і лінгвакультуралагічны падыходы. Сістэмна-функцыянальны падыход прадугледжвае аналіз моўных адзінак у структурным, функцыянальным і семантычным планах. Моўныя адзінкі характарызуецца з боку іх будовы, значэння і функцыі ў маўленні. Камунікатыўна-дзеясны падыход арыентуе адукацыйны працэс на засваенне мовы як сродку зносін. Моўныя факты і з'явы разглядаюцца з мэтай іх выкарыстання ў працэсе актыўнай маўленчай дзейнасці, навучання маўленчым зносінам. Лінгвакультуралагічны падыход звязаны з усведамленнем мовы як формы выражэння нацыянальнай культуры, нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы. Дэклараваныя адукацыйным стандартам і вучэбнай праграмай па беларускай мове згаданыя падыходы скіроўваюць да распрацоўкі дзейснай асновы наву-

чання прадмету, пошукаў новых метадык, якія паспрыялі б авалоданню звестак пра беларускую мову як адлюстраванне нацыянальнага бачання свету беларусаў, фарміраванню ведаў вучняў пра агульнае і адметнае ў беларускай мове і культуры ў параўнанні з культурамаі іншых народаў.

Мэта артыкула – разгледзець умовы фарміравання лінгвакраіназнаўчых ведаў і ўменняў вучняў пры навучанні беларускай мове; вызначыць лінгвакраіназнаўчы змест навучання, распрацаваць сістэму спецыяльных практыкаванняў па фарміраванні лінгвакраіназнаўчых ведаў і ўменняў вучняў.

Матэрыялам сталі навуковыя працы па лінгвакраіназнаўстве, нарматыўная дакументацыя, вучэбныя праграмы і дапаможнікі для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі. Метады – аналітычны, эксперыментальны.

Працэс навучання беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі накіраваны на фарміраванне асобы, якая свабодна валодае беларускай мовай і арганічна інтэгравана ў культуру народа, асэнсоўвае беларускую мову як сро-

ФІЛАЛАГІЧНАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

Дарагія родна-слоўцы і ўсе чытачы “Роднага слова”!

Шчыра віншую з 35-годдзем з дня заснавання часопіса, які можна смела лічыць філалагічнай энцыклапедыяй, прафесійным дарадцам для настаўнікаў, настольнай кнігай для школьнікаў, студэн-

таў і аспірантаў. 35 гадоў – маленькая доля секунды ў прасторава-часавым вымярэнні. Для часопіса такі прамежак часу быў напоўнены актыўнай стваральнай працай, у выніку чаго свет убачылі 420 нумароў, дзе былі змешчаны матэрыялы па беларускай мове і літаратуры, культуралогіі, мастацтвазнаўстве, педагогіцы, методыцы выкладання мовы і літаратуры і інш. Неабходна падкрэсліць выхаваўчую і прапагандысцкую дзейнасць часопіса, у полі зроку якога заўсёды заставаліся надзённыя пытанні папулярызацыі роднай мовы і літаратуры. Тут можна нагадаць арганізацыю і правядзенне навукова-даследчых і творчых конкурсаў, шматлікія сустрэчы са школьнікамі і студэнтамі, што спрыяла далучэнню навучэнцаў да гісторыка-культурнай спадчыны нашай краіны, развіццю творчых здольнасцей, фарміраванню ў школьнай і студэнцкай моладзі патрыятызму, грамадзянскасці, павагі да гістарычнага мінулага краіны.

Жадаю калектыву часопіса “Роднае слова”, аснову стылю працы якога складае высокая прафесійнасць і кампетэнтнасць, новых творчых дасягненняў і перамог, пастаяннага руху да няскораных вяршынь, увасаблення задуманага, здароўя, шчасця і дабрабыту. Няхай часопіс і пасля 35-гадовага юбілею застаецца дынамічнай пляцоўкай для шырокага абмеркавання актуальных тэарэтычных і практычных праблем беларускай мовы і літаратуры.

Васіль СТАРЫЧОНАК,

*дэкан філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага педагогічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка,
доктар філалагічных навук, прафесар.*

дак засваення спрадвечных духоўна-культурных каштоўнасцей. Гэта непасрэдна адбываецца пры вывучэнні лексічнага, фразеалагічнага, граматычнага, стылістычнага матэрыялу. У сітуацыі білінгвізму, калі беларуская мова не з’яўляецца актыўным сродкам камунікацыі для сучасных вучняў, яна ўспрымаецца і вывучаецца большасцю як другая. У нашым выпадку пераважная большасць школьнікаў навучаецца ў рускамоўных установах агульнай сярэдняй адукацыі. Сістэматычны курс беларускай мовы з’яўляецца зместам навучання другой ступені агульнай сярэдняй адукацыі, таму ў адпаведнасці з узроставымі асаблівасцямі вучняў засваенне нормаў мовы адбываецца свядома і намерана. Блізкасць дзвюх моўных сістэм аблягчае фарміраванне першасных моўных ведаў і ўменняў. Для дасканалага авалодання мовай неабходна засвоіць правілы функцыянавання моўных адзінак у маўленні, нормы культуры маўлення, навучыцца ствараць выказванні розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Вучням важна ўсвядоміць камунікатыўны патэнцыял беларускай мовы, яе здольнасць абслугоўваць разнастайныя сферы сацыяльнага жыцця. Адсюль вынікае, што пры навучанні беларускай мове ва ўстановах з рускай мовай выкладання, дзе беларуская мова па факце вывучаецца як другая, з вызначанага лінгвакультуралагічнага падыходу мэтазгодна спецыяльна вылучыць лінгвакраізнаўчы аспект, які дазволіць акцэнтаваць увагу на асобных з’явах нацыянальна-культурнага жыцця, маральна-этычнага, эстэтычнага і гістарычнага вопыту народа.

Паўнаўартасная камунікацыя можа адбывацца пры ўмове, калі носьбіты мовы валодаюць як актуальнымі, так і фонавымі ведамі, што адносяцца да культурнай спадчыны. Фонавыя веды – гэта “вытворныя нацыянальнай культуры, сукупнасць звестак, якія ўрэшце абумоўліваюць ужыванне слова ў маўленні” [1, с. 70]. З ранняга дзяцінства вучнямі засвоена ў той ці іншай ступені руская мова як родная. У большасці выпадкаў рэальнай камунікацыі зносіны на беларускай мове сучасных вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай выкладання адбываюцца пераважна на ўроках беларускай мовы і літаратуры. Паказальны і той факт, што ў большасці ўстаноў адукацыі вучэбныя прадметы “Гісторыя Беларусі” і “Тэаграфія Беларусі” выкладаюцца на рускай мове. Г. зн. фонавыя веды пра нацыянальна-культурныя рэаліі, нацыянальна-абумоўленыя маўленчыя стэрэатыпы і шаблоны, звязаныя з духоўнымі каштоўнасцямі і звычаямі народа, якія звычайна засвойваюцца незаўважна і падсвядома, у большасці вучняў у дастатковай ступені не сфарміраваны. Таму ўключэнне ў сістэму навучання элементаў лінгвакраізнаўчага падыходу і адпаведнага дыдактыч-

нага кампанента з'яўляецца неабходным і своечасовым. Гэта пашырыць і ўдакладніць змест навучання мове, паспрыяе актывізацыі адукацыйнага працэсу, падвядзе ў поўнай меры да рэалізацыі мэты моўнай адукацыі.

Даследчыкі Я. Верашчагін і В. Кастамараў вызначылі, што лінгвакраізнаўчы кірунак пры навучанні мове перш за ўсё прадугледжвае “такую арганізацыю вывучэння мовы, дзякуючы якой школьнікі знаёмяцца з сучасным і мінулым народа, з яго нацыянальнай культурай пасродкам мовы і ў працэсе авалодання ёю” [2]. Менавіта гэтая акалічнасць пазбаўляе працэс авалодання мовай як сродкам зносіна фармальнага характару.

Змест лінгвакраізнаўчага кампанента моўнай адукацыі складаецца з фонавых ведаў і спецыяльнага лексічнага матэрыялу – канататыўнай і безэквівалентнай лексікі. Сюды ўключаюцца звесткі, звязаныя з краінай, народам, рэгіёнам, канкрэтнай мясцовасцю. У такім выпадку можна меркаваць, што агульны лексічны фон у вучняў пэўным чынам сфарміраваны. Яны без цяжкасці разумеюць маўленне па-беларуску, нават не ведаючы значэння асобных лексічных адзінак. У сітуацыі блізкароднаснага руска-беларускага білінгвізму важным складнікам працы будзе параўнанне лексічных адзінак, на аснове якіх фарміруюцца фонавыя веды. Устанаўленне падабенства і адрозненняў паміж фонавымі лексічнымі адзінкамі дзвюх моў дапамагае вызначыць спецыфічныя рысы – крыніцу рэпрэзентацыі лінгвакультурнай інфармацыі.

Асобная частка лінгвакраізнаўчага матэрыялу – канататыўная лексіка, словы з вобразнымі канатацыямі, абумоўленыя нацыянальна-культурнымі традыцыямі народа. Канатацыі звычайна накладваюцца на асноўнае значэнне слова. У адрозненне ад лексічных адзінак, якія ўжываюцца ў прамым значэнні, яны маюць стылістычную прымету і ўтрымліваюць у сваім змесце семантыку, якая транслюе ўласцівыя толькі беларускаму народу светаадчуванні і ўяўленні, апісвае паводзінныя стэрэатыпы. Такія сузначэнні выклікаюць у носьбітаў мовы своеасаблівыя сімвалічныя і эмацыйныя асацыяцыі.

Безэквівалентная лексіка найбольш выразна выяўляе адметнасці духоўнага і матэрыяльнага жыцця беларускага народа. Гэта словы, якія называюць нацыянальна-культурныя рэаліі, самабытныя паняцці. Такія лексічныя адзінкі адсутнічаюць у іншых мовах або не маюць аднаслоўных адпаведнікаў пры перакладзе. Сюды ўваходзяць назвы матэрыяльнай культуры (прадметаў побыту, прылад працы, прасторавых паняццяў, страў і напояў, адзення), найменні духоўна-культурнага жыцця беларусаў (назвы святаў, разумовых, рэлігійных і сацыяльных па-

няццяў), прыродных з'яў і рэалій (жывёл, птушак і інш.). Такая лексіка рэпрэзентуе розныя гістарычныя часы і перыяды ў жыцці краіны, нацыянальную спецыфіку характару народа, яго прыярытэты і адметнасці ладу жыцця.

Асаблівую дыдактычную каштоўнасць нясуць лексічныя адзінкі, якія маюць нацыянальна-культурны кампанент значэння. Найбольш значны матэрыял – устойлівыя моўныя адзінкі, у якіх рэпрэзентуюцца нацыянальна-культурныя феномены (лексічныя адзінкі з пераносным значэннем, асабовыя імёны, сталыя эпітэты).

У сувязі з гэтым пры распрацоўцы зместу навучання па пэўных лексіка-граматычных тэмах асноўная ўвага павінна аддавацца дыдактычным тэкстам, якія змяшчаюць інфармацыю пра гісторыка-культурныя рэаліі, грамадскіх дзеячаў (з уключэннем звестак з іх біяграфіі), найбольш вядомыя факты сацыяльнага жыцця. Пры гэтым варта кіравацца наступнымі крытэрыямі адбору аўтэнтчных лінгвакраізнаўчых тэкстаў – “культуралагічнай каштоўнасці і лінгвакраізнаўчай спецыфікі, камунікатыўнай накіраванасці, даступнасці, інфармацыйнай значнасці і навізны, прафесійнай накіраванасці, пазнавальнасці, выхаваўчай каштоўнасці” [2, с. 56].

Такім чынам, лінгвакультурнаўчы змест уключае вучэбныя тэксты, якія выступаюць крыніцай інфармацыі пра пэўныя гісторыка-культурныя рэаліі, персаналіі, гістарычныя, прыродныя і геаграфічныя факты, іх адметнасці, месца і значэнне ў развіцці краіны. Важна, каб граматычныя факты былі ілюстраваны лінгвакраізнаўчым матэрыялам, а сістэма практыкаванняў уключала заданні, якія арганічна спалучалі б разгляд моўнай з'явы і аналіз асаблівасцей лексічных адзінак, што прэзентуюць шырокі лінгвакультурны кантэкст. Методыка арганізацыі заняткаў распрацоўваецца такім чынам, каб разам з замацаваннем граматычных ведаў і ўменняў адбывалася фарміраванне лінгвакраізнаўчых ведаў і ўменняў (запамінанне інфармацыі, выбар патрэбных звестак, аперыраванне лінгвакраізнаўчай інфармацыяй, складанне вусных выказванняў).

Этнаграфічныя краізнаўчыя рэаліі прэзентуюцца праз уключэнне ў тэксты лексічных адзінак, якія называюць прадметы побыту, ежы, напояў. Такія лексемы могуць быць кампанентам фразеалагізмаў і парэмій, устойлівых параўнанняў (практыкаванні з празаічнымі і вершаванымі тэкстамі пра Беларусь з інфармацыяй пра элементы побытавай культуры беларусаў). Граматычная інтэрпрэтацыя лексічных адзінак накіравана на фарміраванне трывалых моўных уменняў і на запамінанне лінгвакраізнаўчай інфармацыі.

На аснове краізнаўчага матэрыялу распрацоўваюцца практыкаванні двух відаў – моўныя

Спіс літаратуры даступны па qr-кодзе.

і маўленча-камуніка- тыўныя. Моўныя практы- каванні маюць на мэце фарміраванне фанетычных, лексіч- ных, граматычных уменняў вучняў і ра- зам з гэтым накіра- ваны на ўсведамлен- не адметнасцей усіх узроўняў беларускай мовы, духоўна-культурных каштоўнасцей народа ў дыялогу культур. Яны скіраваны на выяўленне спецыфічных фанетычных рыс беларускай мовы; запамінанне новай беларускай лексікі; супастаў- ленне слова з дэфініцыяй; тлумачэнне значэння слова; ужыванне фразеалагізмаў з нацыянальна- культурным кампанентам значэння; складанне дэфініцыі да слова на аснове малюнка і інш.

Маўленча-камунікатыўныя практыкаван- ні прадугледжваюць развіццё ўменняў вуснага і пісьмовага маўлення – стварэнне вусных і пісь- мовых тэкстаў з уключэннем краіназнаўчых звестак у сітуацыі маўлення (праца з даведчай літаратурай; перапіска з уяўнымі замежнымі ад- расатамі; падбор інфармацыі для краіназнаўчай віктарыны; параўнанне мадэлей паводзін жыха- роў Беларусі і іншых краін).

Усе пералічаныя лінгвакраіназнаўчыя факты падаюцца ў вучэбных дапаможніках праз змест вучэбных тэкстаў, малюнкаў. Звесткі пра най- больш вядомыя факты ў сучасным грамадскім жыцці рэпрэзентуюцца ў анамастычных адзін- ках: тапонімах, антрапонімах, назвах прырод- ных аб'ектаў, гандлёвых марак прадукцыі, рэк- ламных назвах. Вучні знаёмяцца з асобнымі па- дзеямі з жыцця славетных землякоў розных часоў (напрыклад, кампазітар Станіслаў Манюшка, касманаўт Алег Навіцкі і інш.), звесткамі пра іх дзейнасць, ролю ў развіцці краіны. З'явы нацыя- нальна-культурнага жыцця дапаўняюцца канк- рэтнымі звесткамі пра мясцовасць, заняткі жыха- роў, адметныя вырабы (напрыклад, куфар з вёскі Агова Іванаўскага раёна, фартухі вёскі Бездзеж Драгічынскага раёна, шапавальства і валёнкі з Дрыбіна і інш.). Матэрыял практыкаванняў вучэбных дапаможнікаў змяшчае інфармацыю пра беларускія гарады, рэкі Друйку, Піну, Палату, Дняпро, Дзвіну, Нёман, Прыпяць; пра замкі Бе- ларусі, славетныя мясціны і інш. Прадугледжана знаёмства з традыцыйнымі народнымі промыс- ламі і рамёствамі – саломалляцтвам, вышыван- нем, разьбой па дрэве, шапавальствам [3; 4].

Звесткі пра вядомыя брэндзі “Спартак”, “Ка- мунарка” выклікаюць самыя прыемныя аса- цыяцыі ў кожнага беларуса, бо таварныя знакі

кандытарскіх фабрык вядомыя ўсім з дзяцін- ства. Тым больш цікавай для вучняў будзе ін- фармацыя пра месца знаходжання фабрыкі, яе значэнне для сучасных эканамічных працэсаў у жыцці краіны. Заданні да тэксту дапамогуць пашырыць веды, актывізаваць матэрыял, які мае краіназнаўчы змест і будзе каштоўны ў ка- мунікатыўным плане.

Своеасаблівымі згусткамі нацыянальна-куль- турнай інфармацыі можна назваць народныя анекдоты, жарты, дзе выяўляецца адметнасць гумару беларускага народа. У іх расказваецца пра асаблівасці жыцця, гаспадарчай і культур- най дзейнасці, менталітэту беларусаў. Фонавыя веды сацыяльнага характару ў такіх выпадках будуць вельмі важнымі для разумення тонка- га гумару, нацыянальна-культурнага адцення агульнага сэнсу народнага апавядання.

Напрыклад, каб зразумець гумарыстычную ідэю прыведзенага тэксту-жарту ў практыка- ванні, вучні павінны валодаць ведамі рэгіяналь- нага характару пра вёску Аўцюкі, якія выступа- юць фонам для разгадкі сэнсу гумарыстычнага апавядання з назвай “Самалётны прыпынак”:

Рэйсавы самалёт “Мінск – Кіеў” ляціць над Аўцюкамі. Сцюрдэса падбягае да лётчыка: “Адчыніце люк, двое аўцюкоўцаў хочуць выйсці”. “Э-э... Учора аднаго тут выпусціў. А трое ўскочылі” (паводле У. Ліпскага) [3, с. 38].

Аўцюкі – вёска ў Гомельскай вобласці, дзе пра- ходзіць беларускі фестываль гумару. Аўцюкоўцы вядомыя беларусам як дасціпныя, кемлівыя лю- дзі. У аповедах пра іх выяўляецца нацыяналь- ны каларыт, сацыяльны асаблівасці беларускай культуры. Валоданне такімі фонавымі ведамі да- памагае зняць пэўныя сэнсавыя бар'еры і спас- цігнуць дадатковую канатацыю, якая выяўляе асаблівасці дасціпнага характару беларуса.

Такім чынам, канцэптуальная ідэя працэсу навучання беларускай мове на сучасным этапе – фарміраванне заяўленых адукацыйнымі стандар- тамі кампетэнцый (моўнай, маўленчай, камуніка- тыўнай, лінгвакультуралагічнай) – не можа быць рэалізавана без авалодання лінгвакультуралагіч- нымі ведамі і ўменнямі. Вылучаны лінгвакраі- назнаўчы аспект навучання беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай выкладання паспрыяе выхаванню асобы, якая праз мову і культуру ідэнтыфікуе сябе з на- родам. У агульным кантэксце навучання мове засваенне звестак краіназнаўчага характару па- спрыяе развіццю вучэбных уменняў аналізаваць, параўноўваць, сістэматызаваць матэрыял, а ра- зам з засваеннем лінгвістычных ведаў – фарміра- ванню камунікатыўных уменняў абгрунтаваць свае думкі, будаваць уласныя выказванні ў адпа- веднасці з нормама маўлення.

Гюльнара ЮСЦІНСКАЯ,
кандыдат педагагічных навук

НАВУЧАННЕ СЭНСАВАМУ ЧЫТАННЮ АСАБЛІВАСЦІ МЕТАДЫЧНАЙ СІСТЭМЫ

УДК 37.018.2:159.922

У артыкуле абгрунтоўваецца неабходнасць распрацоўкі метадычнай сістэмы навучання сэнсаваму чытанню, фарміравання і развіцця чытацкай пісьменнасці, раскрываюцца і характарызуюцца кампаненты метадычнай сістэмы, структурна-змястоўныя блокі і прыватнаметадычныя прынцыпы навучання сэнсаваму чытанню.

Ключавыя словы: *метадычная сістэма, сэнсавае чытанне, чытацкая пісьменнасць, падыходы і прынцыпы навучання, структурна-змястоўныя блокі інтэграванага навучання, метадычныя сродкі навучання.*

The article necessity of developing a methodical system of teaching meaningful reading, formation and development of reading literacy is substantiated, the discloses and characterizes the components of the methodical system, structural and substantive blocks and specific methodical principles of teaching meaningful reading.

Ва ўмовах паскоранага павелічэння аб'ёму інфармацыі і неабходнасці яе ўсвядомленага ўспрымання і фільтрацыі сістэмы вышэйшай і агульнай сярэдняй адукацыі ў працэсе вучэбна-педагагічнай дзейнасці сутыкнуліся з шэрагам праблем, найважнейшай з якіх з'яўляецца мадыфікацыя метадаў фарміравання чытацкай пісьменнасці – медыятара каштоўнаснай і сацыякультурнай арыентацыі вучняў. Адукацыйныя рэаліі, звязаныя з маштабным выкарыстаннем інфармацыйных рэсурсаў ва ўстановах адукацыі і ўкараненнем сучасных спосабаў (online / offline) засваення і перадачы маладому пакаленню сацыякультурнага вопыту, дыктуюць неабходнасць стварэння метадычнай сістэмы навучання сэнсаваму чытанню.

Актуальнасць даследавання абумоўлена сацыяльна-эканамічнымі фактарамі, якія ўключылі чытацкую пісьменнасць у ранг прыярытэтных педагагічных задач: тэмпы высокатэхналагічных змен у краіне значна апераджаюць тэмпы інфарматызацыі ва ўстановах адукацыі; павялічваецца роля чытацкай пісьменнасці ў сістэме бесперапыннай адукацыі; новыя задачы стаяць перад вучнямі ў плане адаптацыі да сацыякультурных умоў і віртуальна-інфармацыйнай рэальнасці. Устаноўкі адукацыі ініцыююць пераход ад традыцыйнай сістэмы навучання да змешанай, якая ўключае мультыфункцыянальныя магчымасці электроннага ўзаемадзеяння. Гэты гібрыдны від навучання прадугледжвае перагляд усёй метадычнай інфраструктуры, што актуалізуе пытанні фарміравання аналітычных навыкаў, інтэрпрэтацыйных здольнасцей працы з тэкстам, рэфлексійных уменняў, крытычнага і творчага мыслення.

Чытацкая пісьменнасць разглядаецца педагагічнай супольнасцю ў шырокім агульнаадукацыйным сэнсе, які ўключае не толькі разнастайныя віды і тэхнікі чытання, аналізу, інтэр-

прэтацыі тэкстаў, але і развіццё асобы вучня, адаптаванай да жыцця і дзейнасці. Падобнае бачанне праблемы выразна карэлюе з сучаснымі педагагічнымі падыходамі.

Праблемам літаратурнага развіцця і фарміравання чытацкай пісьменнасці ў навукова-метадычнай літаратуры аддаецца дастатковая ўвага. Аднак многія пытанні застаюцца дыскусійнымі. Часткова гэта звязана з рознымі падыходамі да вызначэння сутнасці паняцця “чытацкая пісьменнасць”. Не існуе адзінага меркавання па пытаннях залежнасці ўзроўню чытацкай пісьменнасці ад розных умоў яе фарміравання.

У замежнай літаратуры паняцце “чытацкая пісьменнасць” інтэрпрэтуецца як “навык чытання”, “уменне чытаць”, “смак да чытання”. Міжнародныя праграмы па ацэнцы адукацыйных дасягненняў вучняў разглядаюць чытацкую пісьменнасць у прагматычным аспекце – як здольнасць да выкарыстання зместу пісьмовых тэкстаў для дасягнення ўласных мэт і практычнага прымянення ведаў у жыцці. Мы разглядаем чытацкую пісьменнасць у больш шырокім сацыяльна-выхаваўчым кантэксце: не толькі як практыка-арыентаваны вынік навучання, але і як сродак навучання і самаадукацыі. Яна скіравана на самастойнасць, умненне вучняў развіваць уласную чытацкую дзейнасць, якая спрыяе фарміраванню асобна значных пазнавальных матываў і інтарэсаў. Апошнія адлюстроўваюць духоўныя патрэбы і чытацкі вопыт, стымулююць пошук новых арыенціраў у чытанні (уключаючы “лічбавае”), садзейнічаюць фарміраванню і ўдасканаленню навыкаў стварэння ўласных тэкстаў. Пры гэтым чытацкая пісьменнасць выступае надзейным сродкам медыябяспекі навучэнцаў.

Мэта даследавання – вызначэнне тэарэтычных асноў метадычнай сістэмы навучання сэнсаваму чытанню.

Задачи дослідження: 1) виявити асоційні компоненти метадичної системи навчання сэнсаваму чытанню ва ўзаемасувязі з авалоданнем стратэгіяў інтэрпрэтацыйнай дзейнасці навучэнцаў; 2) вызначыць інтэграваны змест навчання сэнсаваму чытанню; 3) сфармуляваць і абгрунтаваць прыватнаметадычныя прыцыпы навчання сэнсаваму чытанню.

Тэарэтычную аснову навчання складаюць прыцыпы ўзаемасувязі працэсаў успрымання, аналізу, інтэрпрэтацыі, стварэння тэкстаў; прыцып цэласнага чытацкага ўспрымання і інш. Яны абумовілі вылучэнне чатырох *структурна-змястоўных блокаў* навчання: перцептыўна-рэфлексіўны – грунтуецца на фарміраванні сэнсавага ўспрымання тэксту праз развіццё эмацыйнай чуласці, рэпрадуктыўнага і творчага ўяўлення, асацыятыўнага мыслення, лагічнай і эмацыйнай памяці; кагнітыўна-дзейнасны – уключае чытацкія веды і ўменні, якія выкарыстоўваюцца пры сэнсавым чытанні тэксту; камунікатыўна-функцыянальны – базіруецца на ўсталяванні суб’ект-суб’ектных адносін да тэксту, аўтара, сябе ў ходзе асэнсавання і інтэрпрэтацыі тэкстаў мастацкага стылю; літаратурна-творчы – забяспечвае стварэнне творчых работ розных відаў і фармаціўна на аснове засвоеных асобасных і сацыяльна-культурных сэнсаў і каштоўнасцей пры чытанні тэкстаў.

«Інтэграцыю названых блокаў навчання сэнсаваму чытанню забяспечваюць чытацкая скіраванасць і сутворчасць у працэсе авалодання ўменнямі “павольнага”, “запаволеннага”, “экраннага”, гіпертэкставага чытання тэкстаў» [1].

Метадычная сістэма навчання сэнсаваму чытанню грунтуецца на адзінстве ўзаемаабумоўленых і ўзаемазвязаных кампанентаў: перспектыўна-арыентацыйнага, змястоўнага, працэсуальна-дзейнаснага, інструментальна-дыягнастычнага.

Перспектыўна-арыентацыйны кампанент уключае мэты, задачы навчання ў аспекце авалодання суб’ект-суб’ектным складнікам інтэрпрэтацыйнай дзейнасці навучэнцаў; падыходы да навчання сэнсаваму чытанню – сістэмна-дзейнасны, асяроддзевы, асобасна арыентаваны, кампетэнтнасны. Названыя падыходы дазваляюць рэалізаваць адукацыйны патэнцыял вучэбных дысцыплін і прадметаў для фарміравання сэнсавага чытання на міжпрадметнай аснове. Зыходзячы з *сістэмна-дзейнаснага падыходу* ажыццяўляецца этапнасць у фарміраванні сэнсавага чытання, чытацкіх навыкаў на аснове прыцыпу ўзаемасувязі працэсаў успрымання, аналізу, інтэрпрэтацыі, ацэнкі тэкстаў. Зварот да *гуманістычнага падыходу* выкліканы неаб-

ходнасцю развіцця асобы навучэнца на аснове яго самарэалізацыі праз прыцып навчання стварэнню тэкстаў розных стыляў і жанраў. Пры вывучэнні тэкстаў прадугледжваецца апора на веды навучэнцаў, звязаныя з разглядам сацыяльна-культурнага кантэксту тэксту, гістарычнай эпохі яго стварэння і адлюстраванай карціны свету. *Асяроддзевы падыход* ажыццяўляе перанос чытацкіх ведаў, уменняў, спосабаў дзеянняў у іншыя прадметныя галіны на аснове прыцыпу пераемнасці і бесперапыннасці развіцця навучэнцаў з улікам іх уласнага чытацкага вопыту. Рэалізацыя *асобасна арыентаванага* падыходу праз прыцып варыятыўнасці форм навчання, магчымасці іх выбару на аснове індывідуальна-псіхалагічных асаблівасцей вучняў прадугледжвае ўлік чытацкіх матываў і інтарэсаў. Зварот да *кампетэнтнаснага падыходу*, які рэалізуецца праз прыцып развіцця крытычнага мыслення з апорай на практыкаарыентаваны і асобасна-сэнсавы кантэнт, выкліканы неабходнасцю ўлічваць практычную значнасць вучэбнага матэрыялу для фарміравання навыкаў сэнсавага чытання.

Змястоўны кампанент прадстаўлены структурна-змястоўнымі блокамі і інтэграваным сэнсавым зместам навчання чытанню ў аспекце авалодання суб’ект-суб’ектным складнікам інтэрпрэтацыйнай дзейнасці навучэнцаў.

Працэсуальна-дзейнасны кампанент грунтуецца на прыватнаметадычных прыцыпах інтэграванага навчання сэнсаваму чытанню і прадугледжвае выкарыстанне ў адукацыйным працэсе метадычных сродкаў (метадаў, прыёмаў, форм і тэхналогій навчання), з дапамогай якіх рэалізуецца аўтарская метадыка навчання сэнсаваму чытанню ва ўзаемасувязі з авалоданнем суб’ект-суб’ектным складнікам інтэрпрэтацыйнай дзейнасці навучэнцаў.

Інструментальна-дыягнастычны кампанент уключае інструментарый для дыягностыкі ўзроўню сфарміраванасці чытацкіх уменняў, што адлюстроўваюць якасць сэнсавага чытання і цэласнасць інтэрпрэтацыі на аснове сфарміраваных суб’ект-суб’ектных адносін да тэксту, аўтара, самога сябе.

Інтэграваны змест навчання сэнсаваму чытанню ўключае каштоўнасна-сэнсавы, кагнітыўны, вучэбна-практычны, культуратворчы кампаненты. *Каштоўнасна-сэнсавы кампанент* (сістэма норм адносін да свету, людзей, да сябе) грунтуецца на выхаванні школьнікаў сродкамі літаратуры, сістэматызацыі ведаў пра мастацтва, якія забяспечваюць разуменне ролі і значэння чытання для ўласнага духоўнага становлення, развіцця самасвядомасці і мараль-

нага самавызначэння. *Казнітыўны кампанент* (сістэма чытацкіх ведаў) фарміруецца шляхам засваення гісторыка- і тэарэтыка-літаратурнага матэрыялу ва ўзаемасувязі з гісторыка-функцыянальным і праблемна-тэматычным аспектамі, з захаваннем прынцыпаў пераемнасці і даступнасці, якія забяспечваюць пашырэнне апорных тэарэтыка-літаратурных катэгорый і замацаванне чытацкіх ведаў вучняў. “*Вучэбна-практычны кампанент* (сістэма чытацкіх уменняў) фарміруецца на аснове ведання тэорыі, гісторыі літаратуры, разумення спецыфікі тэкстаў розных стыляў і жанраў, стварае базу для самастойнай чытацкай дзейнасці навучэнцаў” [2, с. 67]. *Культуратворчы кампанент* (вопыт самастойнай літаратурна-творчай дзейнасці) набываецца навучэнцамі пры ўмовах паўнаважнага ўспрымання тэксту на эмацыйна-вобразным узроўні, самастойнай інтэрпрэтацыі, праяўлення асобнага стаўлення да твора ў працэсе творчай працы.

Да *прыватнаметадычных прынцыпаў* навучання сэнсаваму чытанню, акрамя традыцыйных – прынцыпы ўзаемасувязі працэсаў успрымання, аналізу, інтэрпрэтацыі, стварэння тэкстаў; цэласнага чытацкага ўспрымання і іншыя, – адносяцца прынцыпы, сфармуляваныя ў аспекце пабудовы стратэгіі інтэрпрэтацыйнай дзейнасці навучэнцаў. *Прынцып скіраванасці чытача на разуменне тэксту* прадугледжвае развіццё ўменняў выяўляць гісторыка-культурныя сувязі розных відаў мастацтва, суадносіць іх з маральна-эстэтычнымі ўяўленнямі эпохі напісання тэкстаў і сучасным светаразуменнем. *Прынцып узаемасувязі камунікатыўнага і дзейнаснага кантэкстаў навучання* прадугледжвае варыятыўнасць форм навучання, відаў вучэбнай дзейнасці і магчымасць іх выбару з улікам індывідуальна-псіхалагічных асаблівасцей навучэнцаў. *Прынцып дыялагічнасці* забяспечвае фарміраванне культуры інтэрпрэтацыі тэксту як камунікатыўнай падзеі, ініцыюе працэсы пераемнасці і бесперапыннасці літаратурнага развіцця навучэнцаў з улікам іх чытацкага вопыту і выклікаў соцыуму. *Прынцып чытацкай сутворчасці* закліканы стымуляваць далучэнне навучэнцаў да прачытанага на аснове рэалізацыі іх духоўных патрэб, развіваць крытычнае і літаратурна-творчае мысленне з апорай на практыка-арыентаваны і асобна-сэнсавы кантэнт.

Методыка навучання сэнсаваму чытанню навучэнцаў устаноў адукацыі грунтуецца на выяўленых структурна-змястоўных блоках, інтэграваным змесце і прыватнаметадычных прынцыпах навучання сэнсаваму чытанню;

рэалізуецца праз сістэму практыкаванняў, накіраваных на фарміраванне сэнсавага ўспрымання тэкстаў, развіццё ўменняў чытаць розныя тэксты, інтэрпрэтаваць іх, весці вучэбны дыялог, ствараць творчыя работы розных відаў і фармаатаў. Яна прадстаўлена структурна-змястоўнымі адзінкамі:

1) *перцэптыўна-рэфлексійная* рэалізуецца праз сістэму практыкаванняў па фарміраванні сэнсавага ўспрымання тэкстаў; забяспечвае фарміраванне ўменняў паўнаважнага ўспрымання ва ўмовах альтэрнатыўнага чытання;

2) *казнітыўна-дзейнасная* забяспечвае фарміраванне інтэграваных ведаў для рэалізацыі чытання-вртання, чытання-перачытвання і іншае;

3) *камунікатыўна-функцыянальная* рэалізуецца праз сістэму практыкаванняў па стварэнні навучальнага дыялогу;

“4) *літаратурна-творчая* скіравана на стварэнне творчых полікультурных праектаў, забяспечвае развіццё каштоўнасна-матывацыйных устаноў, навыкаў усвядомленага планавання актуальнага чытання, асобных якасцей, неабходных для сацыялізацыі і рашэння праблем сацыяльна-асобнай і прафесійнай дзейнасці” [3].

Такім чынам, навучанне сэнсаваму чытанню можна разглядаць як лагічнае, паслядоўнае развіццё традыцыйнага навучання чытанню тэкстаў розных стыляў і жанраў ва ўмовах зменлівага асяроддзя, якое трансфармуецца пад канкрэтныя вучэбныя задачы, што не супярэчыць падыходам адукацыйнага працэсу ва ўстановах адукацыі і рэалізуе навукова-метадычныя палажэнні аб бесперапыннай адукацыі.

Спіс літаратуры

1. **Сметаннікова, Н. Н.** Модель реализации стратегического подхода к обучению иноязычному профессионально-специализированному чтению [Электронный ресурс] / Н. Н. Сметанникова // Интернет-журнал “Мир науки”. – 2018. – № 5. – Режим доступа: <https://mir-nauki.com/PDF/10PDMN518.pdf>. – Дата доступа: 16.05.2022.
2. **Романичева, Е. С.** Формирование навыков чтения, их развитие и поддержка как методическая проблема XXI в. / Е. С. Романичева // Образование. Книга. Чтение: текст и формирование читательской культуры в современной образовательной среде : Сб. работ по материалам Всерос. науч.-практ. конф. – М. : Рус. шк., 2010. – С. 66–72.
3. **Учебная программа по учебному предмету «Русская литература»** для IX класса учреждений общего среднего образования с белорусским и русским языками обучения и воспитания [Электронный ресурс] // Национальный образовательный портал. – Режим доступа: <https://adu.by/ru/homepage/obrazovatelnyj-protsess-2022-2023-uchebnyj-god/obshchee-srednee-obrazovanie-2022-2023/304-uchebnyepredmety-v-xi-klassy-2022-2023/3804-russkaya-literatura.html>. – Дата доступа: 10.05.2022.

Інга ВОЮШ,
кандыдат філалагічных навук,
вядучы навуковы супрацоўнік
лабараторыі гуманітарнай адукацыі Нацыянальнага інстытута адукацыі,
Ірына КАЗАЧЭНКА,
настаўнік-метадыст Лельчыцкай раённай гімназіі імя І. А. Коласа

ФАРМІРАВАННЕ ЧЫТАЦКАЙ ПІСЬМЕННАСЦІ СРОДКАМІ ЛІТАРАТУРНАЙ КЛАСІКІ

ПАДРЫХТОЎЧЫЯ ЗАДАННІ

Урок літаратуры – гэта інтэграцыя традыцыйных і сучасных падыходаў да навучання, калі намаганні педагога скіраваны на фарміраванне не толькі агульнавучэбных і прыватных літаратуразнаўчых кампетэнцый, але і навыкаў прымання эфектыўных нестандартных рашэнняў. Паспяховасць вырашэння вучнем жыццёвых сітуацый звязана з глыбінёй крытычнага мыслення, выкарыстаннем эфектыўных спосабаў дзейнасці і ўзораў канструктыўных паводзін, навыкамі вербалізацыі ўласных і чужых эмоцый, перажыванняў.

Урокі літаратуры забяспечваюць не толькі авалоданне гістарычнымі, тэарэтычнымі, літаратурна-крытычнымі ведамі, але і стварэнне прасторы для непасрэднага кантакту з мастацкім тэкстам, крэатыўнага падыходу да яго, для нязмушанай камунікацыі, кааперацыі, развіцця розных відаў інтэлекту. Названыя падыходы да выкладання дазваляюць злучыць матэрыял урока з канкрэтнымі жыццёвымі рэаліямі, навучыць незашоранаму ўспрымання свету і даць магчымасць праз перажыты вучэбны вопыт атрымаць навыкі натуральнага ўбудоўвання ў сацыяльную рэчаіснасць. Гэтаму спрыяе фарміраванне функцыянальнай пісьменнасці – “здольнасці чалавека ўступаць у адносіны з навакольным асяроддзем і максімальна хутка адаптавацца і функцыянаваць у ім” [1].

Адна з галін функцыянальнай пісьменнасці – чытацкая пісьменнасць – разглядаецца як здольнасць чалавека разумець, выкарыстоўваць, ацэньваць тэксты, разважаць пра іх і займацца чытаннем, каб дасягаць сваіх мэт, пашыраць уласныя веды і магчымасці, удзельнічаць у сацыяльным жыцці.

Для фарміравання чытацкай пісьменнасці вучні павінны авалодаць некалькімі групамі чытацкіх уменняў: 1) знаходзіць і *здабываць* яўную інфармацыю з тэксту (у тым ліку з ілюстрацый, загаловак, каментарыяў, дат, геаграфічных назваў); 2) *інтэграваць* няяўную інфармацыю (у тым ліку звязваць з біяграфіяй аўтара, да-

кументамі эпохі, часам і ўмовам і напісання, выяўляць прычынна-выніковыя і лагічныя сувязі) і *інтэрпрэтаваць* яе (у тым ліку ў выглядзе комікса, інфаграфікі, табліцы, стужкі часу); 3) *ацэньваць* змест і форму тэксту (у тым ліку вылучаць задуму, ідэю, жанр, форму твора, асацыятыўную або фармальную логіку думкі, меркаваную аўдыторыю тэксту, спосабы ўздзеяння на чытача); 4) практычна *выкарыстоўваць* інфармацыю з твора (у тым ліку разбіраць жыццёвыя сітуацыі, прагназаваць працяг апісаных падзей, асэнсоўваць ступень рэалістычнасці паказанага ў тэксце, параўноўваць з іншымі творамі паводле пэўнага крытэрыю).

Для паступовага фарміравання навыкаў чытацкай пісьменнасці неабходна планамерная работа, падрыхтоўчым этапам да якой могуць стаць прапанаваныя практыкаванні.

Работа з інфармацыяй, у яўным выглядзе прадстаўленай у творы. Фарміраванне чытацкай пісьменнасці пачынаецца з навучання самастойнаму знаходжанню вербальнай інфармацыі ў тэксце. Для гэтага трэба прачытаць тэкст да канца і ўсвядоміць яго сэнс, што для вучняў 5–7-х класаў – у выпадку з неадаптанымі навуковымі, дакументальнымі, эпісталажнымі і біяграфічнымі матэрыяламі – нялёгкае заданне. З мэтай азнаямлення са спосабамі разумовай дзейнасці пры глыбокім чытанні тэксту можна прапанаваць элементарнае заданне – падкрэсліць адказ на пытанне ў тэксце. Пры гэтым адказ павінен патрабаваць не механічнага, а ўсвядомленага чытання.

Заданне. Прачытайце ўрывак з навуковага даследавання. У якім паўгоддзі 1918 г. быў напісаны верш “Спадчына”? Чаму?

Бацькоўская зямля, родны край, яго веліч і краса, жальба і смутак, яго мінулае, сучаснае і будучае заўсёды хвалявалі паэта.

Першае паслярэвалюцыйнае дзесяцігоддзе – складаны для паэта перыяд. Прымаючы рэвалюцыю з народных, дэмакратычных пазіцый, паэт асуджаў яе разбуральную і знішчальную

сілу. Бальшавіцкія парадкі не спрыялі творчаму настрою: на працягу 1916–1917 гг. і да восені 1918 г. Купала не напісаў ніводнага верша.

Першы паслярэвалюцыйны зборнік Купалы “Спадчына” адкрываецца вершам з аднайменнай назвай. У ім аўтар выказвае вялікую любоў да роднай старонкі – спадчыны, што засталася нам ад продкаў.

Вучням з пачатковым узроўнем чытацкай пісьменнасці можна прапанаваць заданні на разуменне / тлумачэнне значэння слоў, пазнаванне абазначаных імі рэалій па фота: *Пакажыце, на якім фотаздымку ⚡ паказаны тын. Пра які стан гаспадаркі гаворыць выраз “тын... лёг ля вёсак покатам” (наводле верша “Спадчына” Янкі Купалы)?*

Да нескладаных заданняў можна аднесці і пазнаванне вывучанага тэксту па комплексе малюнкаў з лішнімі дэталямі. Напрыклад, вучням прапануюць калаж ⚡, які асацыюецца з пэўным творам. Па выявах школьнікі павінны здагадацца, які твор прадстаўлены на калажах, а таксама назваць лішнія прадметы. Будзе карысным заданне на арыентацыю ў тэксце: прапануецца вылучыць у названым урыўку з паэмы “Новая зямля” рэаліі, паказаныя на малюнках, што прымусіць перачытваць твор, засяродзіцца на дэталях, расчытваць незразумелыя словы.

Не заўсёды хутка выконваюцца заданні з відавочным адказам – кшталту *Пазнайце пісьменніка па партрэце*. Гэта звязана з тым, што школьнікі засвойваюць пэўны вобраз аўтара і не сувымяраюць узрост аўтара з часам напісання твора, этапам творчасці. Каб пазбегнуць гэтага шаблону, можна прапанаваць заданні: пры вывучэнні аповесці “У палескай глушы” Якуба Коласа знайсці сярод фотаздымкаў ⚡ прататып Андрэя Лабановіча, пры вывучэнні паэмы “Курган” Янкі Купалы – фота аўтара, пры аглядзе заходнебеларускай літаратуры – партрэт Максіма Танка і г. д.

Важны паказчык чытацкай пісьменнасці – разуменне метафарычнай мовы, вобразнасці, сімвалікі мастацкага тэксту, якія спасцігаюцца на ўзроўні асацыяцый, эмоцый, пачуццяў. Свядомаму ўважліваму ўспрымання твора ў яго цэласнасці спрыяе асацыятыўны шэраг, закладзены ў кросэнсе. Інструкцыя да задання па гэтым кросэнсе можа гучаць так: *Якая штраф верша “Спадчына” Янкі Купалы зашыфравана ў кросэнсе ⚡? Якія самастойныя часціны мовы з гэтай штрафы не трапілі ў кросэнс? Які малюнак да іх вы прапанавалі б?*

Рашэнне кросэнсаў ужо прыжылося ў практыцы навучання беларускай літаратуры, але больш эфектыўным для фарміравання функцыянальнай пісьменнасці будзе іх складанне.

“СА МНОЙ ТЫ НА ЯВЕ І Ў СНЕ...”

Дарагія роднаслоўцы!

Філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта віншуе РОДНЫ ЧАСОПІС з 35-годдзем! Родны, бо “Роднае слова” – як малая радзіма для многіх пакаленняў філфакаўцаў. І гэтай непарыўнай сувязі

35 гадоў, чым мы ганарымся і даражым.

Дазволю сабе адно параўнанне ў сувязі з МІСІЯЙ ЧАСОПІСА... У сучасным беларускім Космасе вы выконваеце тую ж функцыю, што і “Наша Ніва” на пачатку ХХ ст. На старонках часопіса друкуюцца аўтары з розных куткоў Беларусі. Вакол вас гуртуюцца найлепшыя сілы знаўцаў і даследчыкаў матчынай мовы і прыгожага пісьменства, якія шануюць і ўзбагачаюць нацыянальную культуру, не даюць ёй “умерці” ў часы татальнай глабалізацыі.

“Роднае слова” – самы “вакаўскі” беларускаямоўны часопіс краіны. Без вас і вашай падтрымкі не абыходзіцца ніводзін аспірант ці дактарант. Бо ёсць такая завяздзёнка: абавязковая апрабацыя вынікаў шматлікіх даследаванняў на старонках “Роднага слова”. У ВАКу пры зацвярджэнні дысертацый на Прэзідыуме ВАК вельмі часта задаецца адно і тое пытанне: чаму сярод навуковых часопісаў у асноўным фігуруе “Роднае слова”?! Ды таму, што такіх больш няма ў свеце... У чым несумненная заслуга стваральнікаў і пачынальнікаў, якім гонар і пашана! Такім чынам фарміруецца нацыянальная эліта нашай краіны.

Жадаем вам у наступныя 35 гадоў большага накладу, новых цікавых аўтараў і ўдзячных чытачоў, а таксама захавання сваіх традыцый і адметнага стылю!

Магутнае слова, ты, “Роднае слова”!

Грымі ж над радзімай зямлёй!

Сяргей ВАЖНИК,

дэкан філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук.

“РОДНАМУ СЛОВУ” – 35

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

Гэты працэс патрабуе падбору да тэксту адэкватнага малюнка і вербалізацыі канцэпту пры адгадванні. Інструкцыя да практыкавання можа гучаць так: *Выкарыстоўваючы біяграфічныя звесткі Якуба Коласа, стварыце кросэнс пра яго жыццё і творчасць.*

Вучні выбіраюць ілюстрацыі з падрыхтаваных настаўнікам так, каб кожная паказвала адзін з фактаў дакументальна-біяграфічнага тэксту і была звязана з зададзеным цэнтральным малюнкам або словам (прыклад кросэнса па біяграфіі Якуба Коласа ↓). Настаўнік можа прапанаваць не толькі неабходныя, але і збыткоўныя малюнкi, каб разуменне было свядомым. Для класаў з высокім узроўнем падрыхтаванасці і біяграфічны матэрыял, і выявы можна даць на самастойны пошук.

Найбольшую цяжкасць для вучняў уяўляе чытанне несучэльнага састаўнога тэксту, які ўключае адначасова вербальны і візуальны кампаненты: рэклама, постары, афішы, коміксы. Асабліва сць комікса ў дакладным выяўленні эмоцый і перажыванняў герояў, хуткай змене падзей, звязным сюжэце, расказаным з выкарыстаннем мінімальнага тэкставага кампанента і максімальнага візуальнага.

Падчас працягу знаёмства з асобай Якуба Коласа можна прапанаваць комікс па творах пісьменніка, якія вывучаліся ў 5–7-х класах. Інструкцыя для вучняў можа гучаць так: *Назавіце творы і ўрыўкі з іх класіка беларускай літаратуры, прадстаўленыя на малюнку. Успомніце іх аўтара. У выпадку з малюнкамі заданне можа быць удакладнена: Знайдзіце на малюнках ↓ адпаведнасць са згаданымі на іх творах. Заданні да гатовых коміксаў па іншых творах могуць быць і больш складанымі (калі твор мае часавыя перастаноўкі, успаміны, сны, лісты), скажам, такое: *Пастаўце кадры комікса ў тым парадку, як дзеянне адбывалася ў часе, а не ў тэксце.**

Перспектыўны напрамак у тэхнічным забеспячэнні методыкі выкладання літаратуры – анімацыя. Адна хвіліна прагляду відэа можа замяніць да 1,8 млн слоў тлумачэння [2]. Чытанне твораў мінулых стагоддзяў часта прымушае вучняў уяўляць вобразы, з якімі яны не маглі сутыкацца ў жыцці, што робіць бессэнсоўнай далейшую працу з тэкстам, а анімацыя паказвае іх у дзеянні. Каб дасягнуць мэт фарміравання функцыянальнай пісьменнасці, можна

прапаноўваць не толькі прагляд відэа да літаратурных твораў, але і калектыўнае стварэнне відэашэрага. Так выпрацоўваецца чытацкая пільнасць, уважлівасць і развіваецца крэатыўнасць. Мэтазгодна таксама зрабіць анімацыю мастацкага тэксту – напрыклад, стварыць відэаквіз паводле верша ↓. Шырокія магчымасці для працы з крэалізаваным (слова + тэкст) матэрыялам адкрывае работа з інтэрактыўнай кнігай, якая дае магчымасць прапаноўваць віды дзейнасці па інтэграцыі і інтэрпрэтацыі, выкарыстанні тэксту. Кнігу / буклет можна выканаць у графічным рэдактары “Canva”, на інтэрнэт-рэсурсе “PUBHTML5”, сэрвіс-генератары qr-кодаў ↓.

Работа з няўна прадстаўленай інфармацыяй – схемамі і кодамі. Практыкаванні па ўзнаўленні інфармацыі праз пэўны код даюць магчымасць у перспектыве навучыць дзяцей расшыфроўцы складаных няўных кодаў мастацкага тэксту, закладзеных у падтэксце, іранічных рэпліках, алегарычных выразях, кампазіцыі (каліграмах, фігурных вершах, лесвічках). Заданне на вылучэнне яўнай інфармацыі з тэксту можна суправадзіць гульні ў qr-даміно, якое само па сабе ёсць лічбавы код. Працэс гульні аналагічны даміно, але замест рознай колькасці кропак на картках размяшчаюць qr-коды, якія трэба адкрыць з дапамогай смартфона, і тэкст. На некаторых картках код не адпавядае інфармацыі, і да яе трэба знайсці адпаведнік з іншай карткі, каб скласці ланцужок ↓. Для складання qr-даміно можна выкарыстаць інтэрнэт-рэсурс “Genially” і генератар qr-кодаў.

Удасканальвае ўменне працаваць з кодам практыкаванне “Сакрэтная запіска”: дэманструецца малюнак ↓ і прапаноўваецца расшыфраваць яго. Вучні здагадваюцца, што лічба на клавiшы і парадак літар на клавiятуры кнопачнага тэлефона – гэта ключ. Далей ідзе дэкадзіроўка.

Практыкаванне “Квадраты” ↓ – адзін з этапаў, які папярэднічае чытанню інфаграфікі, алгарытмаў, арыентаванню ў схемах, графах, ментальных картах. Задача вучня – суаднесці выяву клеткі квадрата з агульным малюнкам, знайсці падобную фігуру ў квадраце і запісаць адпаведную літару ў радок пад ім.

Кадзіраванне можа быць не толькі візуальным, але і лексічным. Так, знаёмы тэкст можа быць перакадзіраваны (запісаны) з дапамогай сінонімаў / антонімаў да кожнай самастойнай часціны мовы, а вучням прапануецца яго пазнаць.

Заданне. Якая лексічная з’ява пакладзена ў аснову кода? Суаднясіце тэксты з адпаведнымі строфамі верша “Спадчына” Янкі Купалы.

I. Пра яе выклікае згадкі
На дрэве бацян крыкам
Ды той даўні зарослы плот,
Які паваліўся каля паселішчаў на дол.

II. Выкінуў яго з мёртвага бяздушша,
Як вокамгненную цемру-ваду,
Што па-за святлом і прасторай
Гасне перада мною на роўнядзі.

Даведка. I. Сінанімія: “Аб ёй мне будзіць успамін...”; II. Антанімія: “Нашу яго ў жывой душы...”

Інтэграцыя і інтэрпрэтацыя інфармацыі. Навучанню інтэграцыі інфармацыі дапамагае практыкаванне па вылучэнні элементаў з сцэльнага тэксту паводле пэўнага крытэрыю. У паэтычным творы праз яго змястоўна-эмацыйнае адзінства вучням складана вылучыць канкрэтную інфармацыю, якая ў далейшым дазволіла б якасна яго прааналізаваць. У прыведзеным прыкладзе прапануецца крытэрыі “від адчуванняў”, паводле якога неабходна вылучыць змястоўныя адзінкі ў вершы “Спадчына” Янкі Купалы і запоўніць табліцу.

Візуальныя	Аўдыяльныя	Нюхальныя, смакавыя, датыкальныя
Вясеннія праталіны	І лесу шэст верасны	Яна мне ласкай матчынай
І ў полі дуб апалены	І крык вароніных грамад	

Можна даць заданне: *Размяркуйце пачуцці і перажыванні герояў урыўка “Дзядзька-кухар” па адпаведных графах табліцы.* Матэрыял да практыкавання: *захапленне краявідамі роднай зямлі, дражніцца і смяецца, хваляванне за навукі і будучыню дзяцей, няўпэўненны ў трываласці сваіх ведаў, маркоціцца і сумуе па роднай хаце, напалоханы і сумны, строгі і заклапочаны, замілаванне прыродай, задуменнае сузіранне восені, тужлівы настрой, знякавеў ад неабходнасці вучыць былых сяброў, адчувае сябе нязвычайна, паказвае дзёрзкія паводзіны, перажыванні за матэрыяльны стан сям’і, гарэзлівы настрой.*

Апавядальнік	Міхал	Дарэктар	Уладзя

Практыкаванне “Пірамідная гісторыя” па інтэрпрэтацыі зместу паводле дыдактычных задач і прынцыпаў будовы нагадвае сінквейн, дыяманту, але не мае прывязкі да паэтычнай вобразнасці. Работа з ёй вучыць вычляняць зададзены змест, перапрацоўваць, згортаць тэкст да пазначанага аб’ёму, афармляць у схематычным выглядзе, а потым разгортаць яго, абапіраючыся на піраміды ↓. Прывядзём пірамідную гісторыю паводле паэмы “Курган” Янкі Купалы.

Гусляр
Стары музыка
“Паміж пустак, балот...”
Канфлікт паміж князем, гусляром
“...Не скуеш толькі дум ланцугамі!”
“Кроў на золаце гэтым людская блішчыць...”
“Ты збялеў, ты дрыжыш, слаўны княжа-ўладар!”
“І ўсё нешта пяе, што жывым не паняць...”

Ацэнка тэксту. На этапе ацэнкі вучні павінны выказаць уласнае меркаванне, сфармуляваць нетрывіяльную думку адносна тэксту – спачатку паводле ўзору, а потым і самастойна. Падрыхтоўкай да гэтай працы можа стаць адказ на пытанні (на прыкладзе верша “Спадчына” Янкі Купалы):

1. Для чаго аўтар хацеў апублікаваць верш “Спадчына” ў масавым друку?

2. Як вы ўяўляеце героя, ад імя якога вядзецца гаворка? Які яго характар? Што для яго важна ў жыцці?

3. Для каго быў напісаны твор? Якую мову разумелі гэтыя людзі? Ці лёгка даваўся ім тэкст верша? Дзе і як яны жылі? Што для іх дорага?

4. Хто сёння часцей за ўсё знаёміцца з вершам “Спадчына”? Якую мову разумеюць гэтыя людзі? Ці лёгка даецца ім тэкст верша? Дзе і як яны жывуць? Што для іх дорага?

5. Чаму праз дзясяткі гадоў пасля напісання верш быў пакладзены на музыку сучасным кампазітарам І. Лучанком? Ці змянілася з гадамі стаўленне беларусаў да радзімы? Наколькі актуальная песня сёння?

Заданні на **выкарыстанне матэрыялу** мастацкага твора, асэнсаванне таго, што папярэднічала падзеям у ім, прагназаванне далейшых падзей моцна залежаць ад зместу канкрэтнага тэксту і патрабуюць асобнага разгляду.

Матэрыялы і практыкаванні, распрацаваныя для ўрокаў вывучэння літаратурнай класікі, можна выкарыстоўваць на іншых уроках беларускай літаратуры. Падчас выканання заданняў вучні змогуць авалодаць навыкамі функцыянальнай пісьменнасці – работы з тэкстам літаратурнага твора, з яўнай і няўнай інфармацыяй, заключанай у ім, самастойнага нетрывіяльнага рашэння задач, схематызацыі і дэкадзіравання, узаемадзеяння ва ўмовах пошукавай дзейнасці, камунікацыі ў працэсе індывідуальнай і сумеснай працы.

Спіс літаратуры

1. **Азимов, Э. Р.** Словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Р. Азимов, А. Н. Шукин. – М. : Икар, 2009. – 448 с.

2. **Как продвигать видео-контент?** : Обзор лучших платформ видеомаркетинга [Электронный ресурс] / ВУУДКонтент-маркетинг. – 2016. – 31 мая. – Режим доступа: <https://habr.com/ru/company/byyd/blog/302322/>. – Дата доступа: 12.10.2022.

Ірына ДАЎГУЛЁВА,
старшы выкладчык кафедры педагогікі і прыватных метадык
Гомельскага абласнога інстытута развіцця адукацыі,
Яўген ЕСІС,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

КАМПЕТЭНТНАСНА-АРЫЕНТАВАНЫЯ ЗАДАННІ НА ўРОКАХ ЛІТАРАТУРЫ: ЗНАЧЭННЕ, СТРУКТУРА, РОЛЯ І ПЕРСПЕКТЫВЫ ВЫКАРЫСТАННЯ

МАЙСТАР-КЛАС

Мэта: арганізацыя актыўнага педагогічнага ўзаемадзеяння па прэзентацыі кампетэнтнасна-арыентаваных заданняў, накіраваных на фарміраванне ключавых прадметных кампетэнцый вучняў на ўроках беларускай літаратуры.

Задачы: стварыць умовы для матывацыі і азнаямлення з кампетэнтнасна-арыентаванымі заданнямі, прадэманстраваць вопыт па тэме майстар-класа; спрыяць павышэнню прафесійнага ўзроўню ўдзельнікаў майстар-класа.

Абсталяванне: мультымедычная прэзентацыя; гексы з выявамі кнігі, вагаў судзі, сучасных інфармацыйных тэхналогій, зносін людзей, пяра і чарніліцы; магніты жоўтага і зялёнага колераў; каляровыя алоўкі; лісты паперы; лесвіца поспеху.

Мэтавая аўдыторыя: настаўнікі беларускай мовы і літаратуры.

Працягласць: адна гадзіна.

Дэвіз майстар-класа: «Праблема творчасці – адзін з участкаў педагогічнай цаліны...»

Васіль Сухамлінскі.

ХОД МАЙСТАР-КЛАСА

I. Арганізацыйны этап.

Удзельнікі майстар-класа аб'ядноўваюцца ў групы загадзя, выбіраючы перад уваходам адно з трох выказванняў: "Творчасць патрабуе парываць са схемамі, якія складаліся гадамі, каб на рэчы можна было зірнуць па-новаму" (Эдвард дэ Бона), «Ніколі не бойся рабіць тое, што ты не ўмееш. Памятай: каўчэг пабудавалі аматары, прафесіяналы пабудавалі "Тытанік"» (Пеле), "Практыкаванні нараджаць майстэрства" (Таццэт). Удзельнікі займаюць месцы ў адпаведнай групе. Пішуць на бэйджах сваё імя.

Майстар. Настаўнік XXI стагоддзя?.. Хто ён?.. Які ён?.. Якімі якасцямі павінен валодаць?.. Адказы на гэтыя пытанні кожны з нас стараўся знайсці не адзін раз... Але ж гэты адказ відавочны: сучасны настаўнік павінен быць ініцыятыўным, крэатыўным, мабільным, каб паспяваць за новымі паведамі часу.

Педагог не павінен стаяць на адным месцы. Трэба навучыцца выкарыстоўваць накоплены вопыт, удасканалваць свае ўменні, каб максімальна якасна арганізаваць пазнавальны працэс на ўроках. Письменник Томас Рэйд, пачынаючы работу над новым праектам, зрабіў запіс у нататніку: "Правілы навігацыі ніколі самі па сабе не кіравалі караблём, а правілы архітэктуры ніколі самі не будавалі дамы". Сёння на аснове набытых ведаў, уменняў, назапашанага вопыту вы паспрабуеце стварыць кампетэнтнасна-арыентаванае заданне, з дапамогай якога і вы, і вашы вучні зможаце паглядзець на матэрыял, што вывучаецца, з іншага боку.

II. Пазнавальны этап.

Майстар. Рэалізацыя кампетэнтнаснага падыходу скіроўвае сучасны адукацыйны працэс з пераважнай трансляцыі гатовых ведаў на стварэнне ўмоў для авалодання вучнямі ключавымі кампетэнцыямі.

Кампетэнцыям немагчыма навучыць, іх можна толькі сфарміраваць на аснове набытых ведаў, уменняў, навыкаў, развіцця асобных якасцяў. Арыентацыя на фарміраванне ключавых кампетэнцый аказвае сур'ёзны ўплыў на ўсю сістэму ацэнкі і кантролю вучэбных дасягненняў вучняў. Ацэнка павінна стаць стымулам для паспяховай вучэбнай і самастойнай работы не толькі на ўроку, але і ў пазаўрочны час. Ад арганізацыі працэсу ацэньвання і аб'ектыўнасці выстаўленых адзнак у цэлым залежыць стаўленне вучняў да вучэбнай дзейнасці, іх пазнавальная матывацыя.

Праграма вучэбнага прадмета "Беларуская літаратура" заснавана на ідэях кампетэнтнаснага падыходу. Ва ўмовах развіцця функцыянальнай пісьменнасці ў вучняў павінны сфарміравацца ключавыя кампетэнцыі: літаратурная, каштоўнасна-светапоглядная, маўленчая, камунікатыўная, культуратворчая, культуралагічная. Рэалізацыя такога падыходу патрабуе ад настаўніка ўвядзення шэрага сродкаў, сярод якіх – кампетэнтнасна-арыентаваныя заданні (КАЗы).

• **Прыём “Лесвіца ведаў”.**

На дошцы прымацаваны плакат з намаляванымі прыступкамі лесвіцы з надпісамі:

- сустракаюся з КАЗамі ўпершыню;
- чуў пра КАЗы, але сам не выкарыстоўваў;
- ведаю пра КАЗы, спрабаваў выкарыстоўваць;
- выкарыстоўваю КАЗы ў дзейнасці.

Кожны з удзельнікаў майстар-класа падыходзіць да дошкі і размяшчае сваю фішку на прыступцы.

Тэарэтычны блок

Мэта: сфарміраваць уяўленне пра КАЗ, пазнаёміцца з яго структурай, разгледзець этапы стварэння.

Модуль № 1. Кампетэнтнасна-арыентаванае заданне

Выкананне кампетэнтнасна-арыентаванага задання – гэта такі від дзейнасці вучня, які патрабуе выкарыстання ведаў ва ўмовах нявызначанасці, за межамі навучальнай сітуацыі, якая арганізуе дзейнасць вучня, а не патрабуе прайграння ім інфармацыі або асобных дзеянняў.

Мэта КАЗаў – фарміраванне ключавых кампетэнцый, накіраваных на ўменне прымяняць атрыманыя веды ў розных жыццёвых сітуацыях. Такія заданні дазваляюць навучыць пошуку і апрацоўцы інфармацыі, сфарміраваць уменне публічна выступаць перад аднакласнікамі, адказваць на пастаўленыя пытанні.

КАЗы характарызуюцца паказчыкамі: кантэкст – жыццёвасць тэматыкі заданняў; дзейнасны кампанент – вызначаны віды дзейнасці, на праверку якіх накіраваны заданні (на той ці іншы аспект кампетэнцыі).

Модуль № 2. Структура

кампетэнтнасна-арыентаванага задання

КАЗ складаецца са стымулу – паглыбляе ў кантэкст задання і матывуе на яго выкананне (“Навошта я гэта раблю, навошта мне гэта трэба?”); задачнай фармулёўкі – паказвае на дзейнасць вучня, неабходную для выканання задання (“Што я павінен зрабіць, каб выканаць заданне?”); крыніцы інфармацыі – змяшчае неабходны матэрыял для паспяховага выканання задання (“З дапамогай чаго я выканаю заданне?”) і інструмента ацэньвання – шкалу крытэрыяў і паказчыкаў мадэльнага адказу.

Стымул стварае кантэкст задання і матывуе на яго выкананне. Для гэтага ён павінен быць цікавым і значным для выканаўцаў, несці эмацыйную нагрузку, адпавядаць патрабаванням: быць як мага больш кароткім, яркім, арыгінальным. Найлепш распрацоўваць стымул на матэрыяле, бліжкім і актуальным для вучняў, з улікам іх узросту.

Змест стымулу, выкладзены ў кароткай форме, павінен даць уяўленне пра карысць ад выканання прапанаванага задання. Задачная фармулёўка дае план, бо адназначна апісвае дзейнасць вучня (у тэксце задання павінна быць паказана, што рабіць, і ўказанне на тое, як рабіць).

Пры вызначэнні задачнай фармулёўкі неабходна ўлічваць, што КАЗ павінна: а) быць сфармулявана з улікам узроўню падрыхтоўкі вучняў; як сітуацыя / праблема; карэктна і пачынацца дзеясловам дзеяння, потым – кантэкст задання; б) указваць вучню на тую дзейнасць, якую ён павінен зрабіць; в) адпавядаць узросту выканаўцаў, быць цікавым для іх; г) змяшчаць патрабаванні да спосабу прадстаўлення вынікаў работы; д) суадносіцца з інструментам праверкі, паказваць на патрабаванні да адказу; е) быць комплексным; ё) быць ацэнена.

Крыніца інфармацыі можа быць простаай (змяшчаць інфармацыю аднаго віду – толькі тэкст, толькі карціна ці толькі табліца) ці быць складанай (змяшчаць аўдыявізуальную або вербальна-графічную інфармацыю). Пры выкарыстанні некалькіх крыніц пажадана, каб яны былі прадстаўлены рознымі жанрамі, відамі: графікі, артыкулы, відэаматэрыялы і іншае.

Важна паклапаціцца, каб крыніца была эфектыўнай і дазваляла выканаць заданне пры мінімальным выдатках. КАЗ не павінна грунтавацца толькі на крыніцы, а абапірацца на набытыя веды вучняў.

Модуль № 3. Стварэнне

кампетэнтнасна-арыентаваных заданняў

КАЗы можна ствараць за шэсць крокаў: 1) вызначыць тэму; 2) выбраць ключавыя кампетэнцыі для КАЗаў; 3) прыдумаць заданні; 4) прадумаць сістэму ацэньвання; 5) падабраць крыніцы інфармацыі, якімі будуць карыстацца вучні пры выкананні КАЗаў; 6) маючы на лісце прыблізны план і асноўную інфармацыю, пачаць працу па выкананні КАЗаў.

Этапы працы над КАЗамі. Уступны. На першым этапе настаўнік праводзіць падрыхтоўчую работу, знаёміць з тэмай, фармулюе праблему КАЗа. Вучні знаёмяцца з асноўнымі паняццямі па абранай тэме, зместам прапанаваных матэрыялаў, крытэрыямі ацэнкі, аб'ядноўваюцца ў групы, размяркоўваюць ролі ў ёй (па 3-4 чалавекі на адну групу). **Практычны.** На гэтым этапе

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

ІМІДЖАВАЕ ВYДАННЕ БЕЛАРУСІ

“Роднае слова” – першы нацыянальны філалагічны часопіс, які вельмі хутка заняў сваю нішу ў інфармацыйнай прасторы, адукацыйнай і культурнай сферах, стаў адным з арыгінальных і аўтарытэтных перыядычных выданняў Беларусі. Часопіс з часопісаў: іміджавы, брэндавы, культавы, знакавы. Зорка на небасхіле Беларускай мовы. Сёння без яго немагчыма ўявіць беларускі навуковы і літаратурны друк, сучаснае медыяполе нашай краіны. Быць аўтарам “Роднага слова” ганарова, прэстыжна і адказна: неабходна адпавядаць высокаму прафесійнаму ўзроўню і кваліфікацыі.

Задумваўся часопіс як спецыялізаванае педагагічнае выданне для настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры. Але літаральна праз некалькі гадоў яму стала цесна ў межах вучэбнай праграмы, стала недастаткова быць прадметным складнікам, дапаможнікам у арганізацыі працэсу навучання, павышэнні прафесійнага майстэрства педагога. Часопіс “Роднае слова”, апроча прыкладнога значэння, займае выразны нацыянальна-светапоглядны характар, культуралагічную накіраванасць, самабытнае аблічча.

Выключная роля ў станаўленні выдання, яго канцэптальным, стратэгічным развіцці належыць Міхасю Мікалаевічу Шавыркiну (1947–2016), першаму галоўнаму рэдактару “Роднага слова”, выдатніку адукацыі Беларусі. Ён аддаў шмат часу і высылкаў галоўнай справе свайго жыцця, зрабіў цікавы, змястоўны, выдатны часопіс, якому сёння няма замены і якому па-добраму могуць пазаздросціць у нашых краінах-суседках. Надзвычай паспяхова і паслядоўна прадоўжыла развіваць і ўзбагачаць закладзеныя роднаслоўскія традыцыі Зоя Іванаўна Падліпская, якая ўзначальвала рэдакцыйны калектыў на працягу цэлага дзесяцігоддзя, з 2009 да 2019 года.

Час бяжыць хутка, часопіс прайшоў шлях даўжынёю 35 гадоў. Напэўна, гэта не так і шмат, але па чалавечых мерках нямала. На шляху быў імклівы ўзлёт, потым – творчыя пошукі і разгарненне мэтанакіраванай супольнай штодзённай працы, якая доўжыцца плённа і да сёння, сведчаннем чаму актыўная фаза ў дзейнасці рэдакцыі “Роднага слова” на чале з Наталляй Мікалаеўнай Шапран. Роднаслоўцы арганізуюць неабходныя матэрыялы для забеспячэння высакаякаснага ўзроўню нацыянальнай адукацыі, увасабляюць у жыццё арыгінальныя, цікавыя інавацыйныя праекты, ладзяць сустрэчы-дыялогі на разнастайных пляцоўках, творчыя конкурсы, прэзентацыі, якія набываюць шырокі розгалас у СМІ і сацыяльных сетках. Запачаткоўваецца і ствараецца новае, падтрымліваецца трэнд на беларускасць, заўважная пазітыўная роля ў аб’яднанні навуковых і творчых сіл вакол ідэй і каштоўнасных арыентацый, звязаных з папулярна-зацыяй класікі, культурнай спадчыны і народных традыцый, выхаваннем любові да роднага слова і нацыянальнага прыгожага пісьменства.

Няхай і надалей доўжыцца творчы шлях “Роднага слова” з упэўненасцю ў абранай стратэгіі, годна, пачэсна, здзяйсняюцца ўсе планы, ініцыятывы, задумы. Сто гадоў!

Алесь БЕЛЬСКІ,

доктар філалагічных навук, прафесар,
лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Івана Мележа,
галоўны рэдактар
часопіса “Беларуская мова і літаратура”.

“РОДНАМУ СЛОВУ” – 35

кожная група выконвае свае заданні. Школьнікі вучацца прымяняць атрыманую інфармацыю для вырашэння акрэсленых задач. *Прэзентацыйны.* На этапе афармлення вынікаў сумеснай дзейнасці адбываецца асэнсаванне зробленага. Неабходна адабраць самую значную інфармацыю і падаць яе ў тым выглядзе, які прапануе КАЗ. На гэтым этапе настаўнік выконвае функцыю кансультанта. *Заклучны.* Абмяркоўваюцца вынікі працы над КАЗам. Група выбірае прадстаўніка, які будзе абараняць сумесны праект.

• **Падвядзенне вынікаў тэарэтычнай часткі майстар-класа. Зварот да задач.**

Майстар. Мэтанакіраванае выкарыстанне КАЗаў і інтэграцыя іх у вучэбны працэс дапамагаюць педагогу эфектыўна вырашаць шэраг задач:

- вучні могуць выходзіць за рамкі зместу і форм прадстаўлення вучэбнага матэрыялу настаўнікам;

- фарміраванне навыкаў працы ў пары і групе, камунікацыі ў інтэрнэт-прасторы, ключавыя кампетэнцыі;

- вучні маюць дадатковую магчымасць зварту да настаўніка з мэтай развіцця ўласных творчых здольнасцей і ўменняў;

- школьнікі вучацца выкарыстоўваць інфармацыйную прастору для пашырэння сферы сваёй творчай дзейнасці;

- павышэнне матывацыі вучняў для дасягнення лепшых вынікаў.

Работа з КАЗамі можа быць прапанавана ў якасці дамашняга задання для вучняў, якія

зацікавіліся зместам мастацкага твора ці асобай прадстаўніка айчыннага слоўнага мастацтва. Такія заданні спрыяюць павышэнню матывацыі да самастойнай дзейнасці.

Практычны блок

Мэта: вывучэнне прыкладаў КАЗаў, знаёмства з метадыкай правядзення ўрока беларускай літаратуры з выкарыстаннем КАЗаў.

1. Знаёмства з КАЗамі «Драматычная паэма “Барбара Радзівіл” Раісы Баравіковай» ↓.

2. Праца над стварэннем КАЗа “Бацька беларускага тэатра”.

1) Вывучэнне інфармацыі (зварот да ўдзельнікаў майстар-класа, аргументацыя выбару тэмы).

2) Прагляд дакументальнай стужкі “Ігнат Буйніцкі” ↓.

3) Зварот да ключавых кампетэнцый, іх адбор.

4) Чытанне артыкула “Пяць фактаў пра тэатральнага генія Ігната Буйніцкага” ↓.

5) Знаёмства са стымулам будучага КАЗа, агучанага майстрам.

6) Стварэнне КАЗаў (у групах).

7) Агучванне вынікаў сумеснай дзейнасці (абарона КАЗаў).

У канцы практычнага блока ўдзельнікі знамяцца з ключом КАЗа “Бацька беларускага тэатра”, створанага вядучымі майстар-класа.

Узор кампетэнтнасна-арыентаванага задання “Бацька беларускага тэатра”

Кампетэнцыя: каштоўнасна-светапоглядная, культуралагічная.

Стымал: «Як выйшаў... са сваімі танцорамі і сялянамі – дударом, цымбалістам і скрыпачом – беларусамі, – па-простому паварочваючыся, дык гэта адразу прынялі ўсе з захапленнем... А калі... пайшоў “Лявоніху”, а за ім чарада хлопцаў з дзяўчатамі, як пачалі прыгупваць, падскокваць, дык уся публіка, тысяч восем народу, – як ударыла ў далонькі, як закрычала “брава, брава, беларусы”. Ніколі і нідзе не бачыў, каб гэтак што спадабалася... пецярбургцам, як беларускія танцы... Потым публіка распытвалася... скуль і якія гэта беларусы з’явіліся? Бо раней іх не чуваць было!» (У. Няфёд).

Задачная фамулёўка: звярніцеся да артыкула “Пяць фактаў пра тэатральнага генія Ігната Буйніцкага”. Назавіце час і месца разгортвання падзей трупы І. Буйніцкага (не менш за 5). Складзіце геаграфічную карту іх выступлення. Паразважайце над пытаннем жыхароў Пецярбурга пасля выступлення тэатра І. Буйніцкага “Скуль і якія гэта беларусы з’явіліся?” З кім з беларускіх пісьменнікаў І. Буйніцкі меў сяброўскія і творчыя кантакты? Адказ аформіце ў выглядзе

класара. Дакажыце, што І. Буйніцкага па праве называюць “бацькам беларускага тэатра”.

Форма прадстаўлення вынікаў уласнай дзейнасці (на выбар вучня):

а) уявіце, што вы мастак, паспрабуйце распрацаваць праект афішы, дзе будзе прадстаўлены асноўны рэпертуар выступлення трупы І. Буйніцкага;

б) уявіце, што вы рэпарцёр тэлеканала “Культура” і перад вамі стаіць задача падрыхтаваць рэпартаж пра выступленне трупы І. Буйніцкага. Адказ аформіце ў выглядзе артыкула (да 3000 знакаў);

в) уявіце, што вы даследчык і вам трэба знайсці пацверджанне, што І. Буйніцкі з’яўляўся адным з арганізатараў, а таксама кіраўніком Першага таварыства беларускай драмы і камедыі, на аснове якога ў 1920 г. быў створаны Дзяржаўны беларускі тэатр імя Я. Купалы. Адказ прадстаўце ў выглядзе прэзентацыі (8-9 слайдаў);

г) уявіце, што вы экскурсавод, якому даручылі падрыхтаваць рэкламу да адкрыцця выставы “Бацька беларускага тэатра”, прысвечанай юбілею Ігната Буйніцкага ў Музеі гісторыі беларускай літаратуры. Агучце яе.

Крыніца інфармацыі: вучэбныя дапаможнікі “Беларуская літаратура. 10 клас” (2020) і “Гісторыя Беларусі. 8 клас” (2018), “Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя” (том 1), інтэрнэт-рэсурсы.

ІІІ. Заключны этап.

• *Рэфлексія “Лесвіца поспеху”* ↓.

• *Заключнае слова.*

Майстар. Закончым майстар-клас прыпавесцю. “Бог зляпіў чалавека з гліны, і застаўся ў яго нявыкарыстаны кавалак.

– Што яшчэ зляпіць табе? – спытаў Бог.

– Зляпі мне шчасце!.. – папрасіў чалавек.

Нічога не адказаў Бог, і толькі паклаў чалавеку ў далонь кавалак гліны, які застаўся...”

І як сугучны з гэтымі радкамі словы амерыканскага дыдакта і філосафа Джона Дзьюі: “Калі мы будзем вучыць сёння дзяцей так, як мы вучылі ўчора, мы скрадзем у нашых дзяцей заўтра”.

Спіс літаратуры

1. **Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя** : у 4 т. / НАН Беларусі, АДДЗЯленне гуманітарных навук і мастацтваў, Інстытут літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – Т. 1. : 1901–1920. – 583 с.

2. **Пашкевич, А. В.** Компетентностно-ориентированный урок / А. В. Пашкевич. – Волгоград : Учитель, 2013. – 207 с.

3. **Пашкевич, А. В.** Оцениваем метапредметные результаты : Стратегии и методы оценивания : Проектирование заданий, тестов, задач / А. В. Пашкевич. – Волгоград : Учитель, 2015. – 135 с.

4. **Праскаловіч, В. У.** Беларуская літаратура : 6-ы клас : дыдактычныя і дыягнастычныя матэрыялы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. У. Праскаловіч. – Мінск : Сэр-Віт, 2020. – 108 с.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Гуляй і вучыся

Леанід БЯЗРУЧКА,
педагог дадатковай адукацыі
Асіповіцкага раённага цэнтра творчасці дзяцей і моладзі,
настаўнік гісторыі і грамадазнаўства вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Лапціцкай сярэдняй школы

АДМЕТНЫЯ АСОБЫ СТУДЗЕНЯ

ЖЫЦЦЁВЫ ШЛЯХ І ТВОРЧАСЦЬ КАНСТАНЦЫІ БУЙЛО, МІКОЛЫ ЧАРНЯЎСКАГА, НАВУМА ГАЛЬПЯРОВІЧА

Мэты: пашырыць веды пра жыццё і творчасць беларускіх пісьменнікаў; развіваць лагічнае мысленне, увагу, памяць, удасканалваць камунікатыўныя здольнасці, уменні працаваць у камандзе; спрыяць выхаванню павагі да беларускай літаратуры.

Умовы правядзення: гульня пабудавана па прынцыпе віктарыны “Эрудыт-лато”. Можна праводзіцца як у індывідуальным, так і ў камандным заліку. Вядучы чытае пытанні і варыянты адказаў да іх. З чатырох варыянтаў адзін правільны. Удзельнік адзначае тую ячэйку ў табліцы, якая (на яго думку) адпавядае правільнаму адказу. Правільныя адказы агучваюцца пасля здачы картак. Запоўненыя карткі правяраюць члены журы, абвешчаюць і ўзнагароджваюць пераможцаў.

Картка для гульні.

Пісьменнік										
№ пытання / варыянт адказу	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А										
Б										
В										
Г										

ХОД ГУЛЬНІ

I. Арганізацыйны пачатак.

Каманды / удзельнікі займаюць месцы. Вядучы тлумачыць правілы гульні.

II. Асноўная частка.

Канстанцыя Буйло – 130

1. Канстанцыя Антонаўна Буйло нарадзілася 14 студзеня 1893 г.:

- А) у Вільні;   В) у Віцебску;
- Б) у Полацку;   Г) у Мінску.

2. Першы верш Канстанцыі, які з’явіўся ў “Нашай Ніве” пад імем яе брата ў 1909 г.:

- А) “Рута”;   В) “Раніца”;
- Б) “Лес”;   Г) “Рана”.

3. У першы зборнік паэткі “Курганная кветка” ўвайшлі 43 вершы і дзве драматычныя паэмы:

- А) “Ягадны Хутар” і “Зорная паэма”;
- Б) “Куфар” і “Маёй бабусі”;
- В) “Кветка папараці” і “Сягонняшнія і даўнейшыя”;
- Г) “Кругі” і “І пурпуровых ветразей узвівы”.

4. Рэдактарам і ўкладальнікам зборніка “Курганная кветка” выступіў:

- А) Пятро Глебка;   В) Янка Журба;
- Б) Янка Купала;   Г) Максім Багдановіч.

5. На вокладцы зборніка “Курганная кветка” змешчана выява гравюры жанчыны-сфінкса. Такое афармленне зрабіў мастак:

- А) Міхал Сеўрук;   В) Язэп Драздовіч;
- Б) Пётра Сергіевіч;   Г) Павел Южык.

6. Канстанцыя Буйло не з’яўляецца аўтарам зборніка вершаў:

- А) “Світанне”;
- Б) “На адноўленай зямлі”;
- В) “Май”;
- Г) “Сакавік”.

7. Аўтарству К. Буйло не належыць кніга вершаў для дзяцей:

- А) “Вяселікі”;   В) “Вясной”;
- Б) “У бляску зор”;   Г) “Юрачка”.

8. Верш паэткі “Люблю”, які стаў народнай песняй, паклаў на музыку кампазітар:

- А) Яўген Цікоцкі;   В) Рыгор Пукст;
- Б) Мікола Равенскі;   Г) Аляксей Туранкоў.

9. Апошняя прыжыццёвая кніга паэткі выйшла пад назвай:

- А) “Выбраныя творы”;
- Б) “Роднаму краю”;
- В) “Вясной”;
- Г) “Пялёсткі курганнай кветкі”.

10. Памерла Канстанцыя Буйло 4 чэрвеня 1986 г. у Маскве. У 1989 г. урна з прахам беларускай паэтэсы была перапахавана:

А) у в. Вішнева Валожынскага раёна Мінскай вобласці;

Б) на Усходніх могілках у Мінску;

В) на Вайсковых могілках у Мінску;

Г) на Кальварыйскіх могілках у Мінску.

Мікола Чарняўскі – 80

1. Мікола Чарняўскі нарадзіўся 16 студзеня 1943 г.:

А) у вёсцы Данейкі Баранавіцкага раёна Брэсцкай вобласці;

Б) у вёсцы Шоўкавічы Рэчыцкага раёна Гомельскай вобласці;

В) у вёсцы Буда-Люшаўская Буда-Кашалёўскага раёна Гомельскай вобласці;

Г) у вёсцы Малыя Навікі Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці.

2. Першы верш 15-гадовага Міколы, які быў надрукаваны ў газеце “Піянер Беларусі” ўлетку 1958 г., меў назву:

А) “Васілёк”; В) “Я і мама”;

Б) “Жывы буквар”; Г) “Зязюлька”.

3. У 1963 г. убачыла свет першая кніга маладога паэта:

А) “Сонца ў хованкі гуляе”;

Б) “Дзе лета канчаецца”;

В) “Апошні бой”;

Г) “Кліча горн”.

4. Мікола Чарняўскі працаваў у часопісах:

А) “Нёман” і “Мастацтва”;

Б) “Малодосць” і “Крыніца”;

В) “Беларусь” і “Спадчына”;

Г) “Бярозка” і “Вясёлка”.

5. Амаль 30 гадоў Мікалай Мікалаевіч быў аўтарам і вядучым штомесячнай папулярнай перадачы на беларускім радыё:

А) “Літаратурны калейдаскоп”;

Б) “Першыя сцяжынкi”;

В) “Дабравесце ад паэзіі”;

Г) “Паэтычны эцюд”.

6. Кніга, дзе пісьменнік расказвае пра кур’ёзныя здарэнні, што адбываліся з яго ўнукамі – Мікітам і Ангелінкай:

А) “Колькі ў сонейка сяброў!”;

Б) “Хто пакрыўдзіў кракадзіла?”;

В) “Як зрабіць вясёлым дзень?”;

Г) “Сонечны кошык”.

7. Аповесць для дзяцей, якая не належыць пярэ Міколы Чарняўскага:

А) “Бегунок пачынае думаць”;

Б) “Босая кавалерыя”;

В) “Акадэмія... на колах, альбо За вясёлкай наўздагон”;

Г) “Рыгоркавы прыгоды”.

8. Пісьменнік не з’яўляецца аўтарам зборніка гумару і сатыры з назвай:

А) “Селядцы з вершамі”;

Б) “Камар на матацыкле”;

В) “Нашто бабе агарод?”;

Г) “І не косяць, і не жнуць”.

9. У 1995 г. Мікола Чарняўскі стаў лаўрэатам Літаратурнай прэміі імя Янкі Маўра за зборнік:

А) “Зоркі-зорачкі”;

Б) “Залатая ніва”;

В) “Каго байца зубр?”;

Г) “Навечна з сонцам”.

10. У 2019 г. за шматгадовую плённую працу, значны асабісты ўклад у развіццё культуры Мікола Чарняўскі ўзнагароджаны:

А) Літаратурнай прэмія імя Васіля Віткі;

Б) Літаратурнай прэміяй “Залаты Купідон”;

В) прэміяй Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі;

Г) званнем “Заслужаны дзеяч культуры Рэспублікі Беларусь”.

Навум Гальпяровіч – 75

1. Навум Якаўлевіч Гальпяровіч нарадзіўся 14 студзеня 1948 г.:

А) у Віцебску; В) у Гродне;

Б) у Полацку; Г) у Брэсце.

2. Паэтычны дэбют Навума Якаўлевіча адбыўся ў 1967 г., калі была апублікавана вялікая падборка яго вершаў у газеце:

А) “Хімік”; В) “Зара”;

Б) “Сцяг камунізму”; Г) “Сцяг Перамогі”.

3. Першыя вершы на беларускай мове былі апублікаваны маладым паэтам:

А) у часопісе “Польмя”;

Б) у часопісе “Беларусь”;

В) у часопісе “Малодосць”;

Г) у газеце “Літаратура і мастацтва”.

4. Першая самастойная, па словах паэта, кніга вершаў, якая выйшла ў 1990 г.:

А) “Святло ў акне”; В) “Струна”;

Б) “Востраў душы”; Г) “Брама”.

5. З творцамі культурнай прасторы Беларусі Навум Гальпяровіч сустракаецца на тэлеканале “Беларусь 3” у аўтарскай праграме:

А) “Наперад у мінулае”;

Б) “Люблю і памятаю”;

В) “Суразмоўцы”;

Г) “Дыяблог. Пра літаратуру”.

6. У 2001 г. у серыі «Бібліятэка часопіса “Малодосць”» была апублікавана кніга эсэ Навума Гальпяровіча:

А) “Шляхі і вяртанні”;

Б) “На трапяткім агні”;

В) “Сюжэт для вечнасці”;

Г) “Час лістападу”.

7. Гэтая кніга, па словах аўтара, “аб жыццёвых калізіях, успамінах дзяцінства, разважаннях аб чалавечым лёсе, духоўная і жыццёвая біяграфія”:

А) “Сюжэт для вечнасці”;

Б) “На скрыжаванні сноў”;

В) “На трапяткім агні”;

Г) “Час лістападу”.

8. Не пісаў музыку на вершы Навума Гальпяровіча кампазітар:

- А) Эдуард Зарыцкі; В) Алег Елісеенкаў;
Б) Валерый Іваноў; Г) Леанід Захлеўны.

9. У 2018 г. Навум Гальпяровіч стаў лаўрэатам:

- А) Літаратурнай прэміі імя Івана Мележа;
Б) Літаратурнай прэміі імя Петруся Броўкі;
В) Літаратурнай прэміі імя Алеся Савіцкага;
Г) Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа.

10. Навум Якаўлевіч працуе намеснікам дырэктара Беларускага радыё:

- А) на канале “Культура”;
Б) на Першым нацыянальным канале;
В) на “Радыё МІР – Беларусь”;
Г) на “Радыё-Мінск”.

III. Заключная частка.

Запоўненыя карткі здаюцца журы на праверку. Вядучы агучвае правільныя адказы.

- **Падвядзенне вынікаў гульні.**

Да Міжнароднага дня роднай мовы

Алена ШАРКОВА,

выкладчык вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Магілёўскага дзяржаўнага каледжа мастацтваў

“СЛОВА РОДНАЕ – ВЕЧНАСЦІ СЛЕД...”

ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАЯ ГУЛЬНЯ

Сімвалам ↴ пазначаны
матэрыялы, даступныя для
спампоўвання і азнаямлення,
спасылкі па qr-кодзе.

Мэты: удасканальваць веды па беларускай мове, уменні карыстацца роднай мовай у вусным і пісьмовым ужытку; садзейнічаць развіццю моўнай чуйнасці, лагічнага мыслення, пазнавальнай актыўнасці, творчых здольнасцей; спрыяць выхаванню патрыятызму і грамадзянскай культуры праз асэнсаванне духоўных каштоўнасцей, абуджэнню павагі і пачуцця любові да роднай мовы.

Абсталяванне: мультымедычны праектар, экран, камп’ютар, мультымедычная прэзентацыя, музычныя запісы, нацыянальныя строі.

Эпіграф:

Сто гадоў шукай другой красы,
А тым больш, што свет зусім не вузкі.
Ды калі ты не бязродны сын,
Гавары са мной па-беларуску.

Я. Янішчыц.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Уступ.

1-ы вядучы. Гаварыць па-беларуску – значыць ведаць родную мову, умець спяваць на ёй песні, шанаваць народныя святы і абрады, не быць абыякавым да сябе і лёсу сваёй краіны.

2-і вядучы. Мы пшчотна называем сваю мову роднай, матчынай. Бо словы маці назаўжды западаюць у сэрца.

1-ы вядучы. Мова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём свет. Валоданне роднай мовай дае магчымасць вывучаць гісторыю і спадчыну багатую спадчыну.

• **Выразнае чытанне верша “Слова роднае...”**
М. Чарняўскага ↴.

1-ы вядучы. Сёння мы святкуем Міжнародны дзень роднай мовы. Ён адзначаецца штогод 21 лютага, па ініцыятыве краіны Бангладэш: 21 лютага 1957 г., адстойваючы права вучыцца на роднай мове, там загінулі пяць студэнтаў.

2-і вядучы. Дзень роднай мовы быў абвешчаны ЮНЕСКА для таго, каб звярнуць увагу на неабходнасць захавання нацыянальных моў. У нас ёсць нагода яшчэ раз задумацца пра лёс беларускай мовы. Цяпер яна – абароненая заканадаўствам, але ад кожнага з нас залежыць яе далейшае жыццё.

1-ы вядучы. Беларуская мова – старажытная, яна мае глыбокія карані. Колькі гадоў нашай мове? Навукоўцы вызначаюць развіццё старабеларускай мовы як самастойнай пачынаючы з XIII ст. Сучасная ж беларуская мова пачала фарміравацца ў XIX ст.

2-і вядучы. Тры стагоддзі беларуская мова была дзяржаўнай у Вялікім Княстве Літоўскім. Потым пачалася паланізацыя. У XX ст. беларуская мова зноў набыла статус дзяржаўнай згодна з законам “Аб мовах”.

1-ы вядучы. Сёння мы даведаемся, як добра валодаем роднай мовай.

2-і вядучы. А яшчэ пагуляем.

• **Знаёмства з камандамі.**

II. Асноўная частка.

• **Выразнае чытанне верша** “Радасна і сумна шаласцяць асіны” А. Куляшова.

1-ы вядучы. Па выніках даследаванняў ЮНЕСКА беларуская мова – адна з самых мілагучных. Каб упэўніцца ў гэтым, дастаткова прамовіць некалькі слоў: пшччо-о-ота, мі-і-іласць, натхне-е-енне.

2-і вядучы. Або прачытаць верш “Матылёк” Рыгора Барадуліна ↓.

1-ы вядучы. Прыгажосць мовы падкрэслілі нашы паэты і празаікі. Пра гэта ў туры “Майстры слова”.

• **Гульня.**

Тур 1. Майстры слова

Заданне 1. Устаўце прапушчаныя назоўнікі ↓. Запішыце назву верша, з якога ўзяты гэтыя радкі, імя і прозвішча аўтара.

Заданне 2. З прапанаваных слоў ↓ складзіце выказванне пра мову.

• **Віктарына з гледачамі ↓.**

За правільныя адказы ўдзельнікі атрымліваюць салодкія падарункі.

• **Выразнае чытанне верша** “З далёкага” А. Куляшова.

1-ы вядучы. Роднае слова – адзін з самых вялікіх здабыткаў кожнага народа. Родная мова – форма існавання і захавання традыцый, звычajaў, духоўных скарбаў, спосаб і сродак развіцця нацыянальнай культуры.

2-і вядучы. Каб зразумець сваё месца ў свеце, адчуць прыналежнасць да роднага, неабходна вывучаць тое, што стагоддзямі стваралі нашы продкі. Дапаможа ў гэтым наступны тур.

Тур 2. Традыцыі

Заданне. Пазнайце народнае свята па апісанні.

1. Падчас гэтага свята хлопцы і дзяўчаты водзяць карагоды, скачучь праз вогнішча і шукаюць кветку шчасця. (Купалле.)

2. Гэта старажытнае свята было прымеркавана да зімовага сонцастаяння. Пазней яго пачатак сталі звязваць з нараджэннем Хрыста. На свята людзі вадзілі казу, мядзведзя, насілі зорку. У святочных песнях гучалі найлепшыя пажаданні. За іх гаспадары частавалі юнакоў і дзяўчат прысмакамі. (Каляды.)

3. Рухомае свята: можа адзначацца ў перыяд з 4 красавіка да 8 мая. (Вялікдзень.)

4. Святы, калі ўшаноўваюць памяць памерлых продкаў. (Дзяды, Радаўніца.)

5. Старажытнае земляробчае свята славян, адзначаецца ў кастрычніку. Да свята імкнуліся пераараць зямлю, прыбраць у агародзе. Каб па-

сля “замкнуць” зямлю на зіму. Пасля свята пачыналася пара вяселляў. (Пакровы.)

6. Свята, звязанае з апошнімі момантамі жніва. Суправаджалася танцамі, песнямі, падзякай “духам нівы” за хлеб. (Дажынкi.)

2-і вядучы. “Трапяткая і сіняя, як васілёк, і гарачая, як прамень” – так ахарактарызаваў родную мову непераўздыдзены рамантык Уладзімір Караткевіч.

1-ы вядучы. Ці добра мы ведаем родную мову? Што трэба рабіць, каб палепшыць свае веды, каб прыгожа размаўляць, каб беспамылкова пісаць? Безумоўна, мову трэба вывучаць.

2-і вядучы. Гэтай жа думкі трымаўся Якуб Колас: “Трэба любіць, ведаць і шанаваць мову свайго народа і ўмець дасканала валодаць ёю”. Наступны тур “Лінгвістыка”, дзе вы зможаце прадэманстраваць свае веды.

Тур 3. Лінгвістыка

Заданне 1. Падбярыце антонімы да слоў ↓.

Заданне 2. Устаўце прапушчаныя літары ↓.

Заданне 3. Перакладзіце словы ↓ на рускую мову.

Заданне 4. Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні ↓.

Заданне 5. Прачытайце і хутка вымавіце.

Жвавы вожык жыва жуку пашыў кажух.

Каток нітак клубок закаціў у куток.

Шэсць мышанят у шалашы шамацяць: “Мама Мышка сушыла шышкі”.

Белы бусел баяў байку белаю зайку.

• **Выразнае чытанне верша** “Як ты дорага мне, мая родная мова!” Н. Гілёвіча.

III. заключэнне.

1-ы вядучы. «Мова Скарыны і Буднага, мова Багдановіча і Купалы, Багушэвіча і Коласа, мова соцень геніяў, што яшчэ прыйдуць. Мова настаўнікаў і паэтаў, вучоных і кампазітараў, але перш за ўсё мова дзесяці мільёнаў людзей па ўсім свеце – ад Уругвая да Далёкага Усходу і, галоўнае, на нашай беларускай зямлі.

Мова першай матчынай калыханкі і апошняга “бывай”, мова старадаўніх архіваў і новых школ на Палессі, мова пажайцельных статутаў і мова каханьня... Мова, якая можа ўсё... Гнуткі, спявучы, адвечна новы інструмент, без якога нельга ўявіць сабе сваё жыццё...» У. Караткевіч.

2-і вядучы. Мова – гэта тое, без чаго не можа жыць ніводны чалавек. Беларуская мова! Непаўторна пывучая ад свайго раскошнага поўнагалосся, невычэрпна багатая лексічна і паслухмяна гнуткая ў словазлучэннях Мова, асвечаная духам высокай старажытнай кніжнасці і дасканала распрацаваная цудоўнымі першакласнымі майстрамі... Дык хіба ж можа такая мова адысці ў небыццё, адмерці, згінуць?! Ніколі!.. (наводле Н. Гілёвіча).

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вядомы афарызм “чалавецтва развітваецца з мінулым смеючыся” варта было б падкарэктаваць: чалавецтва і жыве гэтаксама – смеючыся. Лішнім пацверджаннем гэтаму наша новая рубрыка “У анталогію беларускага шаржа”, дзе ў юбілейны для Беларускага саюза мастакоў год звернемся да тэмы, якая дагэтуль незаслужана знаходзіцца па-за ўвагай сур’ёзных даследаванняў, – беларускія пісьменнікі ў сяброўскіх шаржах мастакоў. Тым больш што гісторыя гэтага жанру багатая на імёны: Заір Азгур, Леанід Бойка, Валянцін, Анатоль і Сяргей Волкавы, Евель Ганкін, Анатоль Гармаза, Мікалай Гіргель, Мікалай Гурло, Мікалай Гусеў, Галіна Дакальская, Канстанцін Елісееў, Іосіф Ігін, Мікалай Казлоў, Аляксандр Каршакевіч, Янка Кашкель, Цфанія-Гедалія Кіпніс, Дзмітрый Красільнікаў, Кастусь Куксо, Міхаіл Лісоўскі, Мікалай Малевіч, Зянон Паўлоўскі, Сяргей Раманаў, Юрый Рыжыкаў, Васіль Ткачук, Уладзімір Шоўк – спіс можна доўжыць. А графічным сімвалам рубрыкі мы абралі іранічны шарж Васіля Быкава пад назвай “Праект помніка літаратару”.

У анталогію беларускага шаржу

Сяргей ШАПРАН

“ЯГО ПЯРО БЫЛО ІСКРЫСТЫМ...”

ЯНКА КУПАЛА І ЯКУБ КОЛАС У СЯБРОЎСКІХ ШАРЖАХ МАСТАКОЎ

Першымі героямі рубрыкі “У анталогію беларускага шаржу” будуць нашы леташнія юбіляры Янка Купала і Якуб Колас. Яны, нягледзячы на ўсю, здавалася б, недатыкальнасць, гарантаваную хрэстаматыйнасцю і “класічнасцю”, яшчэ пры жыцці трапілі пад “абстрэл” мастакоў, часам досыць іранічны. Так, першыя вядомыя сёння шаржы на песняроў належаць графіку-карыкатурысту Янку Кашкелю. На адным Якуб Колас у кажуху і валёнках, у шапцы-аблаўсе і рукавіцах, з партфелем пад пахай. Верагодна, што менавіта так і апранаўся ў тую зіму народны паэт, які, працуючы ў Інбелкульце, на наступны год стаў акадэмікам (вядома, што ў валёнках Колас хадзіў нават у 1950-я гг.).

На іншым шаржы – модна, нават фарсіста і, відаць, не зусім па надвор’і апрануты Янка Купала: у паліто з паднятым каўняром, у капелюшы з шырокімі палямі, у падкасаных штанах, абуты ў чаравікі на тоўстай падэшве (ці, хутчэй за ўсё, у галёшах), у пальчатках, з кійком і стосікам перавязаных кніг. Абодва шаржы магчыма датаваць 1927 г., бо былі надрукаваныя ў “Звяздзе” (тады яшчэ газета пісалася як “Звезда”) адзін за адным якраз у тую зіму: нумар з шаржам на Коласа пазначаны дзвюма датамі – 31 снежня 1927 г. і 1 студзеня 1928 г., з шаржам на Купала – студзенем 1928-га. Варта зазначыць, што гэта не толькі першыя вядомыя шаржы на класікаў, але і першыя падобныя працы мастака Янкі Кашкеля, які тады вучыўся на прыродазнаўчым аддзяленні педагагічнага факультэта БДУ.

Шаржы на Коласа рабіла і мастачка Галіна Дакальская. Жонка мастака Мікалая Пашкевіча і сястра артысткі Купалаўскага тэатра Біруты Дакальскай, вядомай па ролі Паўлінкі ў аднайменнай п’есе Купалы (Паўлінку яна сыграла больш як 450 разоў), выпускніца Віцебскага мастацкага тэхнікума (вучылася разам з В. Цвіркам у І. Ахрэмчыка), Г. Дакальская працавала ў газетах “Чырвоная змена” і “Літаратура і мастацтва”, дзе і быў змешчаны яе шарж: Колас сядзіць на даху ўласнай хаты, якая сышла пад ваду па гэты самы дах [1]. Малюнак суправаджаў іранічны верш Коласа “Мінскаму гарсавету”:

Янка Кашкель. Шаржы на Янку Купала і Якуба Коласа. 1927 г.

Калі слупы каля Эльвода
Пачне укупваць гарсавет
І ставіць плот старою модай, –
Я весялей гляджу на свет.

Хоць знаю я, што ад паводкі
Не паратуе гэты плот,
Але ён сведчыць ужо чотка,
Што недалёк вясны прыход.

Што сходзяць дні зімы дакучнай,
Што холад зменіцца цяплом,
Што нас вясенька з песняй гучнай
Авее сонечным крылом,

Што стане больш прастору, свету,
Акадэмічных мениш згрызот...
Вітанне шлю я гарсавету
За весіць вясны – за яго плот!*

Эльвод (электрычна-вадаправодная станцыя) – такую назву мела першая мінская электрастанцыя, якая да нядаўняга часу месцілася на беразе Свіслачы побач з цыркам. Што ж датычыць плоту, пра які ідзе размова ў вершы, дык маецца на ўвазе двухсотметровая загарадка з дошак і гліны, якую кожную вясну будаваў (а пасля разбіраў) Мінскі гарсавет, каб вада не затопіла электрастанцыю. Пра мэтазгоднасць гэтага Колас пісаў яшчэ ў 1935 г. у артыкуле “Пабудоваць каменную набярэжную на Свіслачы” [2]. Справа ў тым, што вясновая паводка стварала ў тых гады нямала праблем мінчукам. І правільней было б на шаржы Г. Дакальскай усадзіць на дах хаты не Коласа, а Купалу, які, па сведчанні Максіма Лужаніна, казаў аднойчы: “Шкада толькі, што Свіслач за мора не цягне. Улетку я пераходзь дзе хочаш. І костачкі не замочыш. А вясною такога наробиць, клопату не абярэшся” [3, с. 284]. А ўсё таму, што ўвесну Свіслач паводзіла сябе непрадказальна, і Кастрычніцкая вуліца, на якой жыву Купала, на некалькі дзён аказвалася адрэзанай ад горада. У выніку Івану Дамінікавічу даводзілася загадзя выбірацца і адседжвацца ў сяброў. Аднаго разу Свіслач узбунтавалася ноччу так раптоўна, што праз нейкую гадзіну дом Купалы быў заліты па вокны. Іван Дамінікавіч, Уладзіслава Францаўна і ўсе хатнія эвакуіраваліся на гарышча разам з кнігамі (на сценах тады засталіся сляды ад вады на вышыні паўтара метра). З Дома пісьменніка была накіравана “ратуючая” экспедыцыя на чале з празаікам Сымонам Баранавых, якая на лодках перавезла пацярпелых да Міхася Чарота [3, с. 284–285]. Перабраўшыся потым да Коласа, Купала пражывуў у яго разам з жонкаю тры тыдні.

* З прычыны варыятыўнасці правапісу, што абумоўлена часам напісання (1938), верш падаецца паводле выдання: **Колас, Я.** Збор твораў: у 20 т. / Я. Колас. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – Т. 2: Вершы (1911–1938). – С. 255.

Галіна Дакальская. Шарж на Якуба Коласа. 1938 г.

І што яшчэ датычыць мастачкі Галіны Дакальскай: яна неаднойчы звярталася да вобраза Якуба Коласа, на іншым яе шаржы Канстанцін Міхайлавіч быў з вудай і шчупаком за плячыма, з нізкай грыбоў і – сярод персанажаў сваіх твораў (“Дрыгвы”, “Тоўстага палена”, “Савося-распусніка” і “Міхасёвых прыгод”). Зрэшты, не дзіва, бо больш, чым вудзіць рыбу, Колас любіў хадзіць па грыбы і жартам называў сябе міністрам грыбной гаспадаркі. Гэты іранічны малюнак Г. Дакальскай быў праілюстраваны прысвячэннем:

Пяро і слова – твая зброя,
Яе не любіць вораг наш.
Прымі ж, паэт, парад герояў,
Якім камандуе Талаш [4].

Іншы шарж Галіны Дакальскай таксама захаваў паэтычнае ахвяраванне – гэтым разам “дарагога дзядзьку Янку” віншаваў Кандрат Крапіва:

За трыццаць год вялікай працы,
Яшчэ за доўгія гады,
За тое, каб вышэй узняцца
І “старыкам”, і маладым,

Галіна Дакальская. Шарж на Янку Купалу. 1935 г.

За дарагога дзядзьку Янку...
(Даруй, Клімковіч, мне за п'янку –
Не юбіляра тут віна)
Я падымаю гэту шклянку
І вытываю ўсю да дна! [5].

Анатоль Волкаў. “Вазьмі мяне, хлопчык, з сабою...”. 1940 г.

Да тых часоў адносіцца іншая маштабная праца Г. Дакальскай – “Дарога на Парнас” [6], дзе захаваліся выявы ажно паўсотні беларускіх літаратараў, уключаючы Купалу і Коласа, што, абняўшыся, крочаць у бок Парнаса, узысці на які запрашае Максім Горкі. Тут, на міфалагічнай гары, што здаўна з’яўляецца прыстанішчам

не толькі паэтычных муз, але і саміх творцаў, беларускіх літаратараў ужо чакаюць Шэкспір, Бальзак, Гогаль і Чэхаў; тут Пушкін дэкламуе вершы з часопіса “Польмя рэвалюцыі”, а Леў Талстой паглыбіўся ў газету “Літаратура і мастацтва”. “Калі ласка на Парнас!” – кліча, асвятляючы шлях ліхтаром, Міхась Клімковіч. І спяша-

юцца за Купалам з Коласам на веласіпедрах Кузьма Чорны і Алесь Кучар з Аркадзем Куляшовым, які ўмасціўся на Кучаравай спіне; грае на гармоніку Уладзіслаў Галубок; крочаць Кандрат Крапіва, Цішка Гартны, Міхась Чарот і Змітрок Бядуля; скача на кані Янка Маўр; на матацыкле імчыць Пятро Глебка; на легкавой машыне калону абганяе Пятрусь Броўка; ляцяць на аэрапланах Андрэй Александровіч і Ізі Харык; замыкае працэсію ўзброены дубінай крытык Лукаш Бэндэ. Дата стварэння малюнка – 1935 год. Пройдзе зусім няшмат часу, і многія з гэтых імёнаў будуць на доўгія гады выкраслены з кантэксту беларускай літаратуры...

Маляваў абодвух песняроў і яшчэ адзін знакаміты мастак – Анатоль Волкаў. Ён ілюстравалі многіх выбітных пісьменнікаў: Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, А. Пушкіна, М. Гогалья, Л. Талстога, П. Бажова, Я. Маўра, М. Лынькова, А. Куляшова і Я. Брыля. Анатоль Волкаў быў асабіста знаёмы з Купалам – пазнаёміўся ў 1932 г., калі па даручэнні газеты “Літаратура і мастацтва” рабіў замалёўкі паэта ў ягоным доме. І ўжо пазней напісаў серыю акварэлей для Літаратурнага музея песняра: “Янка сярод вучняў пачатковай школы”, “Янка слухае казкі пастушкаў”, “Янка на начлезе з кнігай”, “Янка Луцэвіч і Ясь Аўлачынскі ідуць у школу”, а таксама, праілюстравалі многія творы песняра, стварыў жывапісныя палотны, дзе цэнтральны герой – Янка Купала [7, с. 190].

Што ж датычыць шаржаў А. Волкава, то адзін з іх быў апублікаваны ў “Чырвонай змене” ў 1940 г.: Купала ў піянерскім гальштуку, побач хлопчык у лётным шлемафоне, з сумкай-планшэтам на баку і подпіс: “Вазьмі мяне, хлопчык, з сабою...” [8]. Відавочная адсылка да Купалавага верша “Хлопчык і лётчык”. Праўда, не сказаць, каб Іван Дамінікавіч выглядаў надта ўжо пры-

вабна, але гратэскнасць і карыкатурны паказ характэрных рыс ёсць умова гэтага часам не самага кампліментарнага жанру.

Цэнтральнымі персанажам яшчэ аднаго волкаўскага шаржа з’яўляюцца ўжо Янка Купала і Максім Горкі, што ўглядаецца з-пад рукі ў калону літаратараў, якія крочаць з пёрамі на плячы і стосамі кніг пад пахай. Пад малюнкам, які называецца “Пісьменнікі БССР перад гадавінай Кастрычніка”, умоўны дыялог Горкага і Купалы: “А хто там ідзе ў агромністай такой грамадзе?” – “Беларусы”. – “А што яны нясуць у сваіх руках?” – “Свае творы”. – “А колькі ж іх выдатных такіх раманаў, п’ес і паэм?” – “Малавата”. Шарж, апублікаваны ў “Вожыку” ў 1947 г., сёння практычна ўжо забыты – ён друкуецца ўпершыню праз 75 гадоў.

Іншы шарж Анатоля Волкава, датаваны тым самым 1947 г., прысвечаны ўжо Якубу Коласу. Называецца ён “Прадсвяточныя замалёўкі” [9]. Тут на даху хаты вышынёй у пяць паверхаў і з надпісам “Рыбакова хата” сядзіць яе аўтар:

*...І пахне дом сасновы
Жывіцай навакола.*

*Вянцоў ён клаў багата
Пад самыя аблогі.
Відзён з ягонай хаты
Людзям прастор шырокі.*

Так апісвае сюжэт “Прадсвяточных замалёвак” хтосьці, хто схваўся за псеўданімам *Пятро Явар* і з дапамогай назваў кніг і літаратурных твораў “расшыфроўваў” імёны персанажаў, якімі густа населены малюнак Анатоля Волкава:

Анатоль Волкаў. Прадсвяточныя замалёўкі. 1947 г.

*За “Хатай Рыбаковай”
Нястомны снайпер слова
Сам Крапіва Кандрат
Кіруе ўдаль пагляд –
Цаляе з самапіскі
Па лордах па англійскіх,*

*Ля новай той дамоўкі
Сядзяць лаўрэаты:
У Куляшова й Броўкі
Ёсць чым адзначыць свята –
“Цымбаламі” ды “Хлебам”,
Лірычнай добрай нізкай.
“Пад бацькаўшчыны небам”
Ля іх стаў Глебка блізка...
А Танк сабе рагоча,
Чупрынаю трасе;
Ён кнігу выдаць хоча,
“Каб ведалі” усе.*

Галіна Дакальская.
Дарога на Парнас.
1935 г.

Шаржы на Якуба Коласа **Анатоля Волкава** (1940)
і **Барыса Антанюскага** (1934).

Апроч названых пісьменнікаў, тут ёсць і іншыя персанажы: Янка Маўр (“Па глобусу ён крочыць, / Пантоплі не замочыць”) і “...Панчанка-гарэза / Пяром зямлю прарэзаў”, а таксама шматлікія кампазітары, мастакі і нават спевакі: “Прынеслі скарбы твораў / Багатыроў і Лукас. / Цікоцкі сеў рахмана...”; “Там Глебаў і / Красоўскі, / Кудрэвіч-ветэран, / І Давідовіч, / Цвірка, / Ран, / І Азгур ледзь ідзе...”; “Александроўскай песні / Звіняць на цэлы свет... / Ёй добрыя артысты / Ад сэрца шлюць прывет – / Малчанаў, Глебаў, Кістаў – / Тэатраў нашых цвет. / Міровіч – ля пляяды / Стаіць, як бацька, ён”. І, нарэшце, аптымістычны фінал усёй дзеі:

*Гучыць у песнях радасць,
Ліецца шчасця звон.
Краіна ў нас такая,
На таленты багата,
Шчасліва сустракае
Кастрычніцкае свята.*

Следам варта згадаць яшчэ адзін, навагодні, шарж на Якуба Коласа аўтарства Анатоля Волкава: датуецца ён снежнем 1940 г. і па манеры напісання аддалена перагукаецца з малюнкам графіка і карыкатурыста Барыса Антанюскага, які быў зроблены ў 1934 г. у час I Усесаюзнага з’езда пісьменнікаў і надрукаваны ў газеце “Известия” [10] разам з шаржамі на іншых тагачасных літаратурных славетасцей: М. Горкага, С. Маршака, А. Новікава-Прыбоя, М. Рыльскага, А. Твардоўскага...

Маляваў песняроў і бацька Анатоля Волкава Валянцін Віктаравіч. Народны мастак БССР, ён быў асабіста знаёмы з Купалам і яшчэ ў 1934 г. напісаў з натуры ягоны партрэт, які, аднак, не захаваўся, – сёння вядомы толькі пазнейшыя акадэмічныя партрэты Івана Дамінікавіча аўтарства Валянціна Волкава (былі напісаны ў 1947 і 1958 гг.) [7, с. 190] і шарж, апублікаваны ў 1935 г. у “ЛіМе” разам з эпіграмай Коласа:

*Адначым факт ва ўсякім разе –
Ці то нам, можа, сон прысніўся:
Нібыта Янка наш у Празе
Прамовай доўгай разразіўся [11].*

Іронія Канстанціна Міхайлавіча была выклікана тым, што хоць Купала не любіў выступаць (паказальна, што на I Усесаюзным з’ездзе савецкіх пісьменнікаў, які праходзіў у 1934 г., Іван Дамінікавіч замест прамовы прачытаў верш “Трэба нам песень”), аднак у кастрычніку ўсё таго ж 1934 г. не толькі чытаў свае вершы ў Празскім універсітэце, але і выступіў з прамовай.

Між іншым, што датычыць згаданай “Рыбаковай хаты”: вядомы яшчэ адзін шарж, дзе абыгрываецца назва твора, – называецца ён “Цуд на Нёмане” і быў надрукаваны ў “Полымі” ў 1947 г. з выпадку першай публікацыі паэмы ў часопісе. Шарж аўтарства Дзмітрыя Красільнікава, які быў паходжаннем з Казанскай губерні і пакінуў прыкметны след у мастацкай культуры Татарстана як адзін з першых нацыянальных мастакоў кнігі і аўтар часопіснага і газетнага малюнка. З Беларуссю ягонае імя звязанае з часоў ваеннага ліхалецця: Красільнікаў працаваў у газеце “Раздавім фашысцкую гадзіну”, а пасля вайны – у часопісе “Вожык”. Што ж датычыць яго шаржа на Коласа, то ён быў надрукаваны разам з вершаваным подпісам *Тараса Палясоўшчыка* (літаратурны псеўданім, выдавочна запазычаны з ананімнай паэмы “Тарас на Парнасе”):

*Там іншыя цягалі
Маляўку з шумным гоманам.
Закінуў сець у хвалі
Рыбак стары над Нёманам*

*І вось... рукой умелаю
Ён цягне... хату цэлую.
Яна далёка свеціць*

Дзмітрый Красільнікаў. Цуд на Нёмане. 1947 г.

*Ваконцамі вясёлымі.
Яна не тоне ў Леце
І не гарыць у “Польмі” [12].*

Трэба сказаць, што практычна ўсе мастакі, хто маляваў песняроў, так ці іначай былі звязаны з Беларуссю. Напрыклад, Канстанцін Елісееў, ураджэнец Санкт-Пецярбурга, які быў мастаком па касцюмах на здымках фільмаў такіх вялікіх кінарэжысёраў, як Міхаіл Ром і Сяргей Эйзенштэйн (адпаведна “Ленін у 1918 годзе” і “Аляксандр Неўскі”). Ён у самым пачатку 1920-х два гады жыў у Мінску і афармляў спектаклі БДТ-1 (будучага Купалаўскага тэатра). К. Елісееў – аўтар шаржаў на многіх дзеячаў мастацтва і культуры, у тым ліку на Купалу [13], з якім сябраваў і якому прысвяціў некалькі замалёвак і эцюдаў: “Янка Купала гуляе ў шахматы з Якубам Коласам”, «На канцэрце ў “Беларускай хатцы”», “Янка Купала” і іншыя [7, с. 330–331].

Сяброўства паэта і мастака доўжылася больш за дзесяцігоддзе. І калі Купала ў першым лісце да Елісеева звяртаўся “дорогой Константин Сергеевич”, то ўжо пасля сустрэчы ў Маскве пісаў: “даражэнькі Кастусь” і следам выбачаўся: “Прости, дружище, что так долго не писал Тебе и не поблагодарил даже за гостеприимие. Знаешь, такая уж моя натура – не люблю писем писать. Ты, брат, все-таки пиши, не обращай внимания на мою халатность” [14, с. 284].

Яны неаднойчы сустракаліся ў Мінску, Маскве і нават у Ляўках. Менавіта на кватэры Елісеева Купала спыніўся ў пачатку вайны, калі з’ехаў з Мінска, а ў жніўні – верасні 1941 г. прыязджаў да яго на дачу пад Каломнай. Апошняя іх сустрэча адбылася за тры дні да трагічнай гібелі Купалы, 26 чэрвеня 1942 г. І сёння адны з каштоўных экспанатаў музея песняра – кнігі з дарчымі надпісамі Канстанціну Елісееву і ягонай жонцы: “г. Елісееву на памятку. Янка Купала. Менск, 16/IX-30 г.”; “Задушевной милой Магдалине Николаевне от сердца. Янка Купала” [14, с. 341].

Што яшчэ датычыць сувязяў мастакоў суседняй краіны з Беларуссю: нават знакамiты карыкатурыст Іосіф Ігін (сапраўднае прозвішча Гінзбург), аўтар мноства сяброўскіх шаржаў на савецкіх дзеячаў літаратуры і мастацтва, быў паходжаннем з Беларусі – з горада Прапойска Магілёўскай губерні (цяпер Слаўгарад). Ён не толькі маляваў славуцасцей, але і пакінуў успамiны пра іх. У тым ліку пра Якуба Коласа, з якім пазнаёміўся ў 1950-я гг. у час II з’езда пісьменнікаў СССР, прычым пры досыць незвычайных абставiнах.

У той дзень беларускія літаратары запрасілі мастака на абед. Так Ігін упершыню ўбачыў Ко-

Валянцін Волкаў. Шарж на Янку Купалу. 1935 г.

ласа, які... штосьці шукаў пад сталом, а калі падняўся, то ў яго руцэ быў кавалак жытняй скiбы. “Трэба ж было надарыцца такому граху, – казаў збянтэжана Колас. – Скінуў хлеб”. Ён здзьмуў нябачны пыл з хлебнага кавалачка і паклаў каля талеркі. “Ну што вы, Канстанцін Міхайлавіч, – заўважыў хтосьці з прысутных. – На стале поўна хлеба. Ці варта было абцяжарвацца такім клопатам!” – “Не, бацюхна, – запярэчыў Колас, – вы не тое слова казалі. Гэта цяпер у нас хлеба поўна. А раней мой народ вякамі абліваўся потам ды слязьмі. Кроўю сплываў, каб стаць ягоным гаспадаром. Ну ды ладна, – перапыніў сам сябе Колас. – Вы лепш раскажыце, пра што гаварылася на з’ездзе...” [15, с. 106]. Гэткім чынам Канстанцін Міхайлавіч, які сам перавёў размову на іншую тэму, двойчы, свядома ці не, але даў урок прысутным: паважлівым стаўленнем не толькі да хлеба, але і да калег па пярэ.

Запомніліся Іосіфу Ігіну і расповеды пра дзялянку жыта, якое Колас штогод сеяў каля сваёй сядзібы. Гэта і стала сюжэтам для шаржа, які суаўтар мастака знакамiты расійскі паэт Міхаіл Святлоў бліскуча падпісаў:

*Уже давно решен вопрос,
Что он –
и Колас и колбсс [16].*

Між іншым, ужо ў наш час малюнак аднойчы ўбачыла на сайце аўкцыёну праўнучка Коласа Васіліна Міцкевіч, галоўная захавальніца фондаў Літаратурна-мемарыяльнага музея песняра. Цяпер шарж зберагаецца ў прыватным архiве сям’і Міцкевічаў. Ён не раз выстаўляўся, да адной экспазіцыі малодшы сын Коласа Міхась Канстанцінавіч напісаў нават эпіграму:

*Яго пярэ было іскрыстым,
Што дала ежу для шаржыстаў.
Прайшлі гады, і неўзабаве
З’явілісь шаржы на выставе [4].*

Разам з тым варта згадаць і іншыя жартаўлівыя малюнкi з класікамі беларускай літаратуры ў якасці цэнтральных персанажаў. Так, Коласа разам з паплечнікамі па пярэ намяляваў пад верш “Пісьменніцкі парад” Я. Бязмена мастак Леанід Бойка (сапраўднае імя Абрам Розенштэхер):

*Рашыў зрабіць у свята Колас
Літаратурных сіл агляд.
– Міхась Лынькоў! –
узняў ён голас. –
На плошчы выстрай свой атрад.*

*.....
Лынькоў узняўся і, пануры,
як гаркне:
– В’юнашы, ўпярод!..
На кліч бяжыць,
ляціць алюрам,
ідзе пісьменніцкі народ.*

*Для шчасця цэлага атрада
звініць вязанкамі падкоў,
узняўшы слаўны “Сцяг брыгады”,
цымбальны майстра Куляшоў.*

*Не трэба гэткаму Пегасу
аўса і добрае травы:
імчыцца горда да Парнаса
аўто Кандрата Крапівы... [17]*

Або шарж мастака Сяргея Раманава: на яго жартаўлівым малюнку Колас, кіруючы калгасам “Новая зямля”, выступае ў “Рыбаковай хаце” перад героямі сваіх твораў [18]. Тым часам Пятрусь Броўка ідзе з партфелем з “Роднага дома” да “Роднае хаты”, каб адтуль аглядаць “Родныя берагі”. Аркадзь Куляшоў капае “Новае рэчышча”, а “Глыбокая плынь” імкліва нясе Івана Шамякіна. Максім Танк пасадзіў на кургане дрэва, на якім выраслі яго творы – паэма “Янук Сяліба” і зборнік вершаў “Вастрыце зброю”. На мяжы нясуць варту “Нёманскія казакі” Янка Брыль і Янка Маўр, іх са свайго бліндажа перасцерагае Міхась Лынькоў: «Пільней трымайцеся на граніцы! “Навальніца” яшчэ не скончана». Як і малюнкi Галіны Дакальскай і Леаніда Бойкі, працу Сяргея Раманава можна разгадаць як які-небудзь зямальны красворд.

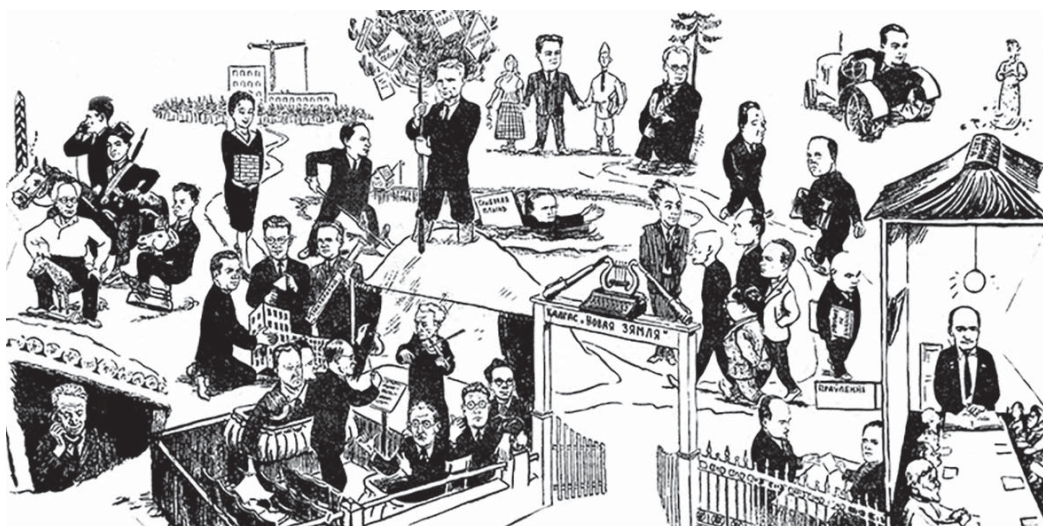
Леанід Бойка.
Пісьменніцкі парад.
1945 г.

Ці вось яшчэ малюнкi пачатку 1950-х гг. Евеля Ганкіна, які працаваў на кінастудыі “Беларусьфільм” і быў мастаком-пастаноўшчыкам фільма “Паўлінка”: на адным Колас узначальвае працэсію літаратараў напярэдадні III з’езда пісьменнікаў БССР, дзе ў першых шэрагах пераможна крочаць П. Броўка, К. Крапіва, М. Лынькоў, М. Танк, А. Куляшоў і П. Глебка [4]; на другім Купала выступае перад М. Аладавым, А. Багатыровым, Г. Вагнерам, П. Падкавыравым і Я. Цікоцкім, ніжэй тэкст пад назвай “Янка Купала кампазітарам”:

*Трэба нам песень, як гром перуновы,
Бурных, як тыя паводкі ў прадвесні,
Што, скінуўшы зімняга лёду аковы,
Бягуць пераможна. Такой трэба песні,
Каб рэхі нясліся па свету абшарах
І слава грэмела прастораў бязмежных
І распяляла паўстанняў пажары
У нашых скаваных братаў зарубежных [19].*

І хоць мы назвалі ўсе шаржы, якія былі створаны мастакамі пераважна ў першай палове XX ст. і якія вядомы дзякуючы не толькі экспазіцыям літаратурных музеяў абодвух песняроў, але і нашым уласным пошукам, аднак ставіць фінальную кропку ўсё-ткі рана – лепш абмежавацца многаабяцальным шматкроп’ем, бо новыя адкрыцці, апроч названых, не тое, што будучь, – яны ўжо ёсць. Ужо здэмуты пыл амаль стагадовай даўніны з сяброўскіх шаржаў, што былі створаны яшчэ пры жыцці Янкі Купалы і Якуба Коласа. Яны проста чакаюць сваёй публікацыі. І падрабязней пра гэта – іншым разам.

Сяргеј Раманаў.
«Калгас “Новая
зямля”».
1949 г.

Спіс літаратуры

1. Літаратура і мастацтва. – 1938. – 27 лют.
2. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – Т. 16. – С. 126–127.
3. Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...” : успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2012.
4. Міцкевіч, В. Шарж на класіка [Электронны рэсурс] / В. Міцкевіч // СБ. Беларусь сегодня. – 2020. – 1 крас. – Рэжым доступу: <https://www.sb.by/articles/sharzh-na-klasika.html>. – Дата доступу: 31.12.2022.
5. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 11 снеж.
6. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 31 снеж.
7. Янка Купала : энцыклапедыя : у 3 т. – Мінск : БелЭн, 2017. – Т. 1.
8. Чырвоная змена. – 1940. – 8 снеж.
9. Літаратура і мастацтва. – 1947. – 6 ліст.
10. Известия. – 1934. – 24 авг.
11. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 16 кастр. – Арыгінал захоўваецца ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы (далей ДЛМЯнК). – НД 9436.

12. Польша. – 1947. – № 2. – С. 120.
13. Літаратурная газета. – 1934. – 8 июня.
14. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1.
15. Игин, И. Я видел их... / И. Игин. – М. : Изобр. иск-во, 1975.
16. В литературной галерее : дружеские шаржи и эпиграммы. – М. : Сов. писат., 1956.
17. Літаратура і мастацтва. – 1945. – 6 ліст.
18. Літаратура і мастацтва. – 1949. – 1 студз.
19. Вожык. – 1952. – № 12. – Арыгінал захоўваецца ў ДЛМЯнК. – КП 1216.

Аўтар шчыра ўдзячны за дапамогу ў падрыхтоўцы артыкула навуковаму супрацоўніку аддзела фондаў Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа Наталлі Шувайнай-Адамовіч, галоўнаму захавальніку фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы Надзеі Саевіч і вучонаму сакратару Галіне Варонавай, а таксама літаратуразнаўцу, кандыдату філалагічных навук Міколу Трусу.

Значэнне роду, паходжання, малой радзімы цяжка пераацаніць. “Род блізкі і далёкі” – рубрыка з такой назвай вяртаецца на старонкі “Роднага слова”. Яе аўтар раскажа пра гістарычную дакументальную спадчыну і набыткі айчыннай гістарыяграфіі, асноўныя генеалагічныя крыніцы беларускіх архіваў і бібліятэк, акрэсліць аспекты практычнага пошуку інфармацыі аб продках. Гэта дапаможа чытачам паглыбіцца ў культурна-гістарычны кантэкст, асэнсаваць і нават скласці ўласны радавод.

Род блізкі і далёкі

Вадзім УРУБЛЕЎСКИ,
кандыдат гістарычных навук

СФЕРА ГЕНЕАЛОГІІ: АСАБЛІВАСЦІ ДАСЛЕДАВАННЯ РАДАВОДУ СЁННЯ

УДК 929.5/6(476)

У артыкуле даецца характарыстыка паняцця “генеалогія” ў кантэксце сучаснага гістарычнага і грамадскага дыскурсу. Акрэсліваюцца прычыны папулярнасці беларускай генеалогіі ў Беларусі і за яе межамі. Характарызуюцца стэрэатыпы і асноўныя памылкі перад і на старце генеалагічнага пошуку. Даюцца парады адносна самастойнага генеалагічнага пошуку.

Ключавыя словы: *генеалогія, задачы, даследаванне, напрамкі, пошук, стэрэатыпы, перспектывы.*

The article describes the concept of genealogy in the context of modern historical and public discourse. The reasons for the popularity of Belarusian genealogy in Belarus and abroad are evaluated. Stereotypes and basic mistakes before and after the loss of genealogical search are characterized. Advice is given on independent genealogical search.

Геапалітычнае становішча, актыўныя інфармацыйныя працэсы, прыярытэт адукацыі, належны ўзровень сацыяльнага і эканамічнага дабрабыту, грамадскія настроі і ўяўленні выступаюць для сучаснай Беларусі тымі фактарамі, якія ў пачатку XXI ст. садзейнічаюць агульнай зацікаўленасці насельніцтва ў спасціжэнні сваіх каранёў. Безумоўна, наша краіна не з’яўляецца выключэннем, а толькі адлюстроўвае агульную тэндэнцыю, асабліва відавочную для посттрадыцыйных краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі, часткова Паўднёвай Амерыкі, Азіі і Акіяніі.

Тэрмін “генеалогія” мае грэчаскае паходжанне (ад γενεά – *генеа* ‘род’; λόγος – *логос* ‘слова; лік, адлік’), у XI ст. на рускіх землях ён быў перакладзены як “радаслоўная” (радавод) і меў значэнне ‘вучэнне аб паходжанні’. Пазней “радаслоўная” сталі называцца спецыяльныя дакументы, якія змяшчалі звесткі пра гісторыю і склад канкрэтных сем’яў, т. зв. “радаслоўныя роспісы, або радаслоўцы” [4].

На беларускіх землях паняцце генеалогіі прайшло паэтапны шлях трансфармацыі са сферы сацыяльна-прававой легітыматцыі прывілеяванага саслоўя шляхты ў XVI–XIX стст. да акадэмічнай дапаможнай дысцыпліны ў 1960–1990-я гг. XX ст. Пачатак XXI ст. характарызаваўся прызнаннем за навуковай генеалогіяй статусу спецыяльнай гістарычнай дысцыпліны [6].

Міждысцыплінарны падыход як агульнанавуковы набытак сучаснасці спрыяе павелічэнню колькасці сфер, з якімі генеалогія шчыльна судакранаецца праз антрапалогію, культуралогію, этналогію і г. д. Да ліку такіх напрамкаў сучаснасці

можна аднесці вусную гісторыю, некрапалістыку, архівазнаўства, антрапаніміку, псіхагенеалогію, гendarную гісторыю, мікрагісторыю, этнаграфію, ДНК-генеалогію, геральдыку, рэпрадукталогію, графалогію, палеаграфію і г. д.

Шырокі выхад генеалогіі ў публічную прастору, у сувязі з актыўнай зацікаўленасцю ёю з боку грамадства, пасадзейнічаў шматвектарнасці гэтага паняцця і пашырэнню за традыцыйныя вузканавуковыя рамкі. Сёння ў Беларусі генеалогія – сукупнасць разнастайных сфер актыўнасці (навуковай, навукова-папулярнай, асветніцкай, адукацыйнай, валанцёрскай, камерцыйнай, асабістай і інш.), якія на індывідуальным і арганізацыйным узроўні стасуюцца і перакрываюцца адна з адной. Такім чынам, ужо нельга адназначна сведчыць, што генеалогія – гэта выключна спецыяльная гістарычная дысцыпліна, што даследуе сямейна-роднасныя повязі. Цяпер гэта толькі адно з азначэнняў тэрміна, якое, тым не менш, змяшчае важную адметнасць: арыентаванасць на карціну сямейна-роднасных сувязяў паміж людзьмі, пакаленнямі, родамі, лакальнымі супольнасцямі.

Папулярнасць генеалагічнай тэматыкі як у Беларусі, так і за яе межамі ў перыяд абвешчання 2018–2022-га гадамі малой радзімы, народнага адзінства і гістарычнай памяці фарміруе разуменне неабходнасці шчыльнага супрацоўніцтва грамадства і дзяржавы ў гэтым кірунку, што будзе спрыяць умацаванню інстытута сям’і і сямейных каштоўнасцяў, асабоваму росту, пашырэнню кругагляду і сацыяльнай адказнасці маладога пакалення [2].

Генеалагічны прадукт у выглядзе архіўных даведак і выпісак робіцца папулярным сярод прадстаўнікоў розных прафесійных і ўзроставых катэгорый. Генеалогія ў выглядзе радаводнай кнігі, па-мастацку аформленага пано ці тэкставага распісу з'яўляецца элітарным прадуктам, аб'яднальнай сямейнай каштоўнасцю.

Паводле нашых назіранняў, да разумення важнасці генеалагічнага пошуку і ўзбагачэння сямейнай гісторыі большасць суайчыннікаў прыходзіць па сканчэнні этапаў адукацыі і сацыялізацыі, а таксама пры стварэнні ўласнай сям'і. У вельмі рэдкіх выпадках усведамленне значнасці ведаў пра мінулае прыходзіць у падлеткавым і юначым узросце. Часцей за ўсё занятасць радаводам робіцца адным з найбольш важных напрамкаў асабістай актыўнасці для людзей сталага веку і шырокага кругагляду. Для большасці генеалогія новая сфера пазнання, а таму асабістая гістарычная свядомасць і веды, сацыяльны вопыт, а таксама асабістыя, калектыўныя і нацыянальныя стэрэатыпы накладваюць адбіткі на першыя крокі ў ёй.

На старце генеалагічнага пошуку сучаснікаў найбольш стымулюе да пошуку каранёў шэраг прычын: 1) імёны і прозвішчы продкаў; 2) геаграфія іх рассялення; 3) пытанне нацыянальнасці продкаў; 4) іх сацыяльнае становішча.

Калі ў 1990-я гг. з-за траўматычных наступстваў XX ст. дамінавала сацыяльная прычына пошуку сваёй родавай годнасці, то зацікаўленне нацыянальным паходжаннем робіцца аб'ектыўнай заканамернасцю сучаснасці. Шматлікія сямейныя міфы аб чужародным паходжанні, якія цалкам супярэчаць рэальнай генеалогіі, падрываюць канцэпт нацыянальнай самасвядомасці і феномен непарыўнай крэўнай еднасці з беларускім народам на працягу 500-гадовага шляху яго існавання як этнасу. Гэта можна патлумачыць неразвітасцю нацыянальнай самасвядомасці, а таксама калектыўна-несвядомымі сацыяльнымі задачамі пакінуць беларускі гістарычны дыкурс і сцвердзіць сябе ў якасці прадстаўнікоў іншай нацыі і культуры. Яе пераадоленне шляхам генеалагічнага даследавання дазваляе сцвердзіць і ўмацаваць уласную нацыянальную ідэнтычнасць.

Асноўнымі калектыўнымі стэрэатыпамі пра паходжанне роду, на нашу думку, з'яўляюцца нацыянальна-этнічныя і сацыяльна-саслоўныя. Да нацыянальна-этнічных стэрэатыпаў адносяцца: 1) “нацыянальныя імёны”; 2) “нацыянальныя прозвішчы”; 3) нацыянальнасць з метрычных кніг; 4) нацыянальнасць на аснове аналізу ДНК.

Калі разважаць пра імёны жыхароў Беларусі на працягу тысячагадовага існавання дзяржаў-

насці на яе землях, то яны былі вынікам этнакультурных і рэлігійных працэсаў і могуць быць умоўна падзеленыя на язычніцкія протанацыянальныя летапісныя X–XIII стст. (*Ізяслаў, Брачыслаў, Усяслаў*), язычніцкія данацыянальныя народныя X–XVIII стст. (*Воўк, Ждан, Нячай*), хрысціянскія інтэрнацыянальныя з нацыяналізаванымі формамі X–XXI стст. (*Ян – Іван – Іаан, Фёдар – Хведар – Тэадор, Елізавета – Альжбета – Эліза*), этнаканфесійныя для асобных этнічных супольнасцяў XV – першай паловы XX ст. (*Гдаль, Еліазэр, Мардух; Алі, Сулейман, Хасень*). Улічваючы фактар знаходжання Беларусі на міжцывілізацыйным разломе ў цэнтры еўразійскіх палітычных і эканамічных працэсаў, нельга катэгарычна заяўляць пра культуралагічную адметнасць у прозвішчах, якія беларусы дзеляць з суседзямі, нярэдка прыпісваючы апошнім выключнае права на іх агульную ўласнасць. Прыгадаем традыцыйны міф пра прыналежнасць усіх носбітаў прозвішчаў на *-енка, -енка* да ўкраінскай нацыі, нягледзячы на іх значнае распаўсюджанне на тэрыторыі Беларускага Падняпроўя [7]. Нацыянальнасць у такой генеалагічнай крыніцы, як метрычная кніга, ніколі не прапісвалася па прычыне яе складання ў часы Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, дзе больш важным грамадзянскім ідэнтыфікатарам асобы ў межах дзяржавы служыла канфесійная прыналежнасць. Аналіз ДНК не дае інфармацыі пра канкрэтную нацыянальнасць па прычыне статычнай недаўгавечнасці нацыі, народаў, плямён і іншых больш дробных роднасных і этнакультурных аб'яднанняў, праз якія праходзілі дзясяткі пакаленняў нашых продкаў на працягу складанай этнічнай гісторыі чалавецтва.

Да нацыянальна-саслоўных стэрэатыпаў адносяцца: 1) “уся шляхта мела гербы” (дробная шляхта Рэчы Паспалітай магла не мець гербаў, а таму мусіла шукаць іх у шляхецкіх гербоўніках XVI–XVII стст. у працэсе разбору шляхты ў канцы XVIII – пачатку XIX ст.); 2) “шляхта не займалася гандлем” (у часы Расійскай імперыі гэтая з'ява ўжо не была настолькі адназначнай, як у перыяд Рэчы Паспалітай); 3) “мяшчане жылі толькі ў горадзе” (у сувязі з разборам шляхты ў пачатку XIX ст. многія былыя шляхцічы прыпісваліся з сем'ямі да мяшчанскіх таварыстваў, застаючыся на ранейшым месцы пражывання ў сваім або арэндным засценку ці ўрочышчы); 4) “да рэвалюцыі служылі 25 гадоў” (такі тэрмін службы ваеннаабавязаных саслоўі выконвалі толькі да 1834 г. пасля да вайскавай рэформы 1860–1870-х гг. ён змяняўся з кожным дзесяцігоддзем, калі стандартнай стала шасцігадовая служба ў сухапутных войсках і сямігадовая на флоце); 5) “радавод сялян нельга скласці” (пры

ўмове захавання дакументаў такое магчыма да XVII–XVIII стст.); б) сяляне атрымлівалі прозвішчы ад памешчыкаў (фарміраванне сялянскіх прозвішчаў у большасці не залежала ад факта падданства). Асобныя з гэтых міфаў народжаны праз усведамленне спадчыны Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у канцы 1980-х – 1990-я гг. (1–3); другая частка нясе ментальны след часоў Расійскай імперыі, які прысутнічае ў сямейнай гісторыі беларусаў (4–6).

Да іншых стэрэатыпаў можам аднесці геаграфічныя, акультныя, архіўныя і фэйкавыя. Так, папулярны геаграфічны стэрэатып пра паходжанне з нейкага буйнога населенага пункта нярэдка паўстае праз вербальнае скажэнне інфармацыі пра паходжанне з больш дробнага паселішча. Напрыклад, ураджэнец Покацкай воласці Гомельскага павета Магілёўскай губерні ў свядомасці нашчадкаў можа апынуцца ў роўнай меры ўраджэнцам Гомеля ці Магілёва. Архіўнымі стэрэатыпамі могуць лічыцца: абсалютны давер да дат нараджэння ў дакументах савецкага перыяду, упэўненасць у адным варыянце напісання прозвішча да рэвалюцыі 1917 г., пошук дакумента пра нараджэнне па месцы пражывання. Папулярны акультны стэрэатып – “не варта турбаваць памерлых”. Шкодным фэйкам з’яўляецца меркаванне, што ў інтэрнэце можна лёгка атрымаць інфармацыю пра таямніцу свайго прозвішча ці адразу ўласны радавод, які да яго прымацаваны. Пры наяўнасці такога феномена, як фамільяцтва (аднафамільнасць), г. зн. паходжання аднафамільцаў ад розных людзей, гэты стэрэатып не вытрымлівае крытыкі.

З якімі памылкамі сутыкаецца беларус на старце генеалагічнага пошуку? Іх можна звесці да наступнага пераліку: адсутнасць правільнай метадыкі пошуку, памылковае ўяўленне пра сучасную структуру архіўнай сеткі Беларусі і сумежных краін, упэўненасць у закрытасці архіваў і іх адсутнасці ў інтэрнэт-прасторы, некарэктна сфармуляваныя пытанні і неўсвядомленыя задачы, давер да інтэрнэт-міфалагем, адсутнасць сістэмных ведаў па гісторыі нацыянальнага пытання і ў цэлым па гісторыі Беларусі.

Пазбегнуць памылак пры самастойным даследаванні магчыма шляхам азнаямлення з метадычнымі пошукавымі рэкамендацыямі [3], тэматычнымі выступамі і лекцыйнымі курсамі па зборы ўспамінаў, стварэнні сямейнага фотаальбома, апісанні могілак, працы ў архівах і бібліятэках, працы з інтэрнэт-матэрыяламі [1]. Важнай і абагульняльнай часткай даследавання выступае сістэматызацыя назапашанага генеалагічнага матэрыялу па гісторыі канкрэтнай сям’і ці асобнага роду. Паспяхова дзейнасці спрыяюць: праца з афіцыйнымі сай-

тамі дзяржаўных архіваў, буйнымі прыватнымі і грамадскімі праектамі па генеалогіі ў інтэрнэт-прасторы, таксама з даследчыкамі-прафесіяналамі, разважлівых і ўсебаковых падыходы да вырашэння пошукавых праблем, удзел у дзейнасці генеалагічных ініцыятыў сучаснасці [5].

Сярод задач па даследаванні ўласнага радаводу вылучаецца: 1) асветніцкая (лепшае асэнсаванне гісторыі сваёй сям’і, радзімы, краіны); 2) маральна-этычная (умацаванне на ідэях каштоўнасці інстытута гетэрагеннай сям’і і патрыятызму); 3) псіхалагічная і псіхатэрапеўтычная (асэнсаванне псіхалагічнай спадчыны, усведамленне і вырашэнне асабістых псіхалагічных праблем); 4) культуралагічная (павага да культурных набыткаў сям’і, роду, народа); 5) духоўна-рэлігійная (спасціжэнне і асэнсаванне асноў веравызнання продкаў для самапазнання і разумення рэалій іх светапогляду і штодзённасці); 6) медыцынская (веды аб асаблівасцях здароўя, хваробах і прафілактыка гэтых хвароб).

Прагназуецца, што зацікаўленне генеалогіяй будзе толькі павялічвацца. Адпаведна выпявае патрэба стварэння арганізацыі, якая магла б надаць разнастайным актыўнасцям належны і эфектыўны фарватар руху.

Спіс літаратуры

1. **Курак, Г.** Навошта і як складаць сваё генеалагічнае дрэва : гутарка Ганны Курак з Вадзімам Урублеўскім [Электронны рэсурс] / Г. Курак // Звязда. – 2018. – 29 жн. – Рэжым доступу: <http://www.zviazda.by/be/news/20190828/1566999609-navoshta-i-yak-skladac-svayo-genealogichnae-dreva>. – Дата доступу: 11.01.2023.
2. **Пепеляев, В.** Генеалогія сквозь призму Года історической памяти. Зри в корень [Электронный ресурс] / В. Пепеляев // Народная газета. – 2022. – 5 дек. – Режим доступа: <https://www.sb.by/articles/zri-v-koren112.html>. – Дата доступа: 10.01.2023.
3. **Рыбчонак, С. А.** Крыніцы па генеалогіі Беларусі XVI – пачатку XX ст. : метадычныя парады / С. А. Рыбчонак. – Мінск : БелНДІДАС, 2003. – 76 с.
4. **Садовский, Н. В.** Некоторые особенности в работе по изучению своей личной семейной родословной / Н. В. Садовский // Лекция в читальном зале библиотеки № 45 города Москвы. – 5 апреля 2008. На правах рукописи. – С. 7–8 (з асабістага архіва В. Урублеўскага).
5. **Урублеўскі, В.** Генеалогія Беларусі : вынікі 2022 года [Электронны рэсурс] / В. Урублеўскі // radawod.by. – Рэжым доступу: <https://radawod.by/naviny/genealogiya-belarusi-vyniki-2022-godu.html>. – Дата доступу: 10.01.2023.
6. **Урублеўскі, В. В.** Метрычныя кнігі як крыніца па даследаванні сялянскай штодзённасці ў другой палове XVIII ст. (па матэрыялах НГАБ) / В. В. Урублеўскі // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. – Мінск : БДУ, 2013. – Вып. 8. – С. 30–35.
7. **Урублеўскі, В. В.** Прозвішчы сялянскага насельніцтва ўсходняй часткі Мсціслаўшчыны ў адлюстраванні асноўных генеалагічных крыніц 1850–1925 гг. / В. В. Урублеўскі // Мсціслаў і Мсціслаўскі край: гісторыя, падзеі, людзі : зб. навук. арт. / Нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі ; уклад. А. А. Мяцельскі ; рэдкал. : В. Л. Лакіза [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2021. – С. 199–207.

Ірына КАНАВАЛЬЧЫК,
кандыдат мастацтвазнаўства

СУЧАСНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНА-СЦЭНІЧНАЙ ХАРЭАГРАФІІ КАНЦА ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ ст.

УДК 792.83:793.31-043.86(=161.3)“199/200”

У артыкуле разглядаюцца новыя тэндэнцыі развіцця беларускай народна-сцэнічнай харэаграфіі на сучасным этапе і вызначаюцца прычыны трансфармацыі эстэтыкі беларускага народна-сцэнічнага танца канца ХХ – пачатку ХХІ ст. Аўтар выяўляе шэраг змен, якія адбыліся ў жанры народна-сцэнічнай харэаграфіі, і дэтальна аналізуе змену тэматыкі харэаграфічных твораў як адзін са складнікаў базавых кампанентаў эстэтыкі народна-сцэнічнага танца. На прыкладзе танцавальных кампазіцый, створаных вядучымі прафесійнымі балетмайстрамі Беларусі, праяўляецца дамінантная тэматычная накіраванасць, якая раней мала выкарыстоўвалася ў рэпертуары народна-сцэнічнай харэаграфіі – зварот да гістарычнага мінулага з мэтай адлюстравання шматграннага нацыянальнага характару.

Ключавыя словы: *народна-сцэнічная харэаграфія, ментальная спецыфіка эпохі, змена форм пластычнага мыслення, гістарычнае мінулае, новыя вобразы, аўтарскі тэатр танца.*

The article examines new trends in the development of Belarusian folk stage choreography at the present stage and identifies the reasons for the transformation of its aesthetics at the end of the XX – beginning of the XXI century. The author identifies several changes that have been observed in the genre of folk stage dance but analyzes in detail the change in the subject of choreographic performances as one of the basic components of aesthetics. On the example of dance works created by leading professional Belarusian's choreographers, the dominant thematic orientation, previously little used in the repertoire of folk stage choreography, is manifested – an appeal to the historical past to reflect the multifaceted national character.

Мастацтва танца заўсёды займала значнае месца ў соцыуме і адгукалася на змены, якія адбываліся ў грамадстве. На ўсіх этапах развіцця яно спрыяла эстэтычнаму выхаванню чалавека, давала магчымасць выражэння яго эмацыйна адчувальнай і валявой сфер, набліжала да навакольнага быцця ці адрывала ад яго. У канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. адбыліся змены форм пластычнага мыслення, і харэаграфічнае мастацтва кардынальна трансфармавала не толькі асноўныя выразныя сродкі, але і эстэтыку.

Розныя аспекты беларускай народна-сцэнічнай харэаграфіі не часта становяцца аб'ектам навуковай рэфлексіі мастацтвазнаўцаў і гісторыкаў культуры. Глыбокія навуковыя даследаванні змяняюцца нешматлікімі артыкуламі ў часопісах, у метадычных зборніках, дзе змяшчаюцца кароткія ўводзіны, апісанне харэаграфічных твораў з рэпертуару прафесійных або самадзейных калектываў, але адсутнічаюць навукова-тэарэтычныя працы. Самае значнае і фундаментальнае даследаванне беларускай народна-сцэнічнай харэаграфіі належыць доктару мастацтвазнаўства Ю. Чурко [10; 11]. Сярод публікацый апошніх гадоў можна вылучыць артыкулы харэаграфічна-практыкаў С. Гуткоўскай [1; 2], В. Дудкевіча [3], Н. Карчэўскай [4; 5], І. Канавальчык [6; 7], дзе разглядаюцца асобныя праблемы, звязаныя са станам народнага танца на сучасным этапе.

Мэта артыкула – абазначыць новыя сучасныя тэндэнцыі ў развіцці беларускай народна-сцэнічнай харэаграфіі канца ХХ – пачатку ХХІ ст. і прааналізаваць змяненне тэматычнай накіраванасці танцавальных твораў.

Развіццё айчыннага харэаграфічнага мастацтва ў другой палове ХХ ст. праходзіла ў рамках уключэння Рэспублікі Беларусь у сусветную культурную прастору. Эпоха постмадэрнізму з характэрнай для яе разнастайнасцю філасофскіх вучэнняў і новымі светапогляднымі ўніверсальнымі прыўнесла ў развіццё сусветнага мастацтва і разумення ў ім чалавека кардынальна новыя тэндэнцыі. Ментальная спецыфіка эпохі ламала звыклыя ўяўленні пра тое, якімі павінны быць “сапраўдныя” жанчына і мужчына, адбываўся своеасаблівы абмен якасцямі, атрыбутамі, прафесіямі.

У канцы ХХ ст. беларуская народна-сцэнічная харэаграфія знаходзілася ў стане нявызначанасці. Вобразны эталон – жыццярэдасны прыгожы дзяўчаты і юнакі з прафесійнымі ўсмешкамі і ўнісоннай прыгладжанасцю, якія ўвасаблялі “парадны партрэт” сацыялістычнага грамадства, – дамінаваў у сферы народна-сцэнічнага танца. Але пры ўсёй параднасці такі вобраз не быў выразнікам сучаснасці [6, с. 13].

На фоне хуткага развіцця кірункаў сучаснай харэаграфіі беларускі сцэнічны танец у традыцыйным выглядзе стаў страчваць становішча лідара. Пачаліся пошукі шляхоў захавання ранейшага статусу. Уключаючыся ў трансфармацыйныя працэсы, якія вялі да абнаўлення сродкаў выразнасці, беларускі танец звярнуўся да пластычных сістэм эстрады, мадэрн-танца, джаз-танца. Канец ХХ ст. у развіцці айчынай народнай харэаграфіі азначыўся працэсамі мадэрнізацыі выразных сродкаў зыходзячы з “актуальных тэндэнцый сучаснага мастацтва

і асаблівасцей аўтарскай індывідуальнай стылістыкі” [9, с. 282].

Вялікую ролю ў пераасэнсаванні выразных сродкаў жанру народна-сцэнічнага танца выканалі навукова-практычныя даследаванні выкладчыкаў і студэнтаў кафедры харэаграфіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Менавіта ім належыць навадарства ў сферы трансфармацыі асноўных выразных сродкаў. Вывучэнне шляхоў далейшага развіцця народна-сцэнічнай харэаграфіі, пачае прафесарам Ю. Чурко і працягнутае ў сценах кафедры, спрыяла тэарэтычнаму асэнсаванню і выкарыстанню новых балетмайстарскіх прыёмаў выкладу пластычнага матыву, пашырэнню дыяпазону метадаў і прынцыпаў стварэння руху, якія адлюстроўвалі сучаснае бачанне пластычнай мовы. Доследна-эксперыментальная дзейнасць у выпрацоўцы новых падыходаў да філасофскага асэнсавання сучаснага “вобраза” ў народна-сцэнічнай харэаграфіі, даследаванне пытанняў асэнсавання актуальных праблем сучаснага бытавання фальклору сталі той базай, на аснове якой акрэсліваліся шляхі развіцця айнаўнай народна-сцэнічнай харэаграфіі.

У харэаграфічных кампазіцыях названага жанру сталі выяўляцца рысы, якія засведчылі нараджэнне новай эстэтыкі. Балетмайстры галоўных прафесійных калектываў востра адчувалі змену звыклых канстант. Новы час патрабаваў іншага падыходу як да вобразнай сістэмы, так і да тэматычнага зместу танцавальных нумароў. Да пачатку ХХІ ст. яскрава праявіліся рысы, не характэрныя для сцэнічнага народнага танца: змена тэматыкі; з’яўленне герояў, якія раней не дапускаліся ў яго вобразнае кола; мадэрнізацыя пластычнай мовы выкладу; стварэнне харэаграфічных твораў на нацыянальную тэму, але без апоры на фальклорныя першакрыніцы.

Разгледзім больш дэтальна адну з тэндэнцый – змену тэматыкі харэаграфічных твораў.

Народна-сцэнічны танец як новы від харэаграфічнага мастацтва першай трэці ХХ ст. ствараўся для дэманстрацыі поспехаў у пабудове новага грамадства. Цэнтральнай фігурай стаў чалавек з народа, а сюжэты танцавальных твораў, акрамя паказу паэтызаваных рыс нацыянальнай прыналежнасці, адлюстроўвалі працоўныя працэсы, гераічныя подзвігі, апявалі радасць вызвалення працы, вобразы прыроды і г. д. Народна-сцэнічнае танцавальнае мастацтва пачало выконваць неўласцівыя яму функцыі – прапагандысцкія, агітацыйныя, выхаваўчыя, і толькі потым мастацка-эстэтычныя. У канцы ХХ ст. пад уздзеяннем сацыяльна-эканамічных пераменаў і працэсаў унутры танцавальнага развіцця народна-сцэнічная харэаграфія паступова

змяніла адзін з базавых складнікаў кампанентаў эстэтыкі – тэматычную накіраванасць.

Калі аднавілі некаторыя гісторыка-архітэктурныя помнікі (Мірскі замак, Нясвіжскі палацава-паркавы комплекс, Гомельскі палацава-паркавы ансамбль) і стала даступнай інфармацыя пра асветніцкую, мецэнацкую дзейнасць прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя, то стаўленне да гістарычнай спадчыны змянілася. Героямі харэаграфічных твораў жанру народна-сцэнічнага танца паступова рабіліся прадстаўнікі рыцарства, арыстакратыі, духавенства, якія раней не дапускаліся ў вобразнае кола народнага танца.

Зварот да падзей нацыянальнай гісторыі, дзе “асноўнай задачай становіцца адлюстраванне шматграннага нацыянальнага характару, у якім самабытныя рысы выяўляюцца як бы знутры, з самой прыроды нацыянальнай вобразнасці”, быў характэрны не толькі для постсавецкай харэаграфічнай прасторы, але і для краін сацыялістычнай садружнасці [12, с. 9]. Венгерскі мастацтвазнаўца Г. Картвейшы пісаў: “Аналізуючы сучасны стан балетнага мастацтва, мы шукаем яго кропкі судотыку з нацыянальнымі традыцыямі, з ужо зніклымі элементамі мінулага, што можа быць звязана з сацыяльнымі, ідэалагічнымі і нават палітычнымі рухамі канца ХХ ст.” [8, с. 64]. Таму з’яўленне танцавальных твораў на нацыянальна-гістарычную тэму з новымі героямі ў культуры Беларусі невыпадковае. Яскравы прыклад – харэаграфічная кампазіцыя “Полацкі сшытак”, створаная на музыку нацыянальных кампазітараў эпохі Адраджэння (аранжыроўка С. Хвашчынскага) у пастаноўцы кіраўніка Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага заслужанага харэаграфічнага ансамбля “Харошкі” В. Гаявой; харэаграфічныя мініяцюры “Еўфрасіння”, “Нясвіжскае бачанне”, “Адажыя”, “Куранта, або Ажылыя партрэты”, ажыццёўленыя балетмайстрамі Дзяржаўнага акадэмічнага ансамбля танца Беларусі В. Дудкевічам і А. Аляшкевічам.

Харэаграфічныя постаці супадалі з выявамі арыстакратаў у жывапісе. Прадстаўнікі вышэйшага саслоўя разумныя і добра адукаваныя, яны шануюць і культывуюць сваю незалежнасць; іх вылучае вытанчанасць у адзенні і старанна выкладзеныя прычоскі; велічная прыгажосць і абаяльнасць, і гэта вельмі выразна відаць ва ўзнаўленні жаночых выяў. У харэаграфіі з’явіліся гераіні палотнаў Я. Рустэма (“Партрэт Ганны Ваньковіч”, “Партрэт Станіслава Солтана і яго жонкі”, “Партрэт жонкі”); Ю. Пешкі (“Тры грацыі”, “Партрэт жонкі”), у якіх прачытваецца духоўнае аблічча мадэлі, грацыя і абаянне; В. Ваньковіча (“Партрэт К. Тавянскай”), дзе адлюстраваны тонкія прыгожыя рысы твару і крыху велічны погляд; І. Хруцкага (“Партрэт жонкі”, “Партрэт

Грабніцкай”, “Сямейны партрэт”, “Жаночы партрэт з кветкамі і садавіной”, “Партрэт маладой жанчыны з кошыкам”, “Партрэт Севярына і Рэхелі Ромераў”), дзе абаянне і адухоўленасць спалучаюцца са стрыманасцю і высакароднасцю.

На гэты час у творчасці ўсіх беларускіх прафесійных калектываў зацвердзіўся ўхл у бок аўтарскага тэатра танца. Аўтарскія кампазіцыі па матывах народнай творчасці не абапіраліся на які-небудзь фальклорны ўзор. Гэта было, хутчэй, уласнае бачанне традыцый і побыту беларускага народа з пункту гледжання сучасніка.

Новая тэматыка паграбавала змены традыцыйных форм, і ранейшыя мініяцюры, сюіты не ў поўнай меры адпавядалі патрэбам балетмайстра для ўвасаблення задумы. Адбывалася збліжэнне акадэмічнага танца з балетным мастацтвам не толькі ў выканальніцтве, але і ў формаўтваральнай сферы. Кампазіцыі такога плана аб’ядноўваліся ў тэатральныя спектаклі са сваёй драматургіяй і галоўнымі героямі, для іх пісалася аўтарская музыка, шыліся касцюмы, ствараліся спецыяльныя сцэнічнае афармленне і аксесуары. Так, харэаграфічны спектакль “Зубр” расказвае пра жыццё і побыт старажытных плямёнаў (дзяржаўны ансамбль танца); у тэатралізаваным спектаклі “Тураўская легенда” адлюстраваны час паганскіх вераванняў, харэаграфічная праграма “Поры года” / “Беларусы” пабудавана на абрадах і каляндарных святах (ансамбль “Харошкі”) і г. д.

Яшчэ адзін аспект, які закранае змену тэматыкі народна-сцэнічнай харэаграфіі – зрушэнне акцэнтаў з пошуку і распрацоўкі зафіксаваных фальклорных узораў у бок стварэння нетрадыцыйных форм сцэнічнага танца, дзе выкарыстоўваюцца толькі нейкія нацыянальныя матывы і пластычныя элементы фальклорнага танца. У гэтым стылі вырашаны лірычная мініяцюра “Спеў дуброў”, жаночы лірычны карагод “Церніца” (дзяржаўны ансамбль танца), карагод з ручнікамі “Беларускія мадонны”, харэаграфічныя кампазіцыі і мініяцюры “Завеі”, “Вяснянкі” (ансамбль “Харошкі”).

Натуральная змена форм пластычнага мыслення прадвызначае відазмяненне не толькі ўсёй

вобразнай сістэмы народна-сцэнічнага мастацтва, але і яго тэматыкі. Народна-сцэнічная харэаграфія адыходзіць ад лабавой гераічнай патэтыкі, паказу радасці працы, знешняга праяўлення шчасця, станоўчых рыс савецкага народа, паэтызацыі нацыянальнай своеасаблівасці і г. д. Тэматыка кампазіцый становіцца больш разнастайнай, пры гэтым яркая праяўляецца экзистэнцыяльная і псіхалагічная накіраванасць харэаграфічных твораў.

Спіс літаратуры

1. Гутковская, С. В. Сценическая хореография Беларуси на современном этапе: состояние и проблемы / С. В. Гутковская // Веснік БДУКМ. – 2008. – № 10. – С. 54–59.
2. Гуткоўская, С. В. Аналіз стану самадзейнага харэаграфічнага мастацтва ў рэспубліцы / С. В. Гуткоўская // Аматырская творчасць: устойлівыя і новыя тэндэнцыі: матэр. рэсп. навук-практ. канф. – Мінск, 1999. – С. 106–108.
3. Дудкевич, В. После юбилейных аплодисментов [Электронный ресурс] / В. Дудкевич // Валентин Дудкевич. Народный артист Беларуси. – Режим доступа: <http://dudkevich.by/vse-kategorii/ob-iskusstve/posle-jubilejnyh-aplodismentov>. – Дата доступа: 26.01.2019.
4. Карчевская, Н. В. К вопросу о необходимости переосмысления художественной традиции народно-сценического танца на современном этапе / Н. В. Карчевская // Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі: матэр. навук. канф. : у 2 т. – Мінск, 2011. – Т. 1. – С. 359–364.
5. Карчевская, Н. В. Основные факторы динамики эволюции хореографического искусства / Н. В. Карчевская // Вести Ин-та соврем. знаний. – 2017. – № 4. – С. 8–12.
6. Коновальчик, И. В. Качественные изменения женского образа в народно-сценической хореографии конца XX – начала XXI в. / И. В. Коновальчик // Вести Ин-та соврем. знаний. – 2017. – № 4. – С. 13–18.
7. Коновальчик, И. В. Эволюция художественной трактовки женского образа в хореографическом искусстве Беларуси XX–XXI вв.: автореф. дисс. ... канд. искусств. : 17.00.09 / И. В. Коновальчик. – Минск: [БГУКИ], 2021. – 24 с.
8. Иноземцева, Г. Национальные традиции и балет / Г. Иноземцева, Н. Левкоева // Советский балет. – 1986. – № 5. – С. 62–64.
9. Улановская, С. И. Жанр фольк-модерн балета в контексте белорусской современной хореографии / С. И. Улановская // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фальклорыстыкі. – Мінск, 2012. – Вып. 12. – С. 281–284.
10. Чурко, Ю. М. Беларускі хореаграфічны фальклор / Ю. М. Чурко. – Мінск: Выш. шк., 1990. – 412 с.
11. Чурко, Ю. М. Хореография в зеркале критики: сб. ст. / Ю. М. Чурко. – Мінск: БГУКИ, 2010. – 343 с.
12. Эльяш, Н. Многонациональная палитра / Н. Эльяш // Советский балет. – 1982. – № 6. – С. 8–9.

ДА ВЕДАМА АЎТАРАЎ

У сувязі са зменамі ў падатковым заканадаўстве з 01.01.2023 г. арганізацыі абавязаны падаваць звесткі пра ўсе даходы фізічных асоб. Таму пры налічэнні ганарару выдавецтва будзе падаваць звесткі пра даходы аўтараў незалежна ад факта атрымання грашовых сродкаў на рукі. Для таго каб ганарар не налічаўся, аўтар можа адмовіцца ад яго, прыклаўшы да матэрыялу, які дасылаецца ў рэдакцыю, заяву. Спампаваць заяву можна па qr-кодзе або на сайце часопіса.

КОЛА ГАДОЎ

КАЛЯНДАР на 2023 год

500 гадоў таму выдадзена ў Кракаве паэма “Песня пра зубра” Міколы Гусоўскага

455 гадоў з часу заснавання Іванам Фёдаравым і Пятром Мсціслаўцам Забудуўскай друкарні, дзе выдадзены “Евангелле вучыцельнае” і “Псалтыр з Часаслоўцам”. Існавала да 1571 г.

380 гадоў таму нарадзіўся Тэадор Геранім Абуховіч (1643–1707), пісьменнік, дзяржаўны дзеяч ВКЛ

305 гадоў таму нарадзілася Саламея Рэгіна Пільштын (Пільштынова, дзясв. Русецкая; 1718 – пасля 1760), пісьменніца, падарожніца, лекарка

230 гадоў таму нарадзіўся Ануфрый Петрашкевіч (1793–1863), паэт

Ігнат Шыдлоўскі (1793–1846), паэт, перакладчык, выдавец, фалькларыст

225 гадоў таму нарадзіўся Ігнат Яцкоўскі (каля 1798–1873), пісьменнік

215 гадоў таму нарадзіўся Казімір Бахматовіч (1808–1837), мастак

Міхал Ходзька (Барэйка; 1808–1879), паэт, перакладчык, палітычны дзеяч

Адам Шэмеш (1808–1864), мастак, мастацтвазнаўца

205 гадоў таму нарадзіўся Артур Бартэльс (1818–1885), мастак, паэт-песеннік

200 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Атрыганьеў (1823–1892), мастак

Станіслаў Замбржыцкі (1823–1907), паэт, краязнаўца

190 гадоў таму створана Магілёўская губернская друкарня. Дзейнічала да 1917 г.

185 гадоў таму нарадзіўся Рыгор Кулжынскі (1838–1910?), этнограф, фалькларыст

Фелікс Тапчэўскі (псеўд. Хвэлька з Рукшэніч; 1838–1892), паэт

заснаваны газеты “Минские губернские ведомости”, “Могилёвские губернские ведомости”. Выдаваліся да 1918 г.

170 гадоў таму нарадзіўся Іахім Глінскі (1853–1898), спявак, арганіст, кампазітар

нарадзілася Соф’я Кавалеўская (1853–1918), фалькларыстка, пісьменніца, этнограф

165 гадоў таму нарадзіўся Фадзей Дмахоўскі (1858–?), мастак

160 гадоў таму нарадзілася Бірута (сапр. Амелія Даравінская; 1863–1891), фалькларыстка, этнограф

нарадзіўся Баляслаў Тамашэвіч (1863–?), мастак

140 гадоў таму нарадзіўся Янка Быліна (сапр. Семашкевіч; 1883–1956), паэт, драматург

135 гадоў таму нарадзіўся Янка Светлячок (сапр. Гаеўскі; 1888–1957), паэт, публіцыст, фалькларыст

130 гадоў таму нарадзілася Вера Ермалева (1893–1938), мастачка, педагог

Лідзія Навахацкая (1893–?), актрыса

нарадзіўся Усевалад Зорын (1893–1942), мастак, педагог

Юрка Снапко (сапр. Язэп Лявіцкі; 1893?–1916), паэт

Станіслаў Шыманоўскі (1893–1920), паэт

125 гадоў таму створана Віцебская школа-майстэрня

Юдаля Пэна. Існавала да 1918 г.

нарадзіўся Пётр Даркевіч (1898–1937), гісторык мастацтва

Мікалай Малевіч (1898–1944), мастак

120 гадоў таму нарадзілася Любоў Гепнер (1903–1956), актрыса

нарадзіўся Міхаіл Зораў (сапр. Штоклянд; 1903–1942), акцёр, рэжысёр

115 гадоў таму нарадзілася Ядвіга Альфер (1908–1985), народная казачніца, спявачка

нарадзіўся Браніслаў Люгоўскі (1908–1942), паэт

110 гадоў таму нарадзіўся Вадзім Кляшчэўскі (1913–1995), мастак тэатра

Альсё (Абрам) Розна (1913–1942), паэт, перакладчык

Іван Дзёнісенка (1913–1943), паэт, журналіст

105 гадоў таму заснавана Беларускае навуковае таваарства ў Вільні. Існавала да 1940 г.

100 гадоў таму заснаваны Віцебскі мастацкі тэхнікум. Існаваў да 1934 г.

літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс “Маладняк”. Выдаваўся да 1933 г.

95 гадоў таму заснавана Беларускае асацыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў (БелАПП). Існавала да 1932 г.

Беларуская дзяржаўная капэла. Існавала да 1930 г.

заснаваны Беларускі рабочы тэатр імя Цэнтральнага савета прафсаюзаў Беларусі. Існаваў да 1934 г.

створаны Дзяржаўны акадэмічны сімфанічны аркестр Рэспублікі Беларусь

створана ў Ленінградзе студыя мастацкіх фільмаў “Советская Беларусь” (з 1946 г. – Нацыянальная кінастудыя “Беларусьфільм”)

65 гадоў таму заснавана “Белабежа”, беларускае літаратурна-мастацкае аб’яднанне ў Польшчы

створаны Сімфанічны аркестр Нацыянальнай

дзяржаўнай тэлерадыёкампаніі Рэспублікі Беларусь

55 гадоў таму створана беларуская кінастудыя хранікальна-дакументальных фільмаў “Летапіс”

створаны Дзяржаўны камерны аркестр Рэспублікі Беларусь

35 гадоў таму выйшаў у свет першы нумар навуковага і метадычнага ілюстраванага часопіса “Роднае слова”. Да 1992 г. меў назву “Беларуская мова і літаратура ў школе”

30 гадоў таму выйшаў у свет першы нумар гісторыка-публіцыстычнага ілюстраванага часопіса “Беларуская мінуўшчына”. Існаваў да 1999 г.

выйшаў у свет першы нумар “Беларускага гістарычнага часопіса”, навукова-метадычнага ілюстраванага часопіса

Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69,

факс (017) 263-07-40.

E-mail: mail@rod-slova.by

rod-slova.by

Папд. да друку 13.01.2023. Фармат 60×84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,39.

Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 562 экз. Зак. 1663.

Надрукавана ў ВДУП “Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі”. 220030, Мінск, пл. Свабоды, 23-103. ЛП № 02330/54 ад 12.08.2013.

© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2023

Роднае слова 2023/1

З ГІСТОРЫІ “РОДНАГА СЛОВА”

Знаходжу сілу шчыра,
Чарую душу Роднага Слова

Алена Васілевіч

2002 г.

Маноўнай
рэдакцыі
“Роднага слова” —
наклон!

Хай слова нашыя
кэртай ве вясці!

Рыгор Барадулін

20.10.08

2008 г.

Чытаю “Роднае слова”,
настаўнікам Беларускай
мовы і літаратуры.

Жадаю Вам добрых поспехаў
у выхаванні моладзі

Шануйце родную беларускую
мову, берачыце яе, як
неазымы народны скарб!

З любоўю і павагай
да Вас —

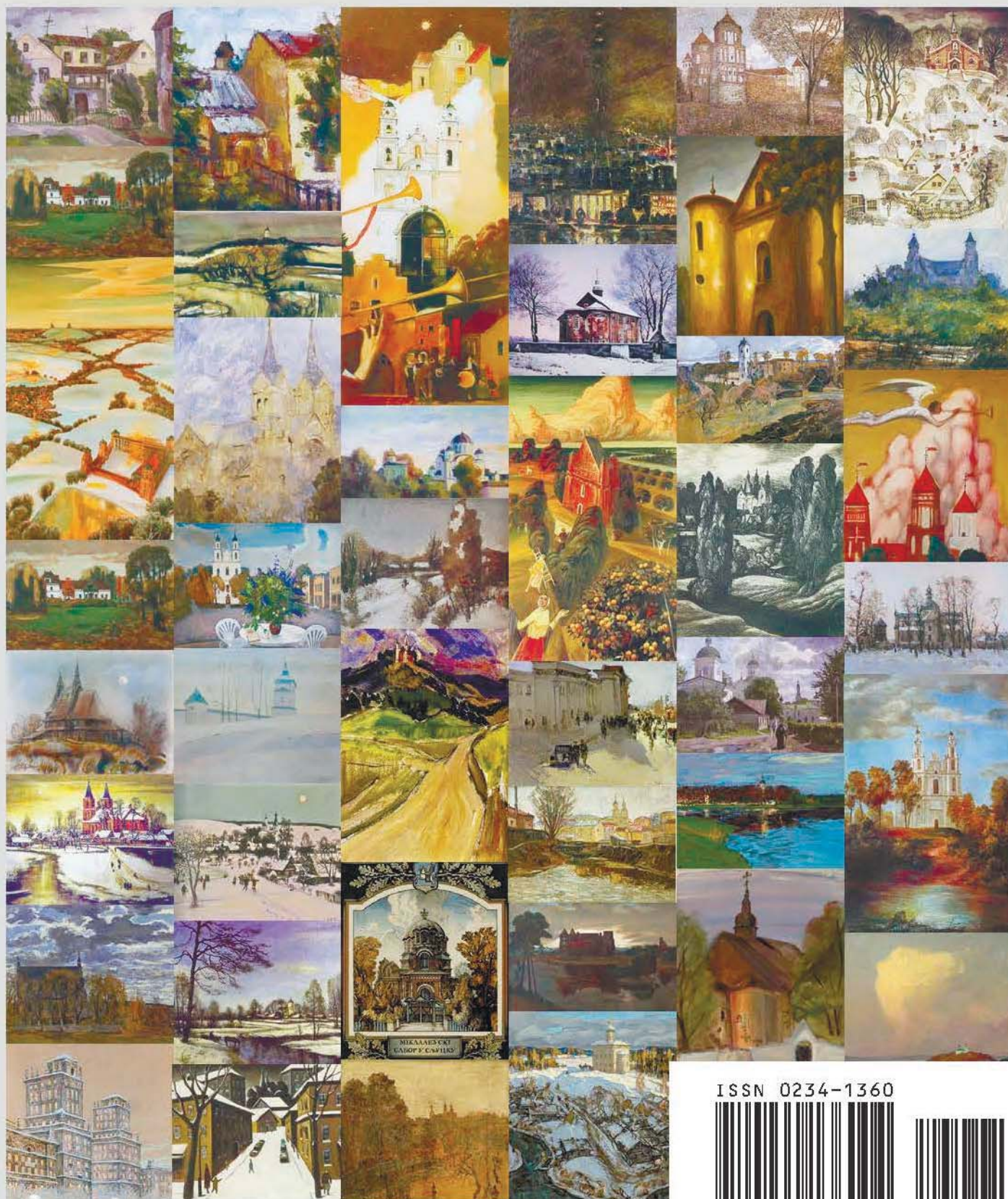
Пімен Панчанка

1992 г.

Вітальныя аўтографы
часопісу “Роднае слова”
пісьменніцы Алены Васілевіч
і народных паэтаў Беларусі
Рыгора Барадуліна
і Пімена Панчанкі.

АРХІТЭКТУРНАЯ СПАДЧЫНА

3 ГІСТОРЫ. РУБРЫКІ

ISSN 0234-1360

9 770234 136004

2 3 0 0 1